

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675 კვ./2
1982

25

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

3.1982

ს ა რ ე ლ ა ქ ი ნ ი კ ო ლ ე ზ ი ა : ა. გუნია (რედაქტორი), პ. გუგუშვილი, ი. დოლიძე, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, ი. მიქელაძე, ი. ფურტყარაძე, თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ზოშტარია (რედაქტორის მოადგილე).

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гунья А. Л. (редактор), Гугушвили П. В., Долидзе И. С., Лилуашвили Т. С., Микеладзе И. С., Путкарадзе Я. В., Тодуа Г. С., Хоштария Т. С. (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

„საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 3

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14
Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14
ტელეფონი 93-22-60 телефон

გადაეცა წარმოებას 14.7.82; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 31.12.82; შუკვ. № 2504; ანაწყობის
ზომა 7×11¹/₂; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 9,8;
საადრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 7,6; უე 05941; ტირაჟი 730,

ფასი 85 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუშოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუშოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ვაკონომიკა

მ. კვარაცხელია, სამრეწველო კვანძის დარგობრივი სტრუქტურის ეკონომიკური ეფექტიანობის სრულყოფის საკითხისათვის	5
ა. ჯიბუჭი, ლ. გვინებაძე, თამბაქოს ნედლეულის წარმოების შრომატევადი პროცესების მექანიზაციისა და მისი შრომის ორგანიზაციის სრულყოფის შესახებ	14
მ. ავიძბა, აფხაზეთის ასსრ მრეწველობის სპეციალიზაცია და გადგილება	20
ს. ბელაშვილი, მოსახლეობის მოთხოვნა და მისი პროგნოზირება	29
ლ. კილაძე, საალრიცხო ინფორმაციის დამუშავების სრულყოფა	40
ნ. ბაჩილაშვილი, შობადობაზე მოქმედი ზოგიერთი დემოგრაფიული ფაქტორი საქართველოს სსრ-ში	48
ო. შარაძე, მტკვარზე ნაოსნობის ისტორიიდან	57
ა. ღალაძეშვილი, მიზეზობრივი კავშირი გარემოს გაუმჯობესების საწარმოო წყაროებსა და მათს წარმომშობ ფაქტორებს შორის	65
ბ. პაპაშვილი, პერიოდანტულ-გენეტიკური მიდგომა შრომის ნაყოფიერების საბოლოო ფორმირებისადმი	71

სამართალი

რ. ხაჩატურიანი, პროცესული სამართლის ნორმები X საუკუნის რუსულ-ბიზანტიური ხელშეკრულებებში	86
ნ. შარაძე, დანაშაულისა და ადმინისტრაციული გადაცდომათა გამიჯვნის ზოგიერთი აქტუალური საკითხი	92

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

რეცენზია ქართული სწავლული იურისტის ნაშრომზე უნგრულ ქურნალში	101
მეცნიერების მიღმა	106
თენგიზ სიმონის ძე ხოშტარია	112

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

М. С. КВАРАЦХЕЛИЯ , К вопросу экономической эффективности отраслевой структуры промышленного узла	5
А. С. ДЖИБУТИ, Л. И. ГВЕНЕТАДЗЕ , О совершенствовании механизации трудоемких процессов производства и организации сушки табачного сырья	14
Э. О. АВИДЗБА , Специализация и размещение промышленности в Абхазской АССР	20
С. Г. ГЕЛАШВИЛИ , Спрос населения и его прогнозирование	29
Л. В. КИЛАДЗЕ , Совершенствование обработки учетной информации	40
Н. И. БАЧИЛАВА , Некоторые демографические факторы, влияющие на рождаемость в Грузинской ССР	48
О. Х. ШАРАДЗЕ , Из истории судоходства на Куре	57
А. И. ДАЛАКИШВИЛИ , Причинная связь между производственными источниками загрязнения природной среды и факторами их возникновения	65
Г. В. ПАПАВА , Периодантно-генетический подход к формированию итоговой величины производительности труда	71

ПРАВО

Р. Л. ХАЧАТУРОВ , Нормы процессуального права в русско-византийских договорах X века	86
Н. Г. УГРЕХЕЛИДЗЕ , Некоторые актуальные вопросы разграничения административного правонарушения и преступления	92

РЕЦЕНЗИЯ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

Рецензия на работу грузинского ученого-юриста в венгерском журнале	101
За гранью науки	106
<u>Тенгиз Семенович Хоштария</u>	112

17358

მ. ს. კვარაცხელია

კ ვოპროსუ ეკონომიკური ეფექტივნიტი ოტრასლევი სტრუქტური პრომიშლენი უზლი

В восьмидесятые годы Коммунистическая партия Советского Союза будет последовательно осуществлять экономическую стратегию, высшая цель которой «неуклонный подъем материального и культурного уровня жизни народа, создание лучших условий для всестороннего развития личности на основе дальнейшего повышения эффективности всего общественного производства, увеличения производительности труда, роста социальной и трудовой активности советских людей». «Основными направлениями экономического и социального развития СССР на 1981—1985 годы и на период до 1990 года» предусмотрено «обеспечить дальнейший экономический прогресс общества, глубокие качественные сдвиги в материально-технической базе на основе ускорения научно-технического прогресса, интенсификации общественного производства, повышения его эффективности»¹. Речь идет, в первую очередь, о динамичном и сбалансированном развитии экономики СССР как единого народнохозяйственного комплекса, пропорциональном росте всех его отраслей и хозяйства союзных республик, прогрессивных сдвигах в структуре народного хозяйства, совершенствовании межотраслевых и внутриотраслевых пропорций.

К числу важнейших факторов, влияющих на повышение эффективности общественного, промышленного производства относится структура народного хозяйства. Последняя представляет собой многоплановое понятие. В экономической литературе различают отраслевую, производственную и территориальную структуру народного хозяйства.

Промышленный узел, как элемент общественного производства, в котором пересекаются названные стороны структуры народного хозяйства, представляет собой совокупность предприятий одной или нескольких отраслей промышленности, размещенных в одном или нескольких близлежащих пунктах и взаимообъединенных производственными и экономическими связями, совместным использованием производственной и социальной инфраструктуры, трудовых, природных и других ресурсов. По существу промышленный узел является формой концентрации и межотраслевой интеграции общественного производства.

В «Основных направлениях экономического и социального развития СССР на 1981—1985 гг. и период до 1990 года» предусмотрено

¹ Материалы XXVI съезда КПСС. М., 1981, с. 136—137.

ბ. შარდინი სსს. ... სსს
საბავშვო სკოლა
სსს სსს სსს

дальнейшее развитие и формирование территориально-производственных комплексов и промышленных узлов, что должно обеспечить дальнейшее повышение эффективности производства.

Народное хозяйство отдельных составных частей рассматривается как единое целое и его структура тоже рассматривается комплексно. Среди множества видов структур основными и неразрывно связанными для материального производства (в том числе для промышленности) надо считать отраслевую, территориальную и производственную. На их основе формируются и такие подсистемы, как территориально-производственные комплексы разного типа и ранга, в том числе помышленные узлы.

Отраслевая структура промышленности, и, естественно, промышленного узла показывает, в какой мере осуществляется требование объективного экономического закона пропорционального, планомерного развития социалистического производства и, вместе с тем, степень удовлетворения общественных потребностей. Она относится к числу сложных экономических категорий. Оптимизация отраслевой структуры промышленности достигается на основе народнохозяйственного критерия эффективности — по максимальному удовлетворению сложившейся структуры общественных потребностей или получению лучших результатов при минимальных затратах. Поскольку общественные потребности динамично развиваются, изменяется и отраслевая структура промышленности, которая находится в обязательной связи с развитием производительных сил и ростом благосостояния населения.

«...Уровень развития производительных сил нации, — писал К. Маркс, — всего нагляднее обнаруживается в том, в какой степени развито у нее разделение труда»².

Следовательно, изменение, т. е. развитие отраслевой структуры промышленности происходит под непосредственным воздействием распределения труда и уровня развития производительных сил социалистического общества.

Развитие отраслевой структуры промышленности непосредственно связано с совершенствованием межотраслевых пропорций и формированием рациональной отраслевой структуры хозяйства в каждой союзной республике, экономическом районе и промышленном узле.

Отраслевая структура промышленности выражается количественным соотношением и взаимной связью между ее подотраслями, частями и отдельными группами производства. Вместе с тем, отраслевая, так же как и территориальная и производственная структура материального производства, в частности, промышленности, — это экономическая категория и, следовательно, выражает определенное производственное отношение. Она отражает в промышленности количественную производственно-экономическую связь между ее отдельными элементами, в основе которой лежит действующая система разделения труда.

² Маркс К. Немецкая идеология — Маркс К., Энгельс Ф., полн. собр. соч. т. 3, с. 544.

Вышесказанное позволяет подойти к рассмотрению вопроса об экономической эффективности отраслевой структуры промышленного производства. Автор разделяет ту точку зрения, что экономическая эффективность отраслевой структуры промышленного производства образует существенный компонент его общей эффективности и что при исследовании экономической эффективности структуры промышленного производства и ее динамики необходимо различать прямое и косвенное влияние структурных сдвигов на экономическую эффективность материального производства. Под прямым влиянием понимается повышение в материальном производстве доли «более производительных отраслей», т. е. отраслей, в которых выработка чистой продукции на одного занятого и фондоотдача выше средних по материальному производству, под косвенным — совершенствование функциональной структуры средств производства и внутри- и межхозяйственных пропорций³. Есть и другие подходы к определению эффективности структуры промышленности. Например, у Лившиц Р. С., Гуния А. Л., Афанасьевой Л. Н. и многих других, которые правильно подходят к определению экономической эффективности отраслевой структуры материального производства, исходя из происходящих структурных сдвигов в этой сфере⁴. Но надо отметить, что одна и та же цель может быть достигнута с помощью различного типа структурных изменений. С другой стороны, один и тот же тип структурных сдвигов может привести к различным результатам.

Кроме вышеуказанного, оценка структурных сдвигов в промышленности осуществляется с помощью разных показателей и методов. Так, например, абсолютные и относительные показатели и др.

Исследования, проведенные в Институте экономики АН СССР и других научных организациях, показали, что главным путем влияния совершенствования отраслевой структуры на эффективность промышленного производства является не столько преимущественное развитие «более производительных» отраслей, сколько растущее применение и потребление выпускаемых так называемыми прогрессивными отраслями более эффективных орудий и предметов труда, улучшение их использования, а также совершенствование пропорций между сопряженными отраслями. В связи с этим можно выделить следующие направления экономической эффективности отраслевой структуры промышленности страны (и не только страны):

1. Дальнейшее опережающее развитие отраслей, составляющих материальную базу технического прогресса в народном хозяйстве:

³ Шокин Н. А. Структурные факторы повышения эффективности производства, ж. «Плановое хозяйство», 1979, № 5, с. 22, 25.

⁴ См. Факторы и тенденции развития структуры народного хозяйства СССР. Под ред. Г. М. Сорокина. М., 1977, с. 63; Гуния А. Л. Некоторые особенности воспроизводства в условиях экономики развитого социализма. Тб., 1977, с. 169; Афанасьева Л. Н. Влияние структурных сдвигов в промышленности на эффективность социалистического общественного производства. М., 1975, с. 16.

электроэнергетики, машиностроения и металлообработки, химической и нефтехимической промышленности и других.

2. Ускоренное развитие отраслей — в пределах общественных потребностей, — в которых производительность труда и фондоотдача выше среднего уровня, и обеспечение на этой основе общего повышения эффективности отраслевой структуры промышленного производства и накопления ресурсов для развития других, в том числе отстающих отраслей.

3. Подъем эффективности отраслей, в которых в силу исторических условий сохраняется относительно низкий уровень производительности труда и фондоотдачи, но развитие которых необходимо для удовлетворения общественных потребностей⁵.

Для отдельного промышленного узла наибольшее значение имеют первое и второе направления повышения эффективности, в частности, преимущественное развитие отраслей, в которых производительность труда и фондоотдача выше, чем в среднем по промышленности узла. Эти структурные сдвиги оказывают прямое влияние на рост эффективности промышленного производства в узле. Повышение удельного веса отраслей, в наибольшей мере определяющих научно-технический прогресс, оказывает косвенное влияние на повышение эффективности общественного производства как в самом узле, так и за его пределами.

Для расчета прямого влияния сдвигов в отраслевой структуре промышленного узла на его экономическую эффективность нужно прежде всего определить динамику производительности труда и фондоотдачи.

Расчеты показали резкую дифференциацию отраслей промышленности кутаисского узла по производительности труда и фондоотдачи (см. таблицу I). Годовая выработка чистой продукции на одного работника (промышленно-производственного персонала) в промышленности строительных материалов была в 1979 г. меньше, чем в химической промышленности в 1970 г. в 4,8 раза. В 1979 г. — ниже средней выработки в промышленности узла на одного занятого в легкой, пищевой, деревообрабатывающей промышленности и в промышленности строительных материалов, выше средней — в химической и машиностроительной промышленности. Фондоотдача ниже средней — в машиностроении и в промышленности строительных материалов.

В ряде случаев высокой производительности труда соответствует низкая фондоотдача, а низкой — высокая. Первое наблюдается в машиностроении и металлообработке узла в 1970 и 1970 гг., второе — в легкой промышленности, промышленности строительных материалов. Для пищевой промышленности характерен низкий уровень как выработки на одного работника, так и фондоотдачи.

⁵ Шок ин Н. А. Об определении влияния отраслевой структуры на экономическую эффективность общественного производства. «Известия АН СССР», сер. экономическая, 1977, № 4, с. 27.

Таблица 1

Производительность труда и фондоотдача (по чистой продукции) в промышленности кутаисского узла за 1970 и 1979 гг.

Отрасли	1970 год				1979 год					
	производи- тельность труда		фондот- дача		производи- тельность труда		фондоотдача			
	в тыс. руб.	в % к среднеуз- ловому	в руб./ руб.	в % к средне- узловому	в тыс. руб.	в % к сре- днеузло- вому	в руб./ руб.	в % к 1970 г.		
Промышленность—всего в том числе:	5,4	100	1,36	100	7,7	100	142,6	1,35	100	99,2
Химическая и нефтехими- ческая промышленность	13,0	240,7	1,79	131,6	15,7	203,9	120,7	1,69	125,1	94,4
Машиностроение и метал- лообработка	6,0	111,1	1,01	74,2	9,1	118,2	151,6	1,01	74,8	100,0
Легкая промышленность	4,1	75,9	2,37	174,2	6,5	84,4	158,5	2,42	179,2	102,1
Пищевая промышленность	4,5	83,3	1,27	93,3	4,5	58,4	100,0	1,41	104,4	111,0
Деревообрабатыв. про- мышленность	5,1	94,0	2,06	151,4	6,4	83,1	125,6	1,82	134,8	88,3
Промышленность строит. материалов.	4,7	87,0	0,88	64,7	3,9	50,6	83,0	0,82	60,7	93,2

В 1970—1979 гг. наибольший рост производительности труда наблюдался в легкой промышленности, машиностроении, деревообрабатывающей и химической промышленности, в промышленности строительных материалов производительность труда снизилась. Фондоотдача снизилась в среднем по промышленности узла на 0,8 процентных пункта. Снижение ее в деревообрабатывающей промышленности составило 11,7 процентных пункта, в химической промышленности—5,6, в промышленности строительных материалов соответственно снижение составило 6,8 процентных пункта. В машиностроении фондоотдача осталась на уровне 1970 г., а в легкой и пищевой промышленности несколько возросла.

За этот же период удельный вес машиностроения в производстве чистой продукции в промышленности кутаисского узла увеличился на 3 процентных пункта, химической промышленности — 0,6 пункта, легкой промышленности снизился на 1,1 пункта, пищевой — на 0,7, деревообрабатывающей — на 0,3 пункта, промышленности строительных материалов — 1,5 пункта. Эти структурные сдвиги вместе с межотраслевыми различиями в росте производительности труда и изменении фондоотдачи обусловили общий рост экономической эффективности промышленного производства в узле.

Известно, что динамика средних показателей экономической эффективности промышленного производства зависит от изменения, во-

первых, показателей эффективности каждой отрасли, и, во-вторых, отраслевой структуры промышленного производства. Значение последних может быть определено по известной в статистике методике разложения средних величин. Результаты такого разложения в кутаисском промышленном узле, выполненного по данным плановой комиссии за 1970 и 1979 гг., приведены в таблице 2.

Таблица 2
Динамика экономической эффективности отраслевой структуры кутаисского промышленного узла за 1970 и 1979 гг.

Отрасли	Для в производстве чистой продукции (%)		1979 г. в % ко всей отрасли промышленного производства		Относительное увеличение (+), уменьшение (-) за 1970—1979 гг.			
	1970 г.	1979 г.	производит. труда	фондо-отдача	численность занятых (тыс. чел.)		Стоимость основных промышленно-производственных фондов (тыс. руб.)	
					всего	за счет структурных сдвигов	всего	за счет структурных сдвигов
Промышленность—всего	100	100	100	100	-15,8	-1,3	+0,4	+0,1
в том числе:								
Химическая промышленность	13,2	13,8	203,9	125,1	-0,4	+0,1	+2,3	+1,1
Машиностроение и металлообработка	40,2	43,2	118,2	74,8	-5,6	+0,9	+7,5	+7,6
Легкая промышленность	29,5	28,4	84,4	179,2	-8,4	-0,6	-2,1	-1,4
Пищевая промышленность	8,7	8,0	58,4	104,4	-0,5	-0,5	-3,4	-1,5
Деревообрабатывающая промышленность	3,9	3,6	83,1	134,8	-0,4	-0,1	+0,3	-0,4
Промышленность строительных материалов	4,5	3,0	50,6	60,7	-0,5	-1,1	-4,2	-5,3

Рост производительности труда с 1970 по 1979 г. привел к уменьшению потребности в производственно-промышленном персонале узла на 15,8 тыс. чел., или более чем на 89,9%. В результате прямого влияния сдвигов в отраслевой структуре достигнуто уменьшение потребности в производственном персонале 1,3 тыс. чел. или на 8% общего числа относительно высвобожденных из промышленного производства. Это уменьшение было достигнуто за счет снижения в промышленности узла доли отраслевой легкой, пищевой, деревообрабатывающей и строительных материалов.

С 1970 по 1979 гг. стоимость основных промышленно-производственных фондов в кутаисском промышленном узле увеличилась на 90 млн руб. При этом чистая продукция промышленности узла возро-

сла на 123 млн. руб. в год, фондоотдача по всей промышленности узла снизилась от 1,36 до 1,35 рубля.

В результате ускоренного развития отраслей, определяющих научно-технический прогресс в кутаисском промышленном узле (химическая промышленность, машиностроение и металлообработка, а также деревообрабатывающая) производственные основные фонды увеличились на 10,1 млн. руб. Вследствие уменьшения доли пищевой, легкой и промышленности строительных материалов потребность в них относительно уменьшилась на 9,7 млн. руб.

В целом потребность в основных производственных фондах увеличилась на 0,4 млн. руб., или на 0,2% от потребности в них при сохранении средней по узлу фондоотдачи 1970 г. За счет структурных сдвигов потребность в основных производственных фондах увеличилась на 0,1 млн. руб.

В большинстве отраслей изменение производительности труда и фондоотдачи в противоположном направлении делает необходимым поиск методов выражения эффективности использования трудовых ресурсов и производственных фондов в одном обобщающем показателе. Для этой цели было применено выражение:

$$\mathcal{E} = \frac{Д}{Т + E \cdot \Phi},$$

где \mathcal{E} — коэффициент экономической эффективности материального производства;

Д — национальный доход (сумма чистой продукции отраслей);

Т — затраты труда, равные среднегодовой численности занятых в материальном производстве при фиксированной (базовой) денежной оценке одного человеко-года труда;

Φ — стоимость производственных фондов;

Е — нормативный коэффициент эффективности производственных фондов (0,12)⁶.

Денежная оценка одного человеко-года труда принята по средней выработке чистой продукции на одного занятого в промышленном производстве узла в 1970 г. — 5,4 тыс. руб.

Расчеты, результаты, которые приведены в таблице 3, показали, что за период с 1970 по 1979 гг. коэффициент экономической эффективности промышленного производства узла повысился с 0,915 до 1,263, т. е. на 38%. Из этого повышения на прямое воздействие сдвигов в отраслевой структуре приходится 0,038 или 4,2 процентных пункта. Это значит, что 11,7% общего повышения экономической эффективности промышленного производства узла достигнуто за счет совершенствования его структуры.

Таким образом, анализ эффективности структурных сдвигов в промышленном узле показал, что в отраслевой структуре кутаисского промышленного узла происходят прогрессивные изменения, за счет

⁶ Шокин Н. А. Указ. раб., с. 31.

Таблица 3

Изменение показателей эффективности промышленного производства кутаисского узла с 1970 по 1979 гг.

Показатели	Единица измерения	При отраслевой структуре производства 1970 г. и удельных затратах			Фактические показатели 1979 г.	Изменение	
		1970 г.	1979 г.	всего		за счет структурных сдвигов	
Чистая продукция всего промышленного узла	млн руб.	284,0	284,0	284,0	—	—	
Численность занятых	тыс. чел.	52,8	38,3	37,0	-15,8	-1,3	
Основные производственные фонды	млн руб.	208,6	208,9	209,0	+0,4	+0,1	
Выработка чистой продукции на одного занятого	тыс. руб./чел.	5,4	7,4	7,7	+2,3	0,3	
Фондоотдача	руб. руб.	1,35	1,35	1,35	—	—	
Общий коэффициент экономической эффективности	—	0,915	1,225	1,263	0,348	0,038	
Общий коэффициент экономической эффективности	в % к 1970 г.	100,0	133,8	138,0	38,0	4,2	
Доля в общем повышении эффективности	%	—	—	—	100,0	11,0	

которых заметно повысилась экономическая эффективность производства, что нашло выражение в относительном уменьшении потребности в трудовых ресурсах и основных производственных фондах.

Вместе с тем, проведенный анализ подтвердил, что прямое влияние структурных сдвигов в промышленности на экономическую эффективность производства не является единственным направлением ее повышения. Отчасти это объясняется тем, что расчеты проведены по отраслям промышленности узла, и результаты структурных сдвигов внутри отраслей находят отражение лишь в повышении внутриотраслевой эффективности.

В анализе не учтено положительное влияние структурных сдвигов в промышленном производстве кутаисского узла на экономическую эффективность общественного производства в Грузинской ССР и в стране в целом. Это влияние осуществляется посредством увеличения поставок эффективных средств и предметов труда (автотягачи, малогабаритные тракторы, продукция электротехнической и химической промышленности и др.).

На повышение экономической эффективности промышленного производства кроме отраслевых структурных сдвигов существенное влияние оказывает концентрация, а также специализация, кооперирование и комбинирование производства. Поэтому необходимо рассмотреть степень зависимости экономической эффективности производства в кутаисском промышленном узле от уровня концентрации производства.

Основу формирования и развития территориально-производствен-

ных комплексов и промышленных узлов составляет процесс концентрации производства на крупных предприятиях. Узловое размещение промышленных предприятий создает широкие возможности для комбинирования и кооперирования основных производственных, а также для территориальной концентрации основных производственных, вспомогательных и обслуживающих объектов и тесного кооперирования между ними. Концентрация сопряженных стадий производственного процесса позволяет существенно снизить затраты живого и овеществленного труда на получение целевой продукции.

Для более глубокой характеристики современного состояния отраслевой структуры кутаисского промышленного узла необходим анализ сложившегося в этом регионе уровня обобществления производства.

Обобществление производства прежде всего выражается в росте его концентрации и специализации, что составляет одну из важнейших черт материально-технической базы развитого социализма.

Уровень концентрации и специализации — это показатель степени развития общественного характера производительных сил в соответствии с последними достижениями научно-технического прогресса. Вместе с тем, процесс концентрации производства означает изменение и производственных отношений, поскольку он вызывает концентрацию трудовых ресурсов и объектов общественной собственности, а нередко и изменение ее внутренней структуры⁷.

Планомерное рациональное сочетание малых, средних и крупных предприятий, имеющих оптимальные для условий их деятельности размеры производства решает многие задачи экономического развития — ведет к экономии затрат на единицу продукции, позволяет полнее удовлетворять потребности народного хозяйства, способствует рациональному размещению предприятий, позволяет совершенствовать отраслевую, производственную и территориальную структуру хозяйства страны.

Следовательно, для повышения экономической эффективности отраслевой структуры кутаисского промышленного узла (при прочих равных условиях) необходимо ускоренное развитие тех отраслей, которые представлены крупными предприятиями, особенно предприятиями прогрессивных отраслей. На этой основе возможно обеспечение общего повышения эффективности отраслевой структуры производства и накопления ресурсов для развития других, в том числе отстающих отраслей.

Представлена отделом воспроизводства и экономической эффективности капитального вложения

⁷ Экономика развитого социалистического общества. М., 1977, с. 126.

ამირან ჯიჯუბი, ლილი გვენეტაძე

თამბაქოს ნედლეულის წარმოების ურომატიზაციის პროცესების მიმდინარეობისა და მისი უროგის ორგანიზაციის სრულყოფის შესახებ

მეთამბაქოეობას მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს აჭარის ასსრ სოფლის-მეურნეობრივ წარმოებაში. თამბაქო ძირითად და წამყვან კულტურას წარმოადგენს ქედის, შუახევისა და ხულოს მაღალმთიანი რაიონების კოლმეურნეობებისათვის. თამბაქოდან შემოსავლები, შესაბამისად რაიონების კოლმეურნეობათა წლიური ფულადი შემოსავლების 53, 75,7 და 59,7 პროცენტს შეადგენს.

შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების გაღრმავების პროცესი აჭარის ასსრ მაღალმთიანი რაიონების მეთამბაქოეობაში მეტისმეტად ნელა მიმდინარეობს. აქ ძნელი გასარკვევია სად მთავრდება სოფლის მეურნეობა და სად იწყება თვით მრეწველობა, კერძოდ ნედლეულის გადამამუშავება. აჭარის ასსრ მაღალმთიან რაიონებში თამბაქოს ნედლეულის წარმოებისა და გადამამუშავების, კერძოდ მისი შრომის (ხმობის) პროცესი ჭერჭერობით მთლიანდ სოფლის-მეურნეობრივ სფეროს მიეკუთვნება, რადგან მეთამბაქოე, რომელზედაც გაპროგნოზებულია პლანტაცია, ვალდებულია სახელმწიფო დამამუშავებელ ორგანიზაციებს ჩააბაროს მხოლოდ და მხოლოდ გამშრალი თამბაქო. ამიტომ, მეთამბაქოე ისეთ სასოფლო-სამეურნეო შრომით პროცესებთან ერთად, როგორცაა: სანერგეს მოწყობა, დათესვა, ჩითილების გამოყვანა, ფართობის მოხვნა ან გადაბარვა, მიწის გაფხვიერება, აკვალვა, ჩითილების ფართობში გადარგვა, მორწყვა, მრავალჯერადი გათოხნა, მინერალური და ორგანული სასუქების შეტანა და შეტეხვა, ასრულებს აგრეთვე სამრეწველო ხასიათის სამუშაო პროცესებს, კერძოდ: ხის ან პოლიეთილენის აფსკისაგან სპეციალური საშრობის მოწყობას, ამ დანიშნულებით ტერიტორიის შერჩევას და მის სათანადო მოსწორებას, საჭირო მასალის ტყეში მოჭრა-მოტანას, სადურგლო სამუშაოს, საშრობი ჩარჩოების, შპალებისა და რელსების დამზადება-მოწყობას, ზონარებზე თითოეული ფოთლის ანემსვას და სპეციალურ ჩარჩოებზე მიმაგრებას, რელსებზე მოთავსებას, ყოველდღიურად გასაშრობად გამომზეურებას, შეფუთვისა და გასაგზავნად მომზადებას. რადგან ყველა ამ სამუშაოს ჩატარება დაკავშირებულია თამბაქოს ნედლეულის ადგილებზე გაშრობასთან.

თამბაქოს კულტურის მოყვანის სამუშაოები ჩვეულებრივ გაზაფხულიდან იწყება (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ ადრე მოსამზადებელ სამუშაოებს, რომლებიც დაკავშირებულია თესლის, სანერგე ფართობების და სხვათა მომზადებასთან) წარმოების ორივე სფეროს, სოგორც სოფლის მეურნეობის, აგრეთვე მრეწველობის ერთმანეთთან დაუსაბუთებელი, ბელოვნური დაკავშირების გამო მეტისმეტად ჭიანურდება თამბაქოს ნედლეულის წარმოების დრო და იგი თითქმის მთელი წელი გრძელდება ასევე, ბელოვნურად ჭიანურდება სამუშაო პერიოდიც, მითუმეტეს, როცა სასოფლო-სამეურნეო ხასიათის შრომას, თამბაქოს ნედლეულის ადგილზე გაშრობასთან დაკავშირებით, არამექანიზებული სამრეწველო ხასიათის შრომაც ემატება.

როგორც ამას პრაქტიკა გვიჩვენებს, აჭარის ასრ მაღალმთიან რაიონებში ნაკვეთები მეტისმეტად გაფანტულია, საქმე გვაქვს რთულ კონფიგურაციასთან, ე. წ. წვრილი კონტურიანობის მრავალთარგიანობასთან. კოლმეურნეობებში თამბაქოს ნარგავებისთვის გამოყენებულია ასეთი ფართობების დიდი უმრავლესობა, რომლებიც ე. წ. გაპიროვნების წესით მუშავდება, სადაც უპირატესად, გამოიყენება ქალებისა და ბავშვების შრომა. ფართობების ასეთი სიმცირისა და გაფანტულობის პირობებში არ გამოიყენება მექანიზაციის საშუალებები. მეთამბაქოეობაში ძირითადად სჭარბობს ხელით შრომა. ამასთან, თამბაქოს ნედლეულის წარმოების ხანგრძლივი დრო, მძიმე სამუშაო პროცესები და თამბაქოსათვის დამახასიათებელი მომწამლავი თვისებები, უარყოფით გავლენას ახდენენ საერთოდ მუშახელისა და ამ შემთხვევაში ქალის ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე, რომელთა საილუსტრაციოდ მრავალი მაგალითის მოტანა შეიძლებოდა.

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, თამბაქოს წარმოების ხელოვნურ გახანგრძლივებას სხვა უარყოფითი მომენტებიც აქვს: ჯერ ერთი, თამბაქოს შრომის კუსტარული პროცესი გაცილებით მეტ ხარჯებს მოითხოვს, ვიდრე მრეწველური გზით ძისი შრომა, მეორეც, თამბაქოს ასეთი პრიმიტიული შრომის ტექნოლოგია მნიშვნელოვნად აუარესებს თამბაქოს ხარისხს.

როგორც მონაცემების ანალიზიდან ირკვევა, ქედის რაიონი სახელმწიფოსაგან ყოველწლიურად 20 ტონა პოლიეთილენის აფსკს იღებს, რომელსაც რაიონში არსებული 1650 საშრობის მოსაწყობად იყენებენ. თითოეული ასეთი საშრობის ღირებულება დაახლოებით 100 მანეთს უდრის. მაშასადამე, მართო პოლიეთილენის საშრობის მოწყობაზე დანახარჯები 165 ათას მანეთს შეადგენს. ამას ემატება კიდევ ხის, შედარებით დიდი და ძვირად ღირებული თამბაქოს საშრობების მოწყობის ხარჯები, ერთი ასეთი საშრობის ღირებულება დაახლოებით 500 მანეთს უდრის. სულ რაიონში 1979 წელს ასეთი 920 საშრობი იყო, რომლის მოწყობაზე საერთო წლიურმა დანახარჯებმა 465 ათასი მანეთი შეადგინა.

თამბაქოს დამუშავების ნორმატიული ტექნოლოგიური რუქის და სპეციალური ვანგარიშების მიხედვით ირკვევა, რომ შრომითი დანახარჯები თამბაქოს შეტეხვიდან თამბაქოს ნედლეულის საბოლოოდ შეფუთვამდე (დამამზადებელ ორგანიზაციებზე გასაგზავნად მომზადებამდე), თამბაქოს ნედლეულის წარმოებაზე გაწეული მთლიანი შრომითი დანახარჯების 27—30 %-ს შეადგენს. ქედის რაიონში 1979 წელს თამბაქოს წარმოებაზე გაწეული მთლიანი შრომითი დანახარჯები (30%) 546 ათას მანეთს უდრიდა.

სათანადო ვანგარიშების საფუძველზე ვაირკვეა, რომ ხის საშრობებისა და პოლიეთილენის აფსკის გამოყენებით მოწყობილი საშრობების ასაშენებლად, ანუ სოფლის მეურნეობაში სამრეწველო ხასიათის შრომის ხელოვნურად გადატანის დანახარჯები დაახლოებით 1176 ათას მანეთს შეადგენს, მაშინ როცა, თამბაქოს მექანიზებული რვა საშრობი, რომლებიც თავიანთი ტევადობით მთლიანად უზრუნველყოფდა ქედაში თამბაქოს ყოველწლიური მოსავლის გაშრობას სულ 8000 ათასი მანეთი დაჯდებოდა. ე. ი. ექვსჯერ მეტი, ვიდრე ამ დანიშნულებით ყოველწლიურად იხარჯება რაიონის კოლმეურნეობებში. თუ ჩვენ ვაიანგარიშებთ ექვსი წლის მანძილზე დანაკარგებს, რომელიც თამბაქოს ნედლეულის ხარისხის გაუარესებასთან არის დაკავშირებული, და რასაც შრომის ასეთი პრიმიტიული ტექნიკა და ტექნოლოგია იწვევს, მაშინ ყოველწლიურად

კოლმეურნეობები და მოსახლეობა, მექანიზებული საშრობის მოწყობით დიდი რაოდენობით დამატებით შემოსავალს მიიღებდა, ხოლო მექანიზებული საშრობის მოწყობისათვის გაწეულ დანახარჯებს რაიონი 5 წელიწადში გამოისყიდდა.

1979 წლის მონაცემების მიხედვით, ქედის რაიონის კოლმეურნეობებში წარმოებული თამბაქოს 31% პირველი ხარისხის იყო, 26% — მეორე ხარისხის, 40% — მესამე ხარისხის, მეოთხე ხარისხისა — 3%. 1977 წლის მონაცემებით კი რაიონის კოლმეურნეობებში წარმოებული თამბაქოს მხოლოდ 40% იყო პირველი ხარისხის, მეორე ხარისხის 9%, მესამე ხარისხის (ღია) — 39%, მესამე ხარისხის (მუქი) — 45%, მეოთხე ხარისხის — 3%.

1979 წლის მონაცემების მიხედვით, ქედის რაიონის კოლმეურნეობებში გაუმჯობესება განპირობებულია ძირითადად თამბაქოს ხარისხის სახელმწიფო სტანდარტის შეცვლით. ეს ცვლილებები იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მთლიანად წარმოებული თამბაქოს საერთო რაოდენობაში ახლა სჭარბობს პირველი და მეორე ხარისხის თამბაქოს ხვედრიწონა, მიუხედავად ამისა, მესამე და მეოთხე ხარისხის თამბაქოს ხვედრიწონა საერთოდ მაინც მაღალია და იგი 43 — 44 %-ს შეადგენს.

ამგვარად, აჭარის ასსრ მაღალმთიან რაიონებში წარმოებული თამბაქოს საერთო რაოდენობაში დაბალი ხარისხის თამბაქოს შედარებით მაღალი ხვედრიწონა (სხვა ზონებთან შედარებით) მთლიანად გამოწვეულია წარმოების კუსტარული ტექნოლოგიით, კერძოდ, ხის საშრობებისა და პოლიეთილენის აფსკის პრიმიტიულ საშრობებში (უმჯობეს პირობებში თამბაქოს გაშრობის გამო).

აჭარის მაღალმთიან რაიონებში ჩვეულებრივი საშრობი ფარდულები (სულ ერთია ხის საშრობია ის თუ პოლიეთილენის აფსკის) ხშირად მოთავსებულია ისეთ ადგილებში, სადაც მზე ან ნაკლებად ან საერთოდ არ ასხივებს, თამბაქოს შრობის თვით პრაქტიკული დაკვირვებიდანაც კი აშკარაა, რომ ერთ და იმავე ნაკვეთზე, სადაც ორი საშრობია ერთი მზიან, ხოლო მეორე უმჯობეს პირობებში, ერთი და იგივე ხარისხის ნედლეულისაგან, სრულიად განსხვავებული ხარისხის გამშრალი თამბაქო მიიღება. მზიან პირობებში გამშრალი თამბაქო ჩვეულებრივ მაღალი ხარისხისაა, ხოლო უმჯობეს პირობებში, პირიქით — დაბალი ხარისხის. ასე, მაგალითად, ქედის რაიონში მახუნცეთის, პირველი მაისის, ოქტომბრისა და მერისის კოლმეურნეობებში თამბაქოს საშრობები ძირითადად ჩრდილოეთის ფერდობებზეა განლაგებული, როგორც სათანადო ეკონომიკური ანალოზით ირკვევა აღნიშნულ კოლმეურნეობებში 10 — 15 %-ით დაბალია პირველი ხარისხის თამბაქოს ხვედრიწონა. თუ ქედის რაიონის ამ ოთხ კოლმეურნეობაში 1979 წელს წარმოებული თამბაქოს მთლიან მოსავალს მზიან პირობებში აგებულ მექანიზებულ საშრობებში გავაშრობდით, მაშინ თამბაქოს ნედლეულის ხარისხის ამაღლების შედეგად რაიონი დაახლოებით 160 ათასი მანეთის დამატებით შემოსავალს მიიღებდა. ამგვარად, აჭარის მაღალმთიან რაიონებში თამბაქოს ნედლეულის მზიან პირობებში (საშრობებში) გაშრობით ამაღლდება თამბაქოს ხარისხობრივი მაჩვენებლები, რაც მნიშვნელოვნად გაზრდის თამბაქოს წარმოების რენტაბელობის დონეს.

თამბაქოს ნედლეულის თანამედროვე მექანიზებულ საშრობებში გაშრობამ, აგრეთვე პრიმიტიული წესით შრომის სხვადასხვა მიმართულებით ჩატარებულმა მრავალგზის ექსპერიმენტმა სპეციალისტთა ეს მოსაზრება დაადასტურა. ერთი ნაკვეთიდან მიღებული თამბაქოს ნედლეულის სხვადასხვა წესით გაშრობის შედეგად მართლაც განსაკუთრებული შედეგია მიღებული. მაგრამ, თუ ჩვენ მო-

17358

მავალში კუსტარულ საშრობებს შევცვლიდით ე. წ. ელექტროსაშრობებით, მაშინ შევეამცირებდით შენობების ფართს და დაიზოგებოდა მნიშვნელოვანი კაპიტალური დაბანდებანი, ამასთან, მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდებოდა შრომის ტექნოლოგიური პროცესები, რითაც ავამაღლებდით თამბაქოს ნედლეულის წარმოების ეკონომიკურ ეფექტიანობას.

ისმება კითხვა — როგორ, კერძოდ რა გზით გავაუმჯობესოთ თამბაქოს ნედლეულის შრომის ტექნოლოგია აჭარის მაღალმთიან რაიონებში? ჩვენ აქ მხედველობაში გვაქვს ამ დარგში სამამულო და სახლგარეგარეთის თანამედროვე ტექნიკური მიღწევები. იაპონიაში, აშშ-სა და კანადაში შექმნილი თამბაქოს სპეციალური საშრობი მანქანები.

მაგალითად, იაპონიაში შექმნეს „კენეკო“-ს სისტემის თამბაქოს საშრობი „SBD — K“¹. ეს გახლავთ კომპაქტური და კომბინირებული საშრობი, იგი მუშაობს, როგორც მზის, ისე სითბურ და ელექტრო ენერჯიაზე.

მისი წარმადობა გაანგარიშებულია მსხვილფოთლიანი ვირჯინის ჯიმის თამბაქოზე, რომლის მოსავლიანობა ჰექტარზე 40 ცენტნერს შეადგენს. ეს მანქანა ერთ გამოყვანაზე აშრობს 0,3 ჰექტარზე აღებულ თამბაქოს ნედლეულს. ე. ი. 12 ცენტნერს. იაპონიაში იწარმოება აგრეთვე უფრო დიდი წარმადობის ე. წ. „ბარუკუს“ ტიპის BL—76—7T თამბაქოს საშრობი, რომელიც იტევს 5760—7080 კგ. ნედლეულს.

აშშ მასობრივად იწარმოება „პაუელის“ ფირმის თამბაქოს საშრობი². შრომის ტექნოლოგიური ციკლი 6 დღეს შეადგენს. ერთ ციკლში იგი 1350 კგ გამშრალ ფოთოლს იძლევა და ხარჯავს 619 კვტ. საათ ელექტროენერჯიას. თუ სეზონში 10 ციკლს გავიმეორებთ, მაშინ, ერთი მანქანა 13500 კგ თამბაქოს ფოთოლს გააშრობს.

აღსანიშნავია აგრეთვე კანადაში წარმოებული „ბალტეს“-ის ტიპის საშრობი. სხვათაშორის, აღნიშნული მანქანის გამოფენა 1978 წელს მოეწყო მოლდავეთის დედაქალაქ კიშინიოვში. აღსანიშნავია, ისიც, რომ ამ მანქანების დიდი ნაწილი შეიძინა საბჭოთა კავშირმა. კერძოდ, მოლდავეთის სსრ. სამწუხაროდ, ჩვენი რესპუბლიკის წარგზავნილებმა მათი შეძენა ვერ მოახერხეს.

ჩვენში სათანადო ყურადღება არ ექცევა აგრეთვე გ. კ. ახვლედიანის სისტემის რკინის კონსტრუქციების კაპიტალური ფარდულის TYC — 2-ის მშენებლობას.

ელექტროსაშრობები აჭარის მთიანი რაიონების სინამდვილისათვის მიზანშეწონილი იქნებოდა, რადგან აქ მთიან პირობებში მზიანი და შრობისათვის მოსახერხებელი ადგილების შერჩევა მეტისმეტად გაძნელებულია.

დაკვირვებებმა გვიჩვენეს აგრეთვე ის, რომ ზის საშრობებისა და პოლიეთილენის აფსკით მოწყობილი საშრობები უპირატესად მოთავსებულია ან უშუალოდ თამბაქოს ფართობებში ან მის გვერდით, იქ სადაც შესაძლებელია თამბაქოს კულტურის მოყვანა.

არასრული გაანგარიშებით ქედის, რაიონში 1979 წელს არსებული 930 ხისა და 1650 პოლიეთილენის აფსკის საშრობებს ეჭირა დაახლოებით 25 ჰექტარი ფართობი. თუ ჩვენ აღნიშნული ფართობით რაიონში თამბაქოს ნარგავების გადიდებას გავითვალისწინებთ 17-20 ცნტ საშუალო საპექტრო მოსავ-

¹ Keneko-Tobacco Bulk Curing Barn. Tasted by the Japan Tobacco Techniques Development Association. Importers and Exporsters Tiariku Trading Co. LTP. Tokyo, Japan.
² Powell — Bulk Curing Systems. Powell International Corporation. Printed in USA.

2. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 3

ქ. შარქისის სახ. სსრ
სახელმწიფო
ბიბლიოთეკა

ლიანობის პირობებში, ამით მნიშვნელოვნად გავზრდით საზოგადოებრივი მეურნეობების საერთო შემოსავალს.

თამბაქოს ნარგავების გადიდებისა და ასევე მისი წარმოების თვითღირებულების შემცირების უდიდეს რეზერვს წარმოადგენს რაიონში არსებული თამბაქოს სანერგების შემდგომი კონცენტრაცია.

ნორმატიული ტექნოლოგიური რუქისა და სპეციალური განაგარიშებით დადგენილია აგრეთვე, რომ ქედის რაიონში შრომითი დანახარჯები თამბაქოს ჩითილების გამოყენებაზე, შეადგენს თამბაქოს ნედლეულის წარმოებაზე გაწეული მთლიანი შრომითი დანახარჯების 10%-ს.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ:

თამბაქოს ნედლეულის წარმოების შრომატევადი პროცესების მექანიზაციის განხორციელებისა და შრომის პროგრესული ტექნოლოგიის დანერგვის მიზნით, საჭიროა რაიონში მოეწყოს მსხვილი მაღალმექანიზებული, სპეციალიზებული სამეურნეობათაშორისო საშრობი საწარმო.

ისინი აღჭურვილი იქნება თანამედროვე მექანიზებული საშრობებით, რომელთა შესახებ ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ. კოლმეურნეობებში ბრიგადების მიხედვით გამოყოფილია ე. წ. თამბაქოს მწონავები, თითოეული გამპიროვნებლისაგან მიიღებენ ნედლი სახით შეტეხილ თამბაქოს და იმავე დღეს ჩააბარებენ კოლმეურნეობებში არსებულ სპეციალურ მიმღებ პუნქტებს. ხოლო ეს უკანასკნელი თამბაქოს ნედლეულს ორგანიზებულად ჩააბარებს სამეურნეობათაშორისო საშრობ საწარმოს.

აღნიშნული ღონისძიებით გამონთავისუფლდება (კოლმეურნეობაში და რაიონში) თამბაქოს ნედლეულის წარმოებაზე გაწეული მთლიანი შრომითი დანახარჯების 27—30%, რომელიც იხარჯება ადგილებზე (კოლმეურნეობებში) თამბაქოს შეტეხვის შემდგომი, სამრეწველო ხასიათის (ყერძოდ შრობასთან დაკავშირებულ) სამუშაო პროცესების შესასრულებლად. აღნიშნული ღონისძიებების გატარება გამოანთავისუფლებს მუშაძალის მნიშვნელოვან რაოდენობას, რომელიც შეიძლება გამოყენებული იქნეს სოფლის მეურნეობის სხვა სფეროში.

სამეურნეობათაშორისო თამბაქოს საშრობი შეიქმნება კოლმეურნეობათა სახსრებისა და მატერიალურ-ტექნიკური რესურსების გაერთიანების შედეგად. აქ სპეციალიზაციის საფუძველზე ამალდება გაწყობილებებისა და მანქანების გამოყენების დონე, ფართოდ დაინერგება მოწინავე ტექნიკა და ტექნოლოგია, გაიზრდება წარმოების მოცულობა, ამალდება მუშაკთა კვალიფიკაცია და თანაბარი გახდება მათი დასაქმება წლის მანძილზე. იგი დიდ შესაძლებლობებს შექმნის საზოგადოებრივი შრომის ნაყოფიერების სწრაფი ამალებისათვის.

საჭიროა აგრეთვე კოლმეურნეობაში განხორციელდეს თამბაქოს სანერგების კონცენტრაცია. ამჟამად, საშუალოდ რაიონში არსებული 15—20 სანერგის ნაკვალად, სასურველია მოეწყოს 3—4 მსხვილი კონცენტრირებული სანერგე ან ამ აღნიშნულებით გამოიყოს სპეციალური ბრიგადა. აღნიშნული ღონისძიების გატარებით გაიზრდება, როგორც თამბაქოს ნარგავების საერთო ფართობი, ასევე გამპიროვნებელთა შესაძლებლობანი, რომ მათ მოუარონ გაცილებით მეტი რაოდენობის ფართობებს, ვიდრე ჩითილების სანერგის მოვლა-პატრონობის პირობებში ჰქონდათ გაპიროვნებული.

მექანიზებულ საშრობებში გაცილებით ნაკლები მუშა იქნება დასაქმებული, ვიდრე პრიმიტიული შრომის პირობებში, გარდა ამისა, მნიშვნელოვნად გაიზრ-

დება შრომის ნაყოფიერება და საბოლოოდ შეიქმნა პირობები ამ ორი, შრომის ძირითადი სახეობის (ანემსვისა და გაშრობის) პროცესის მექანიზაციისა და ავტომატიზაციისათვის. ასეთ შემთხვევაში, მექანიზებული წესით თამბაქოს ანემსვისა და შრობის პროცესებთან გაცილებით ნაკლები ადამიანი იქნება დაკავშირებული, გამოყენებული იქნება ღონისძიებათა სისტემა მომწამლავი თვისებების წინააღმდეგ. დაბოლოს თამბაქოს ნედლეულის სამეურნეობათა შორის საშრობის შექმნით, რაც გულისხმობს შეტანილი თამბაქოს ნედლეულის სპეციალურ მიმღებ ბუნქტებში დაუყოვნებლივ ჩაბარებას; მნიშვნელოვნად შეიცვლებოდა თამბაქოს წარმოებასთან დაკავშირებული შრომის ორგანიზაციისა და აღრიცხვის წინანდელი სისტემა. შეიქმნებოდა აგრეთვე, რეალური პირობები სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში წარმოებული თამბაქოს ნედლეულისა და პროდუქციის ზუსტი აღრიცხვისათვის.

А. С. ДЖИБУТИ, Л. И. ГВЕНЕТАДЗЕ

О СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕХАНИЗАЦИИ ТРУДОЕМКИХ ПРОЦЕССОВ ПРОИЗВОДСТВА И ОРГАНИЗАЦИИ СУШКИ ТАБАЧНОГО СЫРЬЯ

Резюме

Табаководство занимает важное место в сельскохозяйственном производстве Аджарской АССР, а для колхозов высокогорных — Кедского, Шуахевского и Хулойского районов является основной и ведущей культурой. Доход, полученный от табаководства, составляет соответственно по районам 53, 59, 75,7 процента от всех денежных поступлений колхозов.

Процесс углубления общественного разделения труда в табаководстве высокогорных районов Аджарской АССР протекает крайне медленно. Переработка табачного сырья, в частности его сушка, все еще осуществляется в сфере сельскохозяйственного производства. Процесс сушки табачного сырья носит промышленный характер, и поэтому он не должен выполняться сельскохозяйственным сектором.

Подобное положение способствует искусственному затягиванию всего процесса переработки табачного сырья, к тому же процесс сушки табака осуществляется кустарным, примитивным способом, что значительно увеличивает затраты и ухудшает качество табака. Так, например, в Кедском районе в 1979 году расходы на переработку составили 1336 тыс. руб.

Перевод процесса сушки табака в колхозах Аджарской АССР на промышленную основу, в частности, широкое применение автоматизированных сушилок будет способствовать высвобождению значительного количества рабочей силы. Как показали расчеты, затраты на эти установки окупятся за 5—6 лет. Осуществление этого мероприятия во многом поможет решению ряда экономических и социальных проблем в Аджарской АССР.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აგარაჟულ პრობლემათა განყოფილებამ

Э. О. АВИДЗБА

СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И РАЗМЕЩЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В АБХАЗСКОЙ АССР

Специфика природных и экономических условий формирования хозяйственных комплексов во многом определяет современную структуру и специализацию производства, содержание концепции развития и размещения производительных сил.

В условиях современного разделения общественного труда структура народного хозяйства является одним из важнейших показателей уровня развития производительных сил.

В народном хозяйстве Абхазской АССР по важнейшим показателям ведущее положение занимает промышленность. Это, прежде всего безусловное свидетельство кардинальных преобразований в экономическом облике республики, явившееся следствием последовательного осуществления курса на развитие крупной промышленности в направлении максимального использования имеющихся в республике природных и экономических предпосылок, осуществление ленинских принципов рационального размещения производительных сил. В настоящее время (по данным за 1980 год) на промышленность приходится 70% общей валовой продукции промышленности и сельского хозяйства. Промышленность дает примерно 40% прибыли, полученной по всем видам хозяйственной деятельности. При этом в промышленном производстве занято 17%, а в сельском хозяйстве — 21,4% всего населения, занятого по народному хозяйству автономной республики, и уровень производительности труда в промышленности значительно выше, чем в сельском хозяйстве¹.

Сельское хозяйство Абхазии является высокоразвитым сектором экономики. За годы Советской власти заметно увеличились абсолютные размеры продукции многоотраслевого субтропического сельского хозяйства. Успешно развивается чаеводство, табаководство производство цитрусовых, плодовых, винограда, эфирно-масличных культур. Изменилась структура сельскохозяйственного производства. На более высокий агротехнический уровень поднимается сельское хозяйство, механизация все глубже проникает во все его отрасли. В 1979 году по сравнению с 1965 годом валовая продукция сельского хозяйства увеличилась в 2,5 раза². Автономная республика добилась существенных успехов в развитии многоотраслевого сельского хо-

¹ Рассчитано по данным статистического сборника «Народное хозяйство Абх. АССР за 60 лет», 1981.

² Абхазия в цифрах. Сухуми, 1980, с. 44.

зяйства, призванного удовлетворять потребности местного населения и многочисленных гостей—курортов Абхазии.

Специфика местных природно-экономических условий определила специализацию сельскохозяйственного производства на продукции земледелия, удельный вес которого в общей структуре сельского хозяйства составляет около 89%, на долю животноводства приходится всего лишь 11%.

В одиннадцатой пятилетке намечается дальнейший рост производства сельскохозяйственной продукции. Особенно большие задачи стоят перед отраслями, определяющими производственную специализацию сельского хозяйства, от которых зависит претворение в жизнь республиканской продовольственной программы.

Отраслевая структура промышленности Абхазии характеризуется преобладанием пищевой и легкой индустрии, что объясняется особенностями их формирования в прошлом в соответствии с местными экономическими и природными условиями.

Важнейшим фактором, определившим масштабы, уровень развития и специализацию промышленного производства Абхазской АССР, следует считать степень использования имеющихся здесь природно-экономических ресурсов. Из всей массы сырьевых ресурсов наиболее полно использовалось на всех этапах индустриального развития республики сельскохозяйственное сырье, что и определило аграрную ориентацию промышленного развития, сложившееся соотношение в отраслевой структуре всего промышленного производства и доминирующий рост пищевой индустрии. На пищевую и легкую промышленность приходится более 72% валовой промышленной продукции автономной республики и более 50% общей численности промышленно-производственного персонала³.

Преобладание пищевой и легкой промышленности характерно в целом для отраслевой структуры промышленности Грузии. На эти две отрасли приходится около 61% валовой промышленности продукции республики и примерно 40% общей численности промышленно-производственного персонала⁴.

За последние 5—10 лет отмечается тенденция к сокращению удельного веса топливной и, особенно, лесной и деревообрабатывающей промышленности Абхазии за счет увеличения доли отраслей, определяющих технический прогресс,—электроэнергии, машиностроения и химической промышленности. Удельный вес Абхазской АССР во всей электроэнергии, произведенной в Грузии, составил в 1980 году 30,2%. Темп роста продукции электроэнергии автономной республики в 1980 году против уровня 1965 года составил 743%. (таблица 1).

Значительное наращивание энергетического потенциала республики достигнуто благодаря вводу в действие Ингури ГЭС и расширения Ткварчельской ГРЭС.

³ По данным формы СО за 1980 г. СУ Абх. АССР.

⁴ По данным стат. сборника «Грузия в цифрах в 1980 г.», Тб., 1981.

Таблица 1

Темпы роста общего объема продукции промышленности Абхазской АССР
по отраслям за период 1965—1980 гг.

	1965 г.	1970 г.	1975 г.	1980 г.
вся промышленность	100	159	216	300
электроэнергетика	100	82	66	743
топливная промышленность	100	95	80	142
химическая промышленность	100	329	256	554
машиностроение и металлообработка	100	271	657	504
лесная и деревообрабатывающая промышленность	100	164	179	130
промышленность строительных материалов	100	168	145	297
легкая промышленность	100	167	200	360
пищевая промышленность	100	152	224	277

Снижение темпов роста топливной промышленности объясняется сокращением запасов угля и его добычи. Основу топливной промышленности составляет уголь Ткварчельского месторождения.

Темпы роста производства и роль лесной и деревообрабатывающей промышленности в общественном разделении труда имеют устойчивую тенденцию к снижению в связи с прекращением с 1979 года промышленной рубки в лесах Абхазской АССР в соответствии с постановлением ЦК КПСС и СМ СССР по Абхазской автономной республике.

Снижение или стабилизация темпов роста производства в других отраслях промышленности объясняется такими факторами, как ограниченность, неполное использование сырьевой базы.

Машиностроение и металлообработка, химическая и частично легкая промышленность базируются на использовании квалифицированных кадров, новых производственных мощностей, на потреблении, главным образом, привозного сырья.

Интенсивность развития отдельных отраслей промышленности различна, что объясняется историческими особенностями их формирования, требованиями научно-технического прогресса, необходимостью соблюдения тех или иных межотраслевых пропорций и другими причинами.

По величине коэффициента темпов роста за 1960—1979 гг. (таблица 2) все отрасли промышленности Абхазии можно разделить на три группы:

- 1) отрасли с коэффициентом больше 1 — машиностроение, химическая электроэнергетика, промышленность строительных материалов;
- 2) отрасли с коэффициентом от 0,5 до 1 — легкая и пищевая промышленности;

3) отрасли с коэффициентом меньше 0,5 — топливная, лесная и деревообрабатывающая.

Таблица 2
Темпы роста промышленности Абхазии⁵ (1960—1979 гг.)

Отрасли промышленности	Темпы роста (в процентах) за соответствующий период	Коэффициент темпов роста (вся промышленность-I) за соответствующий период
вся промышленность	327	1
в том числе:		
электроэнергетика	383	1,17
топливная	87	0,27
химическая	454	1,39
машиностроение и металлообработка	2981	9,12
лесная и деревообрабатывающая промышленность	136	0,42
промышленность строительных материалов	681	2,08
легкая промышленность	320	0,98
пищевая промышленность	327	1

Показательно, что наиболее высокими темпами развиваются отрасли, определяющие научно-технический прогресс, — машиностроение, химическая, электроэнергетика. В число быстрорастущих отраслей выдвигается промышленность строительных материалов.

Темпы роста промышленности различны и в территориальном аспекте, по городам и районам. Наиболее высоким коэффициентом темпов роста (больше 1, таблица № 3) выделяются Очамчирский и Гальский районы. На уровне среднего показателя по Абхазии находятся города Ткварчели, Сухуми, Сухумский район, близко к ним примыкает Гудаутский район. Наиболее низким коэффициентом темпов роста отличаются Гульрипшский район и г. Гагра.

Относительное замедление темпов роста промышленности в городах Сухуми, Гагра, Гудаутском районе с точки зрения решения задач охраны окружающей среды от загрязнения производственными отходами можно считать положительным явлением. Регулирование отраслевой и территориальной структуры народного хозяйства Абхазии связано с дальнейшим плановым ограничением развития промышленности в городах Гагра, Сухуми, Гудаута.

В последние годы темпы развития промышленности Абхазской АССР в целом повысились. Так, объем промышленного производства за десятую пятилетку возрос на 142,5%. Производительность труда в

⁵ Составлено по данным статистического сборника «Народное хозяйство Абхазской АССР за 60 лет», Сухуми, 1981, с. 43—44.

Таблица 3

 Темпы роста промышленности по городам и районам
 Абхазской АССР⁶ (1975—1979 гг.)

Города и районы	Темпы роста (в процентах) за соответствующий период	Коэффициент темпов роста (вся промышленность-I) за соответствующий период
Вся А б х а з и я	117	1
в том числе:		
город Сухуми	114,6	0,98
город Гагра	81,6	0,70
город Ткварчели	117,5	1,0
Гудаутский район	93,4	0,80
Сухумский район	108,6	0,93
Гульрипшский район	74,9	0,64
Очамчирский район	158,1	1,35
Гальский район	171,2	1,46

Таблица 4

 Темпы роста производительности труда по отраслям промышленности
 Абхазской АССР за период 1965—1980 гг.

	1965 г.	1970 г.	1975 г.	1980 г.
вся промышленность	100	129	175	232
электроэнергетика	100	93	65	528
топливная промышленность	100	190	202	236
химическая промышленность	100	310	196	257
машиностроение и металлообработка	100	142	173	195
лесная и деревообрабатывающая промышленность	100	148	206	183
промышленность строительных материалов	100	165	189	240
легкая промышленность	100	135	146	202
пищевая промышленность	100	125	184	202

промышленности за этот период увеличилась на 132%. Высоким уровнем производительности труда характеризуются следующие отрасли: электроэнергетика, легкая промышленность, промышленность строительных материалов (таблица 4). Производительность труда в значительной степени зависит от технического уровня производства, т. е. от фондовооруженности (таблица 5). Уровень данного показателя за десятую пятилетку удвоился. Вследствие значительного превышения темпов роста фондовооруженности над показателем про-

⁶ Составлено по данным статистического сборника «Абхазия в десятой пятилетке», Сухуми, 1980, с 23—30.

изводительности труда фондоотдача в промышленности Абхазии снизилась (таблица 5) за период 1970—1980 гг. более, чем наполовину.

Таблица 5

Темпы роста фондоотдачи и фондовооруженности промышленно-производственного персонала по отраслям промышленности Абхазской АССР за период 1965—1980 гг.

	Фондоотдача				Фондовооруженность			
	1965 г.	1970 г.	1975 г.	1980 г.	1965 г.	1970 г.	1975 г.	1980 г.
вся промышленность	100	109	79	48	100	119	221	488
электроэнергетика	100	100	26	52	100	92	248	1009
топливная промышленность	100	113	85	81	100	168	238	292
химическая промышленность	100	741	224	179	100	42	87	144
машиностроение и металлообработка	100	97	86	82	100	147	200	238
лесная и деревообрабатывающая промышленность	100	163	145	116	100	91	147	156
промышленность строительных материалов	100	145	75	71	100	114	253	337
легкая промышленность	100	85	81	77	100	146	229	262
пищевая промышленность	100	85	60	68	100	159	245	296

Среди отраслей производственной специализации Абхазской автономной республики по времени и историческим особенностям формирования можно выделить старые отрасли специализации общесоюзного и межрайонного значения — пищевая, лесная и деревообрабатывающая, электроэнергетика, топливная; подотрасль легкой промышленности — кожевенная и новые отрасли специализации — машиностроение (приборостроение), химическая.

На развитие старых отраслей специализации наибольшее влияние оказали такие факторы, как географическое положение и природные ресурсы, наличие рабочей силы; на формирование новых отраслей — накопленный экономический потенциал, трудовые ресурсы.

В республике развиты также отрасли промышленности, продукция которых идет для удовлетворения внутрирайонных потребностей, связанных с обеспечением эффективности развития отраслей специализации и производственных потребностей всего хозяйства, а также с удовлетворением непосредственных нужд местного населения, особенно повседневных потребностей населения в малотранспортабельной и скоропортящейся продукции (пищевая промышленность, промышленность строительных материалов).

Лесная и деревообрабатывающая промышленность постепенно теряет свою специализирующую роль, поскольку исчезают факторы, обусловившие прежде ее развитие как отрасли специализации (ограничение сырьевой базы в связи с прекращением заготовки древесины в лесах Абхазской АССР).

По абсолютным показателям объема валовой продукции первое место в промышленности Абхазии занимают отрасли специализации пищевой промышленности — чайная, табачная, винодельческая, консервная, эфирномасличная. Они производят примерно 62% валовой продукции пищевой промышленности и около 38% валовой продукции всей промышленности Абхазии⁷.

Почти вся промышленность Абхазской АССР сосредоточена в зоне прибрежных низин. Горный, сильно пересеченный рельеф практически трудно доступен для широкого промышленного строительства. Главным промышленным узлом республики является г. Сухуми. На его долю приходится около 40% промышленной продукции, причем представлены все отрасли промышленности Абхазии, за исключением топливной. Ведущее место в структуре промышленности Сухуми, как и всей республики, занимает пищевая, затем — легкая, химическая и отрасли машиностроения и металлообработки.

В значительной степени развита промышленность в Очамчирском и Гальском районах, в г. Гагра. В основном размещены предприятия пищевой промышленности, на долю которых приходится почти 85 — 95% валовой промышленной продукции. В Гальском районе, помимо пищевой промышленности, развита электроэнергетика (Ингури ГЭС).

Центром горнодобывающей и энергетической промышленности является город Ткварчели.

Менее развиты в промышленном отношении Гульрипшский, Сухумский и Гудаутский районы. Представлены в основном отрасли и производства по переработке продукции субтропических и технических культур (чайная, табачная, эфирномасличная, винодельческая), а также производства нерудных материалов.

Размещение промышленности по отраслевому признаку следующее: повсеместно размещена пищевая промышленность, что резко выделяет ее среди других отраслей промышленности; во всех районах, кроме Гульрипшского, имеются предприятия (цехи) легкой промышленности; затем больше всего представлено производство стройматериалов и деревообработка; химическая промышленность сосредоточена в г. Сухуми и Сухумском районе; машиностроение и металлообработка в городах Сухуми и Гагра.

Пищевая промышленность ориентируется на сырьевые базы, что обусловлено материалоемкостью, низкой транспортабельностью сельскохозяйственного сырья. В то же время массовость и повсеместность использования, недолгий срок хранения и относительно низкая транспортабельность выпускаемой продукции притягивает производство к местам потребления, согласуя его с размещением населения, особенно городского.

Легкая промышленность Абхазии объединяет группу отраслей,

⁷ Рассчитано на основании материалов отдела промышленности СУ Абх. АССР, форма СО за 1980 год.

обеспечивающих население тканями, одеждой, обувью и другими предметами потребления.

По валовой продукции она уступает только пищевой промышленности и электроэнергетике, а по численности промышленно-производственного персонала — лишь пищевой. Характер территориальной организации промышленности обусловлен прежде всего влиянием потребительского и сырьевого факторов. Независимо от сырьевой или потребительской ориентации исключительно велико значение фактора рабочей силы, то есть обеспеченности необходимыми трудовыми ресурсами. Крупными предприятиями легкой промышленности являются Сухумский кожевенно-обувной комбинат, Сухумские ткацкая, швейная и трикотажная фабрики, а также большое количество комбинатов бытового обслуживания, расположенных преимущественно в Сухуми, в курортных и районных центрах.

Одна из характерных особенностей отраслей пищевой и легкой промышленности — цикличность объемов производства, вызванная необходимостью удовлетворения потребностей не только местного населения, но и обеспечения дополнительной сезонной потребности в продуктах питания и товарах курортного спроса для многочисленных отдыхающих Абхазии.

Комплексное развитие любого экономического района немислимо без создания местных баз строительных материалов. Закавказье в целом относится к регионам, наиболее обеспеченным строительными материалами собственного производства.

На размещение промышленности строительных материалов оказывает существенное влияние наличие сырья. Это объясняется прежде всего большим объемным весом и крайне низкой транспортабельностью минерально-строительного сырья. Размещение промышленности строительных материалов во многом зависит и от потребительского фактора.

При массовости и повсеместности использования сами по себе строительные материалы обладают сравнительной дешевизной и большим объемным весом, а вследствие этого — низкой транспортабельностью. Многие из них — железобетонные изделия и конструкции, вяжущие материалы, кирпич и др. — даже менее транспортабельны, чем исходное сырье. Стремление к сокращению транспортных расходов заставляет приближать производство строительных материалов непосредственно к местам потребления, то есть к объектам строительства. Абхазия располагает богатой сырьевой базой для производства самых различных строительных материалов. Наиболее крупные предприятия, производящие строительные материалы, — Сухумский комбинат стройматериалов и железобетонных конструкций, Ткварчельский завод стройматериалов, Мерхеульский известковый завод, Сухумский кирпичный завод, Гагрский щебзавод, мраморное рудоуправление, асфальтобетонный завод в г. Сухуми, Цкургильское предприятие нерудных материалов, экспериментальный завод ЖБК в Бзыби.

Машиностроение Абхазской АССР представлено двумя предприятиями: завод «Сухумприбор» и экспериментальный завод газовой аппаратуры. Металлообработка в республике представлена многочисленными предприятиями по ремонту машин, промышленного оборудования, тракторов и сельскохозяйственных машин, авто- и судотранспорта.

Основные направления дальнейшего развития машиностроения и металлообработки связаны с удвоением к 1982 году мощности завода «Сухумприбор», и ввозом в действие Сухумского механического завода.

Дальнейшее совершенствование отраслевой структуры и территориальной организации промышленного производства Абхазии связано с концентрацией и углублением специализации традиционных для автономной республики отраслей промышленности, неуклонным увеличением темпов роста пищевой промышленности, необходимого для рекреационного района, и рационализацией размещения промышленности в направлении отделения вредных с экологической точки зрения производств от курортных районов, где предъявляются особенно жесткие требования в отношении защиты окружающей среды, а размещение новых предприятий или расширение существующих должно происходить только после того, как будет установлено, что они не станут источниками загрязнения воздуха и воды курортной зоны.

Представлена отделом экономических проблем использования природных условий и охраны окружающей среды

სიონ გელაშვილი

მოსახლეობის მოთხოვნა და მისი პროგნოზირება

შესავალი

მოსახლეობის მოთხოვნა, ეს არის საზოგადოებისა და მისი ცალკეული წევრების კონკრეტულ ეკონომიკურ მოთხოვნილებათა იმ ნაწილის გამოვლინების ფორმა, რომელიც უზრუნველყოფილია შესყიდვის უნარით, ე. ი. ფულით.

მოსახლეობის მოთხოვნის შესწავლას და მის ანალიზს სულ უფრო დიდი სახალხო მეურნეობრივი მნიშვნელობა ენიჭება. მოთხოვნის განვითარება და სრულყოფა წარმოადგენს საზოგადოების მატერიალური და კულტურული დონის გამოვლინების ფორმას. სწორედ ამიტომ, კომუნისტური პარტია და საბჭოთა მთავრობა დღენიდაც იღვწის მშრომელთა კეთილდღეობის განუხრელი ამალღებისათვის. „გავზარდოთ მოსახლეობის შემოსავალი, ავამაღლოთ მოხმარების დონე და სრულყოთ მისი სტრუქტურა, უფრო სრულად დავაკმაყოფილოთ მოსახლეობის მოთხოვნა სახალხო მოხმარების საქონელზე“¹, ხაზგასმით აღინიშნა სკკპ XXV ყრილობაზე.

აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის მოთხოვნის განვითარების კანონზომიერებათა ანალიზს დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებრივი წარმოების გეგმაზომიერი განვითარებისათვის, წარმოებასა და მოხმარებას შორის სწორი თანფარდობის დამყარებისათვის. სახალხო მეურნეობის დაგეგმვის თეორიისა და პრაქტიკის შემდგომი სრულყოფა მჭიდროდაა დაკავშირებული პროგნოზირების სისტემის სრულყოფასთან. ლ. ი. ბრეჟნევი სკკპ XXV ყრილობაზე მიუთითებდა: „ავამაღლოთ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესისა და სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების პროგნოზების დასაბუთება, გავაფართოოთ ამ პროგნოზების გამოყენება — სახალხო სამეურნეო გეგმების შემუშავებისას“².

1. მოთხოვნა, როგორც მკონომიკური კაბზოგონი

სოციალიზმის დროს მოქმედებს მოთხოვნილების ამალღების კანონი, რაც იმაში მდგომარეობს, რომ საწარმოო ძალეებისა და წარმოებით ურთიერთობათა განვითარებასთან ერთად იზრდება მოთხოვნილებათა მატერიალური და სულიერი დოგლათის რაოდენობის გადიღებისა და მისი სტრუქტურის სრულყოფის მიმართ. ამ კანონიდან გამომდინარეობს მოთხოვნისა და მოხმარების ზოგიერთი ძირითადი და ცალკეული კანონზომიერება, რაც სწვადასხვანაირად მიმდინარეობს მოსახლეობის ცალკეული ფენების, ქვეყნის რეგიონებისა და ცალკეული საქონლის მიხედვით.

¹ სკკპ XXV ყრილობის მასალები, თბ., 1976, გვ. 290.

² იქვე, გვ. 231.

მოთხოვნა ეკონომიკური კატეგორიაა, რომლის წარმოშობა დაკავშირებულია საწარმოო ძალების განვითარების განსაზღვრულ საფეხურთან. იგი დამახასიათებელია მხოლოდ სასაქონლო წარმოებისათვის. ამიტომ, სასაქონლო წარმოების განვითარებასთან ერთად განუწყვეტლივ ფართოვდება მოთხოვნის მოქმედების სფეროც. მოთხოვნა არ არის მუდმივი კატეგორია, განსხვავებით მოთხოვნილებისაგან. მოთხოვნა წარმოიშვა სასაქონლო წარმოების წარმოშობასთან ერთად და მოისპობა მასთან ერთად.

მოთხოვნა წინ უსწრებს მოხმარებას და ამავე დროს წარმოადგენს მის ასახვას. თუ ბაზარზე არსებობს მოთხოვნილების შესაბამისი საქონელი, მაშინ მოთხოვნა გადაიქცევა მოხმარებად და მოახდენს მისი შინაარსის ასახვას. მაშასადამე, მოთხოვნისა და მოხმარების პროცესი დიალექტიკური ერთიანობაა. ისინი ერთმანეთში გადადიან, ერთმანეთს მოიცავენ და ერთმანეთს განაპირობებენ.

აუცილებელია ერთმანეთისაგან განვასხვავოთ მოთხოვნა წარმოების საშუალებებზე და მოთხოვნა პირადი მოხმარების საგნებზე. ისინი ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავდებიან, როგორც რაოდენობრივად, ისე თვისობრივად. ამ შემთხვევაში ჩვენ განვიხილავთ მხოლოდ მოსახლეობის მოთხოვნას.

მოთხოვნა საქონელზე, ეს არის მყიდველთა ფართო მასების მოთხოვნათა ერთობლიობა, თავიანთი ინდივიდუალური გემოვნებებითა და მოთხოვნილებებით. ამის გამო, მოსახლეობის მოთხოვნა წარმოადგენს ძლიერ ცვალებად, დინამიკურ ეკონომიკურ მოვლენას, რომელშიც განუწყვეტელი ცვლილებები და ძვრები მიმდინარეობს. მაგრამ მოსახლეობის მოთხოვნაში მიმდინარე დინამიკური ცვლილებანი და ძვრები ექვემდებარება განსაზღვრულ კანონზომიერებებს.

მოსახლეობის მოთხოვნის განვითარების კანონზომიერებათა მეცნიერული კვლევა შესაძლებელია მხოლოდ მოთხოვნის, როგორც ეკონომიკური კატეგორიის არსის განსაზღვრის საფუძველზე.

კ. მარქსი მოთხოვნას განსაზღვრავდა როგორც ბაზარზე წარდგენილ მოთხოვნილებას საქონელზე³. ამ განმარტებაში მოცემულია მოთხოვნის კატეგორიის უმნიშვნელოვანესი და ძირითადი დამახასიათებელი ნიშნები, მისი არსი. უწინარეს ყოვლისა, ამ განსაზღვრაში ნათლადაა აღნიშნული მოთხოვნისა და მოთხოვნილების პირდაპირი ურთიერთკავშირი. ამასთან, აქ ხაზგასმულია მოთხოვნის კატეგორიის სასაქონლო ხასიათი, მისი ურთიერთკავშირი სასაქონლო წარმოებასთან და ბაზართან.

კ. მარქსი ერთმანეთისაგან ანსხვავებდა ინდივიდუალურ და საწარმოო მოთხოვნას. ახასიათებდა რა მოთხოვნის კატეგორიას, იგი წერდა:

...„მიწოდება წარმოადგენს გამყიდველთა, ან მოცემული განსაზღვრული საქონლის მწარმოებელთა ჯამს, მოთხოვნა კი — მყიდველთა, ანუ ამავე საქონლის მომხმარებელთა (ინდივიდუალური ან საწარმოო) ჯამს“⁴. აქედან გამომდინარე, შეიძლება განვასხვავოთ ინდივიდუალური, ე. ი. მოსახლეობის მოთხოვნა და წარმოებითი (ანუ საწარმოო), ე. ი. მწარმოებელთა მოთხოვნა.

³ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, თხზ., ტ. 25, გვ. 207 (რუს.)

⁴ იქვე, გვ. 212.

2. ფაქტორული ანალიზი მოთხოვნის პროგნოზირებაში

მოსახლეობის მოთხოვნის ჩამოყალიბებაზე მრავალი ფაქტორი მოქმედებს. მათი სისტემატიზაცია შეიძლება მოვახდინოთ შემდეგნაირად:

1. **ეკონომიკური ფაქტორები:** საზოგადოებრივი წარმოების ხასიათი და მისი შესაბამისი მატერიალური დოვლათის განაწილების ფორმა; მატერიალური წარმოების განვითარებისა და შრომის საზოგადოებრივი დანაწილების ხარისხი; სახალხო მოხმარების საქონელზე ფასების დონე და თანაფარდობა: მოსახლეობის ფულადი შემოსავლები; სოფლის მეურნეობაში წარმოებული (პირად და საზოგადოებრივ მეურნეობებში) პროდუქციის მოხმარების ხვედრითი წილი და სხვა.

2. **სოციალური ფაქტორები:** საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა და მისი ცვლილების თავისებურებანი; კულტურის განვითარების დონე; ეროვნული თავისებურებანი და ტრადიციები; სახელმწიფოს პოლიტიკა სოციალური უზრუნველყოფისა და მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების განვითარების სფეროში და სხვა.

3. **დემოგრაფიული ფაქტორები:** მოსახლეობის რიცხოვნობა; ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობას შორის, კაცებისა და ქალების რიცხოვნობას შორის, მოსახლეობის სხვადასხვა ასაკობრივ ჯგუფებს შორის თანაფარდობის ცვლილება; ოჯახის სიდიდისა და შემადგენლობის ცვლილება; მოსახლეობის მიგრაცია და სხვა.

4. **ბუნებრივ-კლიმატური ფაქტორები:** მოცემული ტერიტორიის (რაიონის) საშუალო წლიური ტემპერატურა; ჰაერის ტენიანობა; წლის დროთა ხანგრძლივობა და სხვა.

5. სხვა ფაქტორები (ისტორიული ჩვევები, მოდა, ადამიანის ორგანიზმის ფიზიოლოგიური თავისებურებანი და სხვ.).

მაგრამ მოსახლეობის მოთხოვნის განვითარების კანონზომიერებათა შესწავლისა და ანალიზისათვის საჭიროა განვსაზღვროთ მოთხოვნაზე მოქმედი ფაქტორების გავლენის ჩასიათი. ამ ნიშნის მიხედვით, მოსახლეობის მოთხოვნაზე მოქმედი ფაქტორები შეიძლება დავაჯგუფოთ ზოგად და კერძო ფაქტორებად. ზოგადია ის ფაქტორები, რომლებიც განაპირობებენ მოსახლეობის მოთხოვნის საერთო მოცულობისა და სტრუქტურის ცვლილებას. ასეთ ფაქტორებს მიეკუთვნება მოსახლეობის ფულადი შემოსავლები, მოსახლეობის საერთო რიცხოვნობა, საზოგადოების სოციალური სტრუქტურა და სხვ.

კერძო (სპეციფიკური) ფაქტორებია ისინი, რომლებიც განაპირობებენ ცალკეულ საქონელზე ან საქონელთა ჯგუფზე მოთხოვნის სიდიდის ცვლილებას. მაგალითად, საცალო ფასების ცვლილება, რომელიმე კონკრეტული სახის საქონელზე, იწვევს სწორედ იმავე საქონელზე მოთხოვნის სიდიდის ცვლილებას, და არ ახდენს მოსახლეობის საერთო მოთხოვნაზე არსებით გავლენას.

მოსახლეობის მოთხოვნის ანალიზისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს მასზე მოქმედი ფაქტორების შესწავლას ზემოქმედების ხარისხის მიხედვით. მოსახლეობის მოთხოვნაზე ყველა ფაქტორი ერთნაირი ზომით არ მოქმედებს. ეს გარემოება აუცილებელია გავითვალისწინოთ მოთხოვნის პროგნოზირებისათვის როგორც ცალკეული საქონლის, ისე საქონელთა ჯგუფების მიხედვით. ამის შესაბამისად, მოსახლეობის მოთხოვნაზე მოქმედი ფაქტორები შეიძლება დავაჯგუფოთ შემდეგნაირად:

1. ფაქტორები, რომლებიც ძლიერ (არსებით) ზეგავლენას ახდენს ცელსულოზის საჭონის ან საჭონელთა ჯგუფის მოთხოვნის სიდიდეზე:

2. ფაქტორები, რომლებიც ზომიერ გავლენას ახდენს მოთხოვნის სიდიდეზე;

3. ფაქტორები, რომელთა ზემოქმედების ხარისხი მოთხოვნის ცვლილებაზე უმნიშვნელოა.

ამა თუ იმ ფაქტორის მიკუთვნება შესაბამისი ჯგუფისადმი შეიძლება მხოლოდ ემპირიული მონაცემების ანალიზის საფუძველზე, რომლებიც ახალიათებენ საჭონელზე ან საჭონელთა ჯგუფზე მოთხოვნის სიდიდესა და მასზე მოქმედი ფაქტორის ცვლილების დინამიკას. ამ მიზნით, შეიძლება წარმატებით გამოვიყენოთ მოთხოვნის ელასტიურობის კოეფიციენტები. მოთხოვნის ელასტიურობა ეწოდება მის უნარს შეიცვალოს მასზე მოქმედი ძირითადი ფაქტორის განსაზღვრული ზომით ცვლილების შედეგად. ელასტიურობის კოეფიციენტები გვიჩვენებს, თუ რამდენი პროცენტით იცვლება მოთხოვნა მოცემულ საჭონელზე მასზე მოქმედი ძირითადი ფაქტორის მნიშვნელობის 1%-ით ცვლილების შედეგად.

თუ აღმოჩნდა, რომ მოცემული საჭონლისათვის მოთხოვნის ელასტიურობის კოეფიციენტი რომელიმე ფაქტორის მიხედვით უახლოვდება ნულს, მაშინ ეს ფაქტორი უნდა მივაკუთვნოთ მესამე ჯგუფს, რადგან მოცემულ შემთხვევაში მისი გავლენის ხარისხი მოთხოვნაზე უმნიშვნელოა. თუ მოთხოვნის ელასტიურობის კოეფიციენტი ერთის ტოლია (ან უახლოვდება ერთს), მაშინ მოცემული ფაქტორი უნდა მივაკუთვნოთ მეორე ჯგუფს, რადგან მისი ზემოქმედების ხარისხი მოთხოვნაზე ზომიერია, ხოლო თუ მოთხოვნის ელასტიურობის კოეფიციენტი მნიშვნელოვნად მეტია ერთზე, მაშინ საანალიზო ფაქტორი უნდა მივაკუთვნოთ პირველ ჯგუფს, რადგან მისი გავლენის ხარისხი მოთხოვნის სიდიდეზე ძლიერ მაღალია.

უნდა აღინიშნოს, რომ ფაქტორთა კლასიფიკაცია მოთხოვნაზე ზემოქმედების ხარისხის მიხედვით გარკვეული აზრით პირობითია, რადგან ერთი და იგივე ფაქტორის გავლენის ხარისხი სხვადასხვა საჭონლის მოთხოვნის სიდიდეზე სხვადასხვანაირია და ამიტომ იგი შეიძლება მივაკუთვნოთ სხვადასხვა ჯგუფს. მაგრამ, ასეთი კლასიფიკაცია აუცილებელია, რადგან იგი საშუალებას იძლევა გავამარტივოთ მოსახლეობის მოთხოვნის ფაქტორული ანალიზი.

მოსახლეობის მოთხოვნის განვითარების კანონზომიერებათა კვლევისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ფაქტორთა შესწავლას მოთხოვნაზე მათი ზემოქმედების რაოდენობრივი გავრცელების შესაძლებლობის მიხედვით. ასეთი კლასიფიკაცია განსაკუთრებით აუცილებელია მოთხოვნის განვითარების პროგნოზირებისათვის, რადგან იგი საშუალებას იძლევა გამოვყოთ ისეთი ფაქტორები, რომლებიც რაოდენობრივად არ გაიზომება და გამოვრიცხოთ ისინი შესაბამისი საპროგნოზო ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელებიდან.

ამ ნიშნის მიხედვით ყველა ფაქტორი შეიძლება დაჯგუფდეს შემდეგნაირად:

1. რაოდენობრივად განზომადი ფაქტორები;
2. ფაქტორები, რომელთა ზემოქმედება მოთხოვნაზე არ ექვემდებარება უშუალო რაოდენობრივ განზომვას (შეფასებას).

მოსახლეობის მოთხოვნაზე მოქმედი ძირითადი ფაქტორების უმეტესობა მიეკუთვნება პირველ ჯგუფს. მათი ზემოქმედება მოთხოვნაზე შეიძლება უშუალოდ გაიზომოს რაოდენობრივად. მაგრამ არსებობს რიგი ფაქტორებისა, რომელთა გავლენის ხარისხი მოთხოვნაზე თანამედროვე პირობებში არ ექვემდებარება უშუალო რაოდენობრივ შეფასებას. ასეთ ფაქტორებს მიეკუთვნება: მოდის ცვლილება, ისტორიული ჩვევები, ეროვნული და ყოფითი თავისებურებანი და სხვ.

მოსახლეობის მოთხოვნაზე მოქმედი ფაქტორები უნდა დაევაგუფოთ ასევე მათი გავლენის დროის მიხედვით. ზოგიერთი ფაქტორის ცვლილების გავლენა მოთხოვნის სიდიდეზე აისახება მომენტალურად, დროის ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში. ასეთი ფაქტორია მაგალითად, საცალო ფასები. საქონლის საცალო ფასების ცვლილება არის ერთდროული აქტი და იგი მაშინვე აისახება ამ საქონლის მოთხოვნის სიდიდეზე.

ზოგიერთი ფაქტორის ცვლილების გავლენა მოთხოვნის სიდიდეზე აისახება შედარებით ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე. ასეთი ფაქტორებია, მაგალითად, მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობის ცვლილება, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის რიცხოვნობას შორის თანაფარდობა და სხვ.

უნდა აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის მოთხოვნაზე მოქმედი ფაქტორების ასეთი კლასიფიკაცია აუცილებელია არა მხოლოდ მოთხოვნის განვითარების პრობლემების თეორიული კვლევისათვის, არამედ ასეთი კვლევის საფუძველზე კონკრეტული პრაქტიკული გადაწყვეტილებების მიღებისათვის.

მოთხოვნის პროგნოზირება საჭიროებს მრავალრიცხოვანი ფაქტორების ერთდროული მოქმედების აღრიცხვას, რომლებიც განსაზღვრავენ მის სტრუქტურას. მრავალფაქტორული ანალიზი შესაძლებელია მხოლოდ კორელაციის თეორიის მეთოდების გამოყენებით.

მოთხოვნის ანალიზი კორელაციური მეთოდების გამოყენებით ემყარება რიგ ზოგად პრინციპებს, რომლებსაც მიეკუთვნება:

1. მოსახლეობის მოთხოვნის შემოსავლებზე, საცალო ფასებზე და სხვა ძირითად ფაქტორებზე დამოკიდებულების გამოსახვის შესაძლებლობა განსაზღვრულ მათემატიკური ფორმით (მოთხოვნის ფუნქციებით);

2. მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირებისას შედგენილი მოდელი მოიცავს არა ყველა ფაქტორს, რომელიც გავლენას ახდენს მოთხოვნაზე, არამედ მხოლოდ ძირითადს, რომელთა შესახებაც არსებობს საკმარისი და ობიექტური ინფორმაცია. პრაქტიკულად არამიზანშეწონილი და უმეტესად შეუძლებელიცაა ყველა იმ ფაქტორის გამოთვლა, რომლებიც მოქმედებენ მოთხოვნაზე სხვადასხვა ხარისხით;

3. მოთხოვნის მეცნიერული პროგნოზირება უნდა ემყარებოდეს მისი განვითარების ობიექტური პროცესის წინასწარ განსაზღვრას. ყოველი ფაქტორის მოქმედების ზომა საპროგნოზო პერიოდში უნდა წარმოვიდგინოთ როგორც ორი ნაწილისაგან შემდგარი: ერთი შეესაბამება ამ ფაქტორის მოქმედებას წარსულში, ხოლო მეორე — მის მოქმედებას საპროგნოზო პერიოდში;

4. მათემატიკურ-სტატისტიკური მეთოდების გამოყენება მოთხოვნის ანალიზში დაკავშირებულია მთელ რიგ გამარტივებებთან, რასაც მიეყვება მათემატიკური მოდელის ჩამოცილებამდე (დაშორებამდე) რეალური საბაზრო კონიუნქტურისაგან.

კორელაციური მეთოდების გამოყენება მოთხოვნის პროგნოზირებაში, პირველ რიგში, მოითხოვს კორელაციური კავშირების ხასიათის გამოვლენას, ანუ იმის დადგენას ეს კავშირი სწორხაზობრივია თუ მრუდხაზობრივი. მოსახლეობის მოთხოვნის კავშირის მიხედვით შემოსავლებთან დამოკიდებულება შეიძლება დაეყოთ სამ ჯგუფად:

1. ზოგიერთი საქონლის მოთხოვნა ეკონომიკურ ჯგუფებში იზრდება იმავე პროპორციით, როგორც შემოსავლები. თუ ავაგებთ გრაფიკს, მაშინ მოთხოვნისა და შემოსავლების დონეთა მნიშვნელობები მიახლოებით სწორხაზობრივად განლაგდება. მოსახლეობის მოთხოვნასა და მის შემოსავლებს შორის სწორხაზობრივი კავშირი აღნიშნავს, რომ შემოსავლების ზრდის სიდიდის პროპორციულად იზრდება მოთხოვნის სიდიდე. მაგრამ ზოგიერთი სახის საქონელზე (განსაკუთრებით კვების პროდუქტებზე) მოთხოვნას აქვს ზედა საზღვარი, რომლის ზემოთ იგი უკვე აღარ იზრდება, როგორც არ უნდა გაიზარდოს შემოსავლები. ამიტომ, სწორხაზოვანი კავშირი (წრფივი დამოკიდებულება) მოსახლეობის მოთხოვნასა და შემოსავლებს შორის უნდა განვიხილოთ საქონელთა ჯგუფების მიხედვით და ამასთან მხოლოდ განსაზღვრულ მონაკვეთებზე.

2. საქონელთა მეორე ჯგუფის მოთხოვნის ზრდის მნიშვნელობები და შემოსავლების დონე განსაზღვრულ მომენტამდე სწორხაზობრივ კავშირშია ერთმანეთთან, ხოლო შემდეგ მოთხოვნის ზრდის მნიშვნელობები ჩამორჩება შემოსავლების ზრდის მნიშვნელობებს.

3. საქონელთა მესამე ჯგუფი ხასიათდება იმით, რომ შემოსავლის ზრდის სიდიდეზე უფრო სწრაფი ტემპით იზრდება მათზე მოსახლეობის მოთხოვნა. უმეტეს შემთხვევაში, დამოკიდებულება მოსახლეობის მოთხოვნასა და შემოსავლების ზრდას შორის ყველაზე მეტად უახლოვდება მათ შორის სწორხაზობრივ კავშირს, ე. ი. შემოსავლების ზრდის შესაბამისად იზრდება მოთხოვნა. ასეთია, მაგალითად, არასასურსათო საქონლის უმეტესობა, ზოგიერთი სახის სასურსათო საქონელი და სხვ.

მაგრამ, ზოგიერთი სახის საქონელზე მოსახლეობის მოთხოვნა იზრდება შემოსავლების ზრდის პროპორციულად. განსაზღვრულ წერტილებამდე (დონემდე), ამის შემდეგ კი რაც არ უნდა გაიზარდოს შემოსავლები, მოთხოვნა ერთ დონეზე რჩება (განსაკუთრებით ზოგიერთი სახის კვების პროდუქტი). ამიტომ, მათ შორის კავშირი უნდა გამოისახოს ჰიპერბოლით, ხარისხობრივი ფუნქციებით და სხვ.

ფაქტორების შერჩევა და მათი შეტანა მოთხოვნის საპროგნოზო მოდელში უნდა ემყარებოდეს ეკონომიკური მოვლენებისა და პროცესების ღრმა ანალიზს. ასე, მაგალითად, ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მოთხოვნის სიდიდე მთლიანად საქონელზე და მისი ცალკეული ჯგუფების მიხედვით დამოკიდებულია არა მხოლოდ ოჯახის ერთობლივ შემოსავალზე, არამედ მის შემადგენლობაზე, სახელდობრ, შემოსავლების ფულად და ნატურალურ სიდიდეთა თანაფარდობაზე. ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სოფლის მოსახლეობაში, რომლის შემოსავლებში დიდი ადგილი უჭირავს ნატურალურ შემოსავალს. რაც უფრო მეტია ნატურალური შემოსავალი, მით უფრო ნაკლებია მოსახლეობის მოთხოვნა საერთოდ საქონელზე, და კერძოდ კი, სასურსათო საქონელზე. ამიტომ, სოფლის მოსახლეობაში მოთხოვნა შედარებით მაღალია არასასურსათო საქონელზე, ვიდრე სასურსათო საქონელზე. ეს არ ითქმის ქალაქის

მოსახლეობაზე. ამიტომ აქვს ამ ფაქტორის აღრიცხვას და საერთოდ ფაქტორების შერჩევაში დიფერენცირებულ მიდგომას დიდი მნიშვნელობა.

შემდეგი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელიც ძლიერ მოქმედებს მოსახლეობის მოთხოვნაზე, ეს არის საცალო ფასების დონე და თანაფარდობა. ფასების გადიდება ან შემცირება საქონელთა რომელიმე ჯგუფზე პირდაპირ მოქმედებს შესყიდვათა მოცულობის ცვლილებაზე. საცალო ფასების საერთოდონე საქონელთა ცალკეულ ჯგუფებზე ძირითადად იცვლება ორი მიზეზით: 1) ფასების გადიდება ან შემცირება ამა თუ იმ სახის კონკრეტულ ნაწარმზე და 2) საქონელთა ჯგუფების ასორტიმენტულ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებანი, მასში მაღალხარისხიანი საქონლის ხვედრითი წილის ზრდა.

ამ ფაქტორებთან ერთად მოთხოვნის სტრუქტურის ცვლილებაზე დიდ გავლენას ახდენს თვით წარმოებასა და მოსახლეობის მოხმარებაში მომხდარი ძვრები.

ეს ცვლილებები არ ატარებს შემთხვევით ხასიათს. ისინი დაკავშირებულნი არიან საზოგადოების განვითარების ობიექტურ პირობებთან და იძლევიან რაოდენობრივი განსაზღვრის შესაძლებლობას. ეს კი საშუალებას იძლევა დადგინდეს მოსახლეობის მოთხოვნის მოქმედი ტენდენცია, რაც აუცილებელია მისი პროგნოზირებისათვის.

მოსახლეობის მოთხოვნის მოცულობასა და სტრუქტურაზე დიდ გავლენას ახდენს ასევე მოხმარების საზოგადოებრივი ფონდების განვითარება. თანამედროვე პირობებში სულ უფრო იზრდება მათი მოცულობა, რაც ზრდის მოსახლეობის შემოსავალს.

ეს ტენდენცია პერსპექტივაში კიდევ უფრო სწრაფი ტემპით გაგრძელდება.

მოსახლეობის მოთხოვნის სტრუქტურაში არსებით ცვლილებებს იწვევს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესი. იქმნება საქონელთა სულ ახალ-ახალი სახეები, რაც იწვევს დიდ ცვლილებებს ცალკეული სახის საქონელთა მოთხოვნაში.

მოსახლეობის მოთხოვნაზე მოქმედ ფაქტორთა სისტემის სირთულე განპირობებულია იმით, რომ მოთხოვნა არა მხოლოდ ეკონომიკური, არამედ სოციალური მოვლენაცაა.

ფაქტორთა კომპლექსის განხილვისას მეცნიერული ინტერესი იმაში მქადავდება, რომ გაეაერთიანოთ ფაქტორთა სისტემა მწყობრ თეორიულ კონცეფციად, რომელიც საშუალებას მოგვცემს ავხსნათ ფაქტორთა მთელი სისტემის ზემოქმედების მექანიზმი და გავზომოთ მათი ზემოქმედების ერთობლივი შედეგები მოსახლეობის მოთხოვნაზე.

3. მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირება და მისი სრულყოფის გზები

ეკონომიკური პროგნოზირების თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლების სრულყოფა ერთ-ერთი მთავარი მეცნიერული პრობლემაა ამჟამად. მეცნიერული კვლევის ძირითადი ამოცანა ამ სფეროში, ეს არის პროგნოზირების მწყობრი სისტემის შექმნა. პროგნოზირების მწყობრი სისტემისათვის საზოგადოებრივი კვლავწარმოების პროცესი უნდა დავანაწევროთ კომპლექსურ და მყარ ერთობლიობად — ქვესისტემებად, რომელთაგან ყოველ მათგანს უნდა ჰქონდეს განსაკუთრებული პრობლემატიკა და კვლევის სპეციფიკური მე-

თოდები და ხერხები. პროგნოზირების ყველა ქვესისტემა ერთმანეთთან მჭიდროდ უნდა იყოს დაკავშირებული.

ეკონომიკური პროგნოზირების ერთ-ერთი მთავარი ქვესისტემაა მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირების სფერო. პროგნოზირების ამ ქვესისტემის კავშირი სხვა ქვესისტემებთან განისაზღვრება იმით, რომ მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზები არ შეიძლება შევიმუშაოთ დემოგრაფიული, მეცნიერულ-ტექნიკური, საწარმოო, ბუნებრივი რესურსებისა და სხვა პროგნოზების გარეშე.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირების თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლების სრულყოფისათვის კვლევას მივყავართ შემდეგ ძირითად მიმართულებებამდე:

1. ცნებათა სისტემის დაზუსტება, რომელიც დამახასიათებელია მოთხოვნის ფორმირების მექანიზმისათვის;
2. მოთხოვნის ფორმირების პროცესების შესახებ ინფორმაციის მოპოვების (შეკრების) მეთოდების დამუშავება;
3. იმ ფაქტორების გამოვლენა, რომლებიც აყალიბებენ მოსახლეობის მოთხოვნას და იწვევენ მის ცვლილებას;
4. მოთხოვნის ფორმირების პროცესების ფორმალიზაცია მათემატიკური გამოსახულებების (მოდელების) სახით, რომლებითაც საკმარისად ადექვატურად აღსახება რეალური მოვლენები და პროცესები;
5. მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირებისათვის სრულყოფილი მეთოდების დამუშავება.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირება, ეს არის მოსახლეობის მოთხოვნის, როგორც საერთო მოცულობის, ისე სტრუქტურის მეცნიერული წინასწარ განსაზღვრა მისი შემოსავლების, რიცხოვნობისა და შემადგენლობის აღრიცხვით.

მოსახლეობის მოთხოვნის შესწავლისა და მეცნიერული პროგნოზირების გარეშე შეუძლებელია წარმოების დაგეგმვა, საქონელთა მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის სწორი პროპორციების უზრუნველყოფა.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირების კვლევისას, უწინარეს ყოვლისა, წამოიჭრება საკითხი: შეიძლება თუ არა მოსახლეობის მოთხოვნის მეცნიერული წინასწარ განჭვრეტა, რაც წარმოადგენს ცალკეულ პირთა მოთხოვნების ჯამს მათი ინდივიდუალური გემოვნებებითა და მოთხოვნილებებით?

ზოგიერთი მეცნიერ-ეკონომისტი (როგორც ჩვენს ქვეყანაში, ისე საზღვარგარეთ) ამტკიცებს, რომ ცალკეულ საქონელზე მოსახლეობის მოთხოვნის წინასწარ განჭვრეტა შეუძლებელია, რამდენადაც ცალკეულ საქონელთა შესყიდვა ხდება „აღმაინთა თავისუფალი ნებით“ და განპირობებულია ინდივიდუალური მოთხოვნილებებით, გემოვნებით, განწყობილებით და სხვა მიზეზებით, რაც ატარებს შემთხვევით ხასიათს.

საქონლის შესყიდვა ცალკეული პირებისა და ოჯახების მიერ ყალიბდება არა მხოლოდ აუცილებელი (ობიექტური), არამედ მრავალი შემთხვევითი ხასიათის მიზეზებითაც. ამიტომ, ცალკეულ პირთა ან ოჯახების მოთხოვნა საქონელზე ძლიერ ძნელია ან თითქმის შეუძლებელია წინასწარ განსაზღვროთ.

სხვა საკითხია, როცა საქმე ეხება მთელი ქვეყნის ან მისი ცალკეული რეგიონების მოსახლეობის მოთხოვნას. ამ შემთხვევაში ჩვენ ვაანალიზებთ მოსახლეობის მოთხოვნას, როგორც მასობრივ მოვლენას. როგორც ცნობილია,

დიდ ერთობლიობასა და სიდიდეებში ყველა მოვლენა, რომელიც ატარებს შემთხვევით და არაარსებით ხასიათს, ურთიერთს აბათილებს და ნეიტრალიზირდება. ამასთან დაკავშირებით, მოთხოვნის განვითარების ძირითადი ტენდენცია და კანონზომიერებანი ნათლად მქლავნდება მხოლოდ მასობრივ მოვლენებსა და საშუალო სიდიდეებში. სტატისტიკური კანონზომიერება, დამახასიათებელია მთელი ერთობლიობისათვის და არა მისი ცალკეული ერთეულებისათვის. ამიტომ, საქონელთა ინდივიდუალური შესყიდვები არ ექვემდებარება იმ კანონზომიერებებს, რომლებიც დამახასიათებელია მათი მთლიანი ერთობლიობისათვის. მოსახლეობის მოთხოვნა, წარმოადგენს რა დიდი რაოდენობის მყიდველთა მოთხოვნების ჯამს, მყარდება როგორც ძირითადი, ასევე შემთხვევითი მიზეზების მოქმედებით. მაგრამ, მთავარი როლი ენიჭება ძირითად ფაქტორებს, რომლებიც საბოლოო ანგარიშით აყალიბებენ მოთხოვნას, განსაზღვრავენ მისი განვითარების ძირითად ტენდენციას და კანონზომიერებებს.

სახალხო მეურნეობის განვითარების გეგმების ეკონომიკური დასაბუთებისათვის აუცილებელია მოთხოვნის, როგორც მიმდინარე, ასევე პერსპექტიული პროგნოზები. საჭიროა გავითვალისწინოთ, რომ მოსახლეობის მოთხოვნის განვითარების ძირითადი კანონზომიერებანი მქლავნდება დროის მეტად თუ ნაკლებად ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე. დროის მოკლე მონაკვეთებში მოთხოვნის ჩამოყალიბებაზე შეიძლება დიდი გავლენა მოახდინოს სხვადასხვა შემთხვევითმა ფაქტორებმა (მაგალითად, ამინდი, მოდა და სხვ.). ამიტომ, მოსახლეობის მოთხოვნის რხევა თავისი განვითარების ძირითადი ხაზის გარშემო ამ შემთხვევაში უფრო მნიშვნელოვანი იქნება, ვიდრე ვადახრები ხანგრძლივი პერიოდის ძირითადი ტენდენციიდან. ამავე დროს, რაც უფრო ხანგრძლივია საპროგნოზო დრო, მით უფრო მცირეა შესაძლებლობა იმ ფაქტორების საკმარისად დასაბუთებისათვის, რომელთა ზემოქმედებითაც დამყარდება (ჩამოყალიბდება) მოთხოვნა.

მოსახლეობის მოთხოვნის გაანგარიშებათა დიდი საიმედოობა შეიძლება მიღწეულ იქნეს პროგნოზირების პროცესების უწყვეტობის პირობებში, როცა მოთხოვნის პროგნოზები მომავალი წლებისათვის (5 და მეტი) სისტემატურად ზუსტდება მოთხოვნის მიმდინარე მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციის საფუძველზე.

მომავლის შეცნობა შესაძლებელია მხოლოდ იმ ზომით, რა ზომითაც ცნობილია გამოსაკვლევი პროცესის წარსული და ახლანდელი განვითარება. შემეცნების მარქსისტულ-ლენინური თეორია გამოდის იქედან, რომ მომავალი, როგორც აბსოლუტურად წინასწარ განსაზღვრული, არ არსებობს. მომავალში წარსული უკვალოდ არ ქრება, ბუნებისა და საზოგადოების ყოველი ახალი მდგომარეობა თავისთავში ინარჩუნებს მთელ განვლილ გზას და შემდგომში თავის განვითარებას განსაზღვრავს ერთი მხრივ, ისტორიულად უკვე არსებული ფორმებით, და მეორე მხრივ, ახალი ფაქტორებით. ხაზს უსვამდა რა მომავლის კავშირს აწმყოსთან და წარსულთან, ვ. ი. ლენინი წერდა: „ვინ არ იცის, რომ თუ განვიხილავთ რომელიც გნებავთ საზოგადოებრივ მოვლენას თავისი განვითარების პროცესში, მაშინ მასში ყოველთვის აღმოჩნდება წარსულის ნაშთები, აწმყოს საფუძვლები და მომავლის ჩანასახები“⁵. ამიტომ პროგნოზირების შესაძლებლობა მქლავნდება იმ ზომით, რა ზომითაც ეკონომიკური

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 1, გვ. 181 (რუს).

მოვლენის წარსული განვითარების ძირითადი ტენდენცია შეხარჩუნებულა იქნება საძიებო მომავალში. ამასთან დაკავშირებით, პროგნოზირების მეცნიერულ საფუძველს მიეკუთვნება არსებული სინამდვილისა და მისი განვითარების კანონების შეცნობა.

ამიტომ, აუცილებელია ვიცოდეთ, რომ მოსახლეობის მოთხოვნისა და მოხმარების განვითარების კანონზომიერებების ქვეშ გვევლის არა კონიუნქტურული ცვლილებანი, არამედ ხანგრძლივი ტენდენციები, რომლებიც რეგისტრირებული იყო მრავალი წლის მანძილზე. აქედან გამომდინარეობს მოსახლეობის მოთხოვნათა მუდმივი (უწყვეტი) და ევოლუციური ხასიათი, რომელიც განპირობებულია საზოგადოების საწარმოო ძალების ზრდით. ამიტომ, მოთხოვნისა და მოხმარების პროგნოზირება დასაბუთებული უნდა იყოს მათი განვითარების კანონზომიერებებით, უნდა გამომდინარეობდეს წარსულის კვლევიდან და ემყარებოდეს მომავლის ახალ (შესაძლებელ) პირობებს.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირება როდი ნიშნავს მოთხოვნის განვითარების წარსული პერიოდის ყველა ტენდენციის მექანიკურ გადატანას მომავალზე, არამედ ხდება იმ ცვლილებების აღრიცხვა, მოსახლეობის შემადგენლობაში, მის შემოსავლებში და სხვა პირობებში.

აუცილებელია გვეჩინდეს ნათელი წარმოდგენა იმის შესახებ, რომ ყოველგვარი წინასწარ განჭვრეტა აღმოჩნდება თავისი დროის ტყვეობაში და არ შეიძლება აღრიცხოს ყველა ის ახალი ფაქტორი, რომლებიც დიდ გავლენას მოახდენენ მომავალში მოსახლეობის მოთხოვნაზე.

ყველა შემთხვევაში მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირების მეცნიერულ საფუძველს მიეკუთვნება მისი განვითარების კანონზომიერებანი, რომლებიც ატარებენ საყოველთაო ხასიათს და გამომდინარეობენ მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფების მოთხოვნისა და მოხმარების დონისა და სტრუქტურის კვლევიდან.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირებისას არსებითი მნიშვნელობა აქვს პროგნოზირების მეთოდის შერჩევას. პროგნოზირების ამ სფეროში გამოიყენება შემდეგი მეთოდები: ექსტრაპოლაცია, მათემატიკური მოდელირება, ნორმატიული გაანგარიშება, სექსპერტო შეფასება, ანალოგია.

აღნიშნული მეთოდების გამოყენებისას აუცილებელია დიდფერენცირებული მიდგომა, როგორც საპროგნოზო ობიექტის, ასევე საპროგნოზო დროის მიხედვით. მაგალითად, ექსტრაპოლაციის მეთოდის გამოყენებისას გრძელვადიანი პროგნოზების შემუშავების დროს ვერ მივიღებთ სასურველ შედეგებს, რადგან იგი ემყარება მოვლენათა განვითარების ინერციულობის არსებობას. ამიტომ ეს მეთოდი შედარებით დამაკმაყოფილებელ შედეგებს მოგვცემს მოკლევადიანი და საშუალოვადიანი პროგნოზების შემუშავებისას.

ნორმატიული გაანგარიშებათა მეთოდი უნდა გამოვიყენოთ უმეტესად სასურსათო საქონლის მოთხოვნისა და მოხმარების პროგნოზირებისას, რადგან ამ შემთხვევაში აუცილებელია მოხმარებისა და ხარჯვის ფიზიოლოგიური ნორმების გათვალისწინება.

ჩვენი აზრით, მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირებაში ყველაზე სასურველ შედეგებს მოგვცემს მათემატიკური მოდელირების მეთოდის გამოყენება. ამ მეთოდის გამოყენებისას არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ მოცემული მათემატიკური ფორმულა რაც შეიძლება ადექვატურად უნდა ასახედეს საპროგნოზო ობიექტის განვითარებას, ამასთან, ამ მეთოდის გამოყენ-

ნებისას შესაძლებელია საპროგნოზო მოდელში ჩაერთოთ რამდენიმე ფაქტორი. მოსახლეობის მოთხოვნის საპროგნოზო მოდელში მიზანშეწონილია შევიტანოთ 3—4 ძირითადი ფაქტორი, რომლებიც ყველაზე მეტად ზემოქმედებენ მოთხოვნის ჩამოყალიბებაზე. მოდელში ფაქტორთა დიდი რაოდენობის ჩართვა გამოიწვევს გაანგარიშებათა გაართულებას.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზირებაში შეიძლება წარმატებით გამოვიყენოთ ასევე საექსპერტო შეფასების მეთოდი. იგი დღეისათვის თითქმის არ არის გამოყენებული მოთხოვნისა და მოხმარების პროგნოზირების პრაქტიკაში.

მოსახლეობის მოთხოვნისა და მოხმარების კანონზომიერი დამოკიდებულების არსებობა სხვადასხვა ფაქტორებზე შესაძლებლობას გვაძლევს წინასწარ განვსაზღვროთ, თუ როგორი პნიშენლოვანი ცვლილება მოხდება საზოგადოებრივ მოთხოვნილებებში.

მოსახლეობის მოთხოვნის პროგნოზები არ შეიძლება იყოს ხელოვნური. ი. ემყარებოდეს სუბიექტურ წარმოდგენებს, არამედ უნდა გამომდინარეობდეს მოთხოვნისა და მოხმარების განვითარების კანონზომიერებებიდან, რაც ძირითადად განისაზღვრება საზოგადოებრივი წარმოებითა და მოსახლეობის ცხოვრების პირობებით.

С. Г. ГЕЛАШВИЛИ

СПРОС НАСЕЛЕНИЯ И ЕГО ПРОГНОЗИРОВАНИЕ

Резюме

В статье рассмотрена сущность спроса как экономической категории. К. Маркс указывал, что спрос есть представленная на рынке потребность в товарах. Это определение представляет собой основу для анализа социально-экономической сущности спроса населения.

В статье даны факторы, влияющие на спрос населения, их классификация по времени и характеру этого влияния, по степени воздействия, по возможности количественного измерения. Рассмотрены общие принципы анализа спроса с использованием корреляционных методов, которые необходимы для прогнозирования спроса населения. Кроме того, в статье дана группировка товаров по характеру связи спроса населения с его доходами.

В статье раскрываются основные направления исследования прогнозирования спроса населения, анализ основных его тенденций и закономерностей. Рассмотрено значение динамичности и непрерывности прогнозов спроса, а также основные вопросы пути его совершенствования.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის პოლიტიკური ეკონომიკის განყოფილებამ

Л. В. КИЛАДЗЕ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОБРАБОТКИ УЧЕТНОЙ
ИНФОРМАЦИИ

Намеченные партией и правительством в июле 1979 г. меры по дальнейшему улучшению планирования и усилению воздействия хозяйственного механизма на повышение эффективности производства и качества работы позволяют поднять на новый, более высокий уровень значение планирования, учета и контроля в управлении народным хозяйством страны.

Никакая плановая, хозяйственная строительная работа не может быть достаточно эффективной без хорошо организованного учета потребностей и ресурсов социалистического общества, их распределения. Именно учет, отражая и контролируя выполнение плановых заданий, снабжает органы государственного планирования и управления объективной фактической информацией, необходимой для составления научно обоснованных планов и хозяйственного руководства экономикой.

Еще К. Маркс, отмечая важную роль учета, писал: «Ведение бухгалтерского учета более необходимо при капиталистическом производстве, чем при раздробленном ремесленном и крестьянском производстве, оно более необходимо при общественном производстве, чем при капиталистическом»¹.

В. И. Ленин творчески развил учение К. Маркса об учете и контроле, которые впервые встали на службу трудящихся классов. Он отмечал, что при социализме учет должен быть более простым и доступным для понимания каждого члена общества. Обращаясь к народу, В. И. Ленин подчеркивал взаимную связь и обусловленность учета и контроля. «Надо организовать всенародный, миллионами и миллионами рабочих и крестьян добровольно, энергично, с революционным энтузиазмом поддерживаемый учет и контроль за количеством труда, за производством и распределением продуктов»².

В. И. Ленин, рассматривая учет и контроль за производством и расширением продуктов не в узком техническом смысле, а как важнейшую функцию управления государством, по-новому определил цель учета как контроль за мерой труда и мерой потребления. В трудах вождя революции был сформулирован целый ряд требований к социалистическому учету, из которых решающее значение имели и имеют массовость, гласность, ответственность и простота, т. е. упрощение приемов учета с тем, чтобы они были понятны каждому грамотному человеку. Широко известно его высказывание: «Социализм—это учет»³.

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 24, с. 153.

² Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 35, с. 201.

³ Ленин В. И. Там же, с. 63.

Выполняя заветы великого Ленина, партия и правительство уделяют огромное внимание проблемам организации и совершенствования бухгалтерского учета на предприятиях, в учреждениях и хозяйственных организациях, усилению эффективности контроля в народном хозяйстве СССР. Конструкция страны Советов предусматривает государственное руководство учетом и отчетностью, которое основано на обязательных правилах его внедрения всеми хозорганами и учреждениями страны.

Требования дальнейшего улучшения учета и отчетности, статистической и другой экономической информации в соответствии с возрастающими требованиями управления и планирования содержатся в материалах XXV съезда КПСС. «Точно считать и эффективно использовать каждый рубль, каждый час труда, каждую тонну продукции, до конца изжить бесхозяйственность и разгильдяйство — это наш высокий партийный долг», — отмечал товарищ Л. И. Брежнев в отчетном докладе XXV съезду⁴.

Совершенствование методологии и организации бухгалтерского учета — процесс непрерывный, в противном случае он будет отставать от растущих требований производства, причем совершенствование форм и методов учета, составление периодической и годовой отчетности должны обязательно сопровождаться их упрощением. Этот принцип нашел свое отражение в Постановлении ЦК КПСС и Совета Министров СССР о совершенствовании хозяйственного механизма, в котором содержится поручение ЦСУ СССР разработать мероприятия и внести в государственную статистическую отчетность изменения, вытекающие из постановления, а министерству финансов СССР и ЦСУ СССР — в бухгалтерский учет и отчетность, имея в виду обеспечить при этом дальнейшее управление и сокращение учета и отчетности предприятий объединений министерств и ведомств.

Много сделано в деле дальнейшего развития механизации и автоматизации учетно вычислительных работ. Так, например, более половины централизованных бухгалтерий бюджетных учреждений, учет которых подлежит механизации, пользуются услугами вычислительных установок системы ЦСУ СССР.

В деле дальнейшего улучшения организации работы по учету и отчетности важное значение имеет Постановление Совета Министров СССР от 24 января 1980 года № 59 «О мерах по совершенствованию организации бухгалтерского учета и повышения его роли в рациональном и экономическом использовании материальных, трудовых и финансовых ресурсов».

Отмечая важное значение дальнейшего совершенствования бухгалтерского учета в повышении эффективности управления экономикой страны и в обеспечении рационального экономического использования материальных, финансовых и трудовых ресурсов, Совет Министров СССР обязал министерства и ведомства СССР и советы министров союзных республик осуществить в кратчайшие сроки ряд действенных мер, направленных на дальнейшее улучшение состояния:

⁴ Материалы XXV съезда КПСС. М., 1976, с. 45.

бухгалтерского учета в подведомственных объединениях, предприятиях, учреждениях и организациях, повышение роли учета в осуществлении контроля за их финансово-хозяйственной деятельностью, экономное использование материальных, трудовых и финансовых ресурсов, а также сбора необходимой информации о ходе выполнения планов, установление причин отклонений от плановых заданий, упорядочение первичной учетной документации, дальнейшее повышение уровня механизации и автоматизации учетно-вычислительных работ.

Совет Министров СССР этим постановлением утвердил новое положение о главных бухгалтерах, которое четко определяет роль, обязанности, права и ответственность главных бухгалтеров объединений, предприятий, учреждений и централизованных бухгалтерий.

Наиболее важной особенностью современного этапа развития нашей страны является научно-техническая революция, открывающая невиданные возможности для полного обеспечения материальными благами всех членов социалистического общества, умножения творческих способностей человека, повышение духовной его культуры. Она носит комплексный характер, охватывающий широкий фронт преобразований во всех основных областях науки и техники.

Новый этап в развитии автоматизации наступил в результате появления электронных вычислительных машин, которые совместно с различными автоматическими устройствами позволяют в значительной степени механизировать труд ученых, инженерно-технических работников и служащих предприятий, организаций и учреждений, занятых руководством технологическими процессами, организацией труда и производства.

Эти машины широко применяются для создания автоматизированных систем управления (АСУ) в различных областях производственной проектно-конструкторской и научно-исследовательской работы.

Широкое применение различных средств вычислительной техники (от простейших приборов до перфорационных и электронных вычислительных машин) позволяет совершенствовать экономическую работу, значительно повысить производительность труда работников, занятых учетом, планированием, экономическими и инженерно-техническими расчетами, сократить и уменьшить способность содержания административно-управленческого аппарата и высвободить сотни тысяч людей для использования их в сфере материального производства. Это тем более необходимо, что число лиц, занятых вычислением учетной, плановой, экономической и контрольно-ревизионной работой, все еще значительно превышает общее число работников, занятых в некоторых ведущих отраслях народного хозяйства.

Современные мини-ЭВМ, ориентированные на решение экономических задач, как правило, освещаются емкими внешними запоминающими устройствами прямого доступа — малогабаритными накопителями на сменных магнитных дисках. Характерной особенностью этого типа мини-ЭВМ является наличие производительного печатающего устройства с развитым бумагонакопителем, обеспечивающим работу с различными формами документов (карточки, набор бланков, многослойные перфорированные формуляры, рулонная журнальная

лента и т.п.). Новейшие модели этого типа мини-ЭВМ оснащены встроенной аппаратурой для передачи данных по каналам связи (производственным, телеграфным, телефонным), для обмена данными с однотипными машинами или машинами других типов, а также дисплеем — устройством отображения информации для облегчения информационного обслуживания и удобства работы в диалоговом режиме.

Появление проблемно-ориентированных мини-ЭВМ создало возможность нового направления в использовании этой техники в части автоматизации бухгалтерского учета. Применение клавишных, перфорированных и электронных машин не привело к коренному изменению труда бухгалтеров, за ними остались функции выполнения отдельных расчетов, кодирования информации, выдачи справок и др.; более того, количество бухгалтеров и других учетных работников не уменьшилось, хотя удалось минимизировать составы бухгалтерий, приостановить рост численности учетного персонала.

Эксплуатационные особенности клавишных электромеханических вычислительных машин приводят к определенным изменениям технологии обработки информации и ее носителей.

Ручная регистрация заменяется машиной и совмещается с операциями подсчета и группировки, а иногда с вычислительной обработкой. Использование КВМ обуславливает изменение внешней формы регистров (перестановка граф, совмещение двух и более регистров на одном бланке, применение свободных листов вместо книг и т. д.) позволяет применять метод копиручета, предусматривают получение за один прием нескольких документов и совмещение операций (группировки и подсчеты, таксировка и накопление и т. п.). Однако доля ручного труда остается значительной.

Применение ПВМ (перфорационные вычислительные машины) дает возможность более качественно механизировать трудоемкие участки учета, а также охватить механизацией все разделы и синтетические счета. В результате этого удалось создать машинную форму учета — таблично-перфокарточную и механизированным путем получить всю совокупность аналитических и синтетических регистров.

Однако в технологическом процессе обработки учетной информации на базе ПВМ удельный вес ручных операций довольно высок (подготовка, выпуск, закрытие счетов и т. п.), а ряд регистров не поддается механизации.

Появление первых ЭВМ и перевод обработки учетной информации на эту технику показал бесспорное преимущество технологических процессов электронной обработки учетной информации. Но в организационном плане изменений не намечалось. ЭВМ являются стационарными машинами, эксплуатация которых возможна только в специальных подразделениях и специальных помещениях. Поэтому в настоящее время осуществляется техническое переоснащение вычислительных предприятий указанными средствами вычислительной техники.

Дальнейшее развитие ЭВМ и возможность работы их в режиме телеобработки с территориально-удаленными средствами сбора и регистрации данных качественно улучшают технологические процессы сбора и обработки учетной информации, повышают оперативность учета, приближают технические средства — периферийные устройства — к объектам возникновения и потребления учетной информации. Следовательно, использование ЭВМ и комплекса технических средств сбора и регистрации информации приводит к возможности автоматизации расчетов по всем разделам и счетам бухгалтерского учета, к появлению новой таблично-автоматизированной формы учета.

В период использования ПЭВМ были попытки создания механизированных бухгалтерий, которые не получили распространения из-за необходимости использовать для решения учетных задач монофункциональные громоздкие машины, сложности их настройки, недостаточной надежности, многоступенчатости технологического процесса обработки учетной информации и т.п. Но полезность проведенного эксперимента заключалась в том, что техника работы бухгалтера менялась, процесс труда в бухгалтерии становился механизированным.

В последующие годы в связи с широким внедрением в практику механизации учета бухгалтерских машин «Аскета-170» эти попытки активизировались. Однако ограниченные возможности названных машин не позволили получить удовлетворительных результатов. Идея требовалось реализовать на новой принципиальной основе, для чего необходима была другая техническая база. Широкое внедрение в практику механизации учета ЭВМ позволяет вернуться к этой проблеме.

На современном этапе можно говорить о двух принципиальных подходах к автоматизации обработки учетной информации при использовании ЭВМ. Первый подход — применение мощных универсальных ЭВМ третьего и дальнейших поколений, как правило, территориально удаленных от бухгалтерий. Здесь изменение техники учета труда бухгалтера возможно за счет использования диалогового режима «ЭВМ — бухгалтер». При этом в памяти машины хранятся все необходимые справочные текущие и архивные данные, бухгалтер, помимо получения традиционных сводок с ЭВМ (оборотных ведомостей, расчетно-платежной документации и др.), может вести диалог с ЭВМ.

Для этой цели рабочее место бухгалтера оснащается дисплеем, имеющим связь с ЭВМ. По каждой задаче проектируется необходимое количество вопросов и бухгалтер может всегда получить необходимый ответ. Например, для расчетного отдела такими запросами могут быть расчет отпуска, определение средней з/платы, справка по расчету государственных налогов и др.; проектирование такой системы требует значительных затрат в части как приобретения периферийной техники, так и разработки математического и программно-го обеспечения.

Подобный режим работы требует значительного расширения вычислительных ресурсов ЭВМ, в частности, ее оснащения дорого-

стоящими емкими запоминающими устройствами прямого доступа, а также системой линий связи и канальной аппаратурой. Самое сложное в этом подходе — необходимость больших затрат на строительство зданий для ЭВМ и на их последующую эксплуатацию.

Следует также отметить, что в режиме работы «запрос — ответ» эксплуатационная производительность ЭВМ резко снижается. По оценкам специалистов до 70% производительности процесса затрачивается на внутренние операции по обслуживанию и коммутации сообщений, выполнению команд операционной системы и т. п.

Второй подход предполагает использование проблемноориентированных мини-ЭВМ, получивших в нашей стране название электронных бухгалтерских машин (ЭБМ). ЭБМ являются многофункциональными программируемыми средствами вычислительной техники, ориентированными на механизированное и автоматизированное выполнение работ по бухгалтерскому учету.

В нашей стране выпускается ЭБМ «Искра-554» и «Искра-126» для решения некоторых учетных задач. ЭБМ «Искра-554», как и другие машины подобного типа, является цифровой мини-ЭВМ третьего поколения с микропрограммным управлением. Комплекс «Искра-554» построен по агрегатно-модульному принципу с возможностью переменной комплектации.

ЭБМ «Искра-554» позволяет решать учетные и другие задачи по обработке данных в режиме непосредственного ввода исходных данных, совмещения различных этапов технологического процесса, построенных на базе использования ПЧМ и КЧМ. ЭБМ дает возможность накапливать данные в процессе их обработки на машинносчетных носителях, а также в документированной форме в учетных регистрах типа карточек или свободных листов. В условиях механизации учета использование учетных регистров-карточек позволяет сокращать объемы информации, выводимой на печать, сохранить информативность учетных регистров, получаемых при их ручном заполнении (журналы-ордера, накопительные и лицевые карточки, разработанные таблицы) и т. п. Особенности ПЧМ и ЭВМ и их печатающих устройств не дают возможности получить учетные регистры такой формы. ЭБМ же оснащены, как правило, широкоформатными печатающими устройствами, позволяющими обрабатывать бланкикартотеки.

Отличительной особенностью ЭБМ «Искра-554» является встроенная аппаратная система внутреннего программного управления и специальный символьный входной язык программирования, не требующий для описания программы специальных бланков с фиксированным расположением текстовых фраз и соответственно специальных автономных устройств для записи программы на машинный носитель.

Входной язык программирования этой ЭБМ несложен для изучения и удобен для описания процедур выписки и формирования первичных и вторичных документов в виде печатных таблиц.

ЭБМ позволяет механизировать трудоемкие операции первичного учета и может применяться во всех экономических службах бухгалтерии, отделах сбыта, финансовом, материально-технического снабжения, на складах, в производственных цехах и др. При этом в

каждом из указанных отделов можно механизировать и автоматизировать вычислительные работы, которые в условиях централизованной обработки механизировать практически невозможно или экономически невыгодно.

К настоящему времени созданы определенные предпосылки для успешной эксплуатации ЭБМ непосредственно на рабочих местах бухгалтерского персонала. Министерствами и ведомствами завершаются централизация бухгалтерского учета, создана по отраслевому принципу сеть централизованных бухгалтерий для однородных небольших предприятий. Разработаны отраслевые методические материалы, регламентирующие организацию бухгалтерского учета.

Общие принципы механизации и автоматизации бухгалтерского учета на основе ЭБМ «Искра-554» состоят в следующем.

Прежде всего, в том, что бухгалтерский учет можно механизировать на основе журнально-ордерной формы счетоводства. Это подтверждается тем, что сейчас выработаны методические основы механизации бухгалтерского учета с применением машин «Аскета» (класс 170/45) и имеется большой практический опыт использования таких машин в разных отраслях народного хозяйства. Отсюда применение ЭБМ с качественно лучшими функциональными характеристиками, чем у электромеханических машин, обеспечивает возможность выполнения таких работ по значительно более совершенной технологии и с меньшими затратами.

Нетрудно заметить, что основные принципы журнально-ордерной формы учета удачно согласуются с возможностями ЭБМ. Действительно, равномерное накопление данных первичных документов, использование накопительных месячных регистров (журналов-ордеров, карточек ведомостей и др.), шахматный принцип подсчета итоговых показателей — все это создает благоприятные возможности применения ЭБМ.

Следовательно, указанные обстоятельства позволяют говорить о дальнейшем совершенствовании данной формы учета.

С помощью ЭБМ можно механизировать трудоемкие работы по выписке документов (финансово-расчетные, операции учета труда и зарплаты, учет материалов, учет затрат на производство). Их можно использовать для механизации учета движения готовой продукции и материальных ценностей на складе. Этап выписки документов сопровождается арифметической и логической обработкой, а при необходимости — накоплением и группировкой данных с отображением в соответствующих учетных регистрах.

Организация бухгалтерского учета при применении ЭБМ и принципов журнально-ордерной формы счетоводства строится следующим образом. На основании массовых периодически повторяющихся документов (по учету движения материалов, готовой продукции, расчетам с рабочими и служащими) ведутся разработки аналитических и синтетических регистров и накопление информации для ведения сводного, аналитического и синтетического учета. Остальные документы обрабатываются по унифицированной схеме: регистры аналитического учета (преимущественно карточки) — накопление сводной

информации на внешних носителях — журналы-ордера или накопительные ведомости.

ВГПТИ ЦСУ СССР разработал подробные рекомендации по учету труда и заработной платы, движения материалов, а также по организации технического процесса автоматизированной выписки отгрузочной и финансово-расчетной документации, подтверждающие большую эффективность использования ЭБМ. Так, рекомендуемая технология решения задачи по учету труда и зарплаты предусматривает использование типовых первичных документов по учету труда и заработной платы и типовой номенклатуры видов оплат и удержаний.

Технология обработки информации по учету движения материальных ценностей строится применительно к оперативно-бухгалтерскому (сальдовому) методу с учетом технико-эксплуатационных возможностей ЭБМ. Технологическим процессом предусматривается оперативное отражение операций по движению материальных ценностей как в машинной, так и в складской картотеке. Благодаря этому, имеются возможности для составления оперативных сводок о состоянии материальных ресурсов с учетом минимальных и максимальных норм запаса.

Краткое описание технологии обработки информации по этим трудоемким участкам показывает, что ЭБМ можно успешно использовать для решения всех задач бухгалтерского учета. При этом практически меняется техника работы бухгалтера, ибо он ведет с машинной диалог, непосредственно участвует в технологическом процессе обработки информации.

В разрабатываемых новых моделях отечественных ЭБМ предусмотрено устройство отображения информации, что, безусловно, создает большие удобства для диалогового режима работы.

Учитывая, что эксплуатационные возможности и количество выпускаемых ЭБМ будет возрастать, необходимо принять меры к разработке рекомендаций (или типовых проектных решений) по применению таких машин для решения всех задач бухгалтерского учета в условиях применения журнально-ордерной формы счетоводства.

Представлена группой проблем учета и финансов
Института экономики и права АН СССР

ნაირა ბაჩილავა

ზოგადოებაში მოქმედი ზოგიერთი დემოგრაფიული ფაქტორი საქართველოს სსრ-ში

სკკ XXV ყრილობის მასალებში აღნიშნულია, რომ 80-იან წლებში სამჯერ მეტად შემცირდება შრომითი რესურსების ბუნებრივი მატება. ეს შემცირება უმთავრესად გამოწვეულია იმით, რომ შრომისუნარიან ასაკში შედის 60-იან წლებში დაბადებული ახალგაზრდობა, ხოლო სწორედ ამ პერიოდიდან ჩვენს ქვეყანაში შესამჩნევად მცირდება შობადობა. თუმცა ეს არ არის ერთადერთი ფაქტორი, მაგრამ იგი ამჟამად მეტად მნიშვნელოვანია. როგორც ვიცით, შრომითი რესურსები წარმოების საშუალებებთან ერთად შეადგენს მატერიალური დოვლათის შექმნის საფუძველს, ამასთან, მოსახლეობა გამოდის მატერიალური დოვლათის როგორც მწარმოებელი, ისე მომხმარებელი. ამდენად, საზოგადოების განვითარების დონე დამოკიდებულია იმაზე თუ რა რაოდენობით და ხარისხობრივი მაჩვენებლებით არის წარმოდგენილი ქვეყნის შრომითი რესურსები.

სწორედ ამ საკითხებს მიეძღვნა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის XVII პლენუმი, სადაც მოხსენებით: „რესპუბლიკის პარტიული ორგანიზაციის ამოცანები საქართველოს სსრ შემდგომი ეკონომიკური და სოციალური განვითარების პერსპექტივების მიხედვით კადრების მომზადების, განაწილებისა და აღზრდის გაუმჯობესების საქმეში“, გამოვიდა სკკ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიბუროს წევრობის კანდიდატი, საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის პირველი მდივანი ამხანაგი ე. ა. შევარდნაძე. მოხსენებაში აღნიშნულია, რომ საქართველოში შობადობის დონე მცირდება, ამიტომ დიდი ყურადღება უნდა მიექცეს ამ საკითხს, რამდენადაც მისი დღევანდელი დონე პერსპექტივაში შრომითი რესურსების ნაკლებობაში გამოვლინდება.

„შობადობის საკითხი, — აღნიშნავს მომხსენებელი, — დიდი სოციალური მნიშვნელობის საკითხია და ამ შემთხვევაში უდავლოა ჩაურევლობის პოლიტიკა. უნდა ვინელმძღვანელოთ იმით, რომ რესპუბლიკის ეკონომიკის განმტკიცების კვალობაზე ჩვენ გვექნება სულ უფრო მეტი რეალური შესაძლებლობა დავეხმაროთ ახალგაზრდა ოჯახებს, შევუქმნათ მათ უკეთესი საბინაო და სხვა პირობები“...

...„მოვალენი ვართ ყოველნაირი სტიმული მიეცეთ ჩვენს რესპუბლიკაში შობადობის ზრდასა და ავიყვანოთ იგი ოპტიმალურ დონემდე“¹.

შობადობის შემცირების ამჟამად არსებულმა ტენდენციამ დააყენა საკითხი გამოკვლეულ იქნეს მასზე მოქმედი დემოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური, ეთნიკური, ფსიქოლოგიური და სხვა ფაქტორები, რომელთა

¹ სკკ. სსრ ცკ VII პლენუმის მასალები, გვ. „კომუნისტი“, 1979 წ. 31.X.

შესწავლა საშუალებას მოგვცემს დავადგინოთ თუ რამ გამოიწვია შობადობის შემცირება და რამდენად კანონზომიერი პროცესია იგი პერსპექტივის თვალსაზრისითაც, გავრძელება თუ არა შობადობის დონის შემცირება ჩვენს რესპუბლიკაში და თუ გავრძელება რა საზღვრამდე შეიძლება გავრძელდეს ეს პროცესი; არის თუ არა საჭირო შობადობის სტიმულირება და რა სახის უნდა იყოს იგი.

როგორც ცნობილია, შობადობის დონე საბჭოთა კავშირის რაიონების მიხედვით ფრიად განსხვავებულია. ამ მხრივ ნათლად გამოხატული კონტრასტებით ქვეყნის მთელი ტერიტორიიდან შეიძლება გამოიყოს ორი ჯგუფი:

1. რესპუბლიკები, სადაც შობადობის დონე 20%-ზე დაბალია — ბალტიისპირეთი, ბელორუსია, უკრაინა, საქართველო, მოლდავეთი და რსფსრ.

2. რესპუბლიკები, სადაც შობადობის დონე 30%-ზე მაღალია — შუა აზია და აზერბაიჯანი.

ამავე დროს, შობადობის დონე ამა თუ იმ რესპუბლიკაში განსხვავებულია ეთნიკური ჯგუფების მიხედვითაც.

ცხრილი 1

საქართველოს სსრ მოსახლეობის ზრდის ტემპები (%-ობით)

წლები	მთელი მოსახლეობა		ქალაქის		სოფლის	
	მატება 1897 წელთან	მატება ნაჩვენებ წინა წელთან	მატება 1897 წელთან	მატება ნაჩვენებ წინა წელთან	მატება 1897 წელთან	მატება ნაჩვენებ წინა წელთან
1917	23,4	23,4	17,8	17,8	24,8	24,8
1922	27,7	3,4	36,2	15,6	25,7	0,7
1926 აღწ.	41,3	10,7	65,5	21,5	35,7	8,0
1937	74,1	23,2	147,9	49,8	56,8	15,6
1939 აღწ.	86,9	7,4	196,9	19,8	61,2	2,8
1950	84,5	-1,3	245,4	16,3	46,8	-8,9
1955	100,8	8,8	320,6*	21,8	49,4	1,8
1957	107,2	3,2	344,3	5,6	51,7	1,5
1959	113,5	3,1	376,9	7,3	51,9	0,1
1960	118,0	2,1	385,8	1,9	55,4	2,3
1965	134,9	7,8	464,3	16,2	57,8	1,6
1970 აღწ.	147,4	5,3	523,9	10,6	59,3	0,9
1971	142,9	1,0	534,5	1,7	60,0	0,4
1972	152,8	1,1	546,8	1,9	60,7	0,4
1973	155,3	1,0	556,5	1,5	61,4	0,4
1974	157,5	0,9	567,9	1,7	61,6	0,1
1975	158,4	0,3	578,0	1,5	60,3	-0,8
1976	159,8	0,5	593,9	2,3	58,2	-1,4
1977	161,9	0,8	602,6	1,3	58,8	0,3
1928	163,2	0,5	610,6	1,1	58,6	-0,2
1979 აღწ.	164,8	0,6	624,5	2,0	57,3	-0,8

როგორია საქართველოს მოსახლეობის დინამიკა 1897 წლიდან 1979 წლის აღწერამდე? (იხ. ცხრ. 1). ამ პერიოდში საქართველოს მოსახლეობის აბსოლუტური რიცხოვნობა გაიზარდა 1894 ათასიდან 5016 ათასამდე, ე. ი. 2,6-ჯერ. ერთის შეხედვით მოსახლეობის მატება სრულიად ნორმალურია, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, თუ ამ პერიოდს დავეყოფთ დროის თანაბარ 20 წლიან ეტაპებად დავეინახავთ, რომ მოსახლეობის ზრდა ამ ეტაპებში განსხვავებულია. მაგალითად, 1917 წელს 1897 წელთან შედარებით მოსახლეობის მატებამ შეადგინა 23,4%, ხოლო 1917—1937 წწ-ში იგი უღრძია

4. „მაინე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 3

41,0%, 1937—1957 წლებში — 19,0% და 1957—1977 წლებში კი 26,4%. პირველსა და მესამე ეტაპზე მოსახლეობის შედარებით მცირე მატება აიხსნება პირველ და მეორე მსოფლიო ომების მიზეზით, ხოლო მეოთხე ეტაპზე იგი სწორედ შობადობის შემცირებით არის გამოწვეული.

აქ განხილულია მოსახლეობის საერთო მატება როგორც მექანიკური ისე ბუნებრივი მატების შედეგად. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის დინამიკას გვიჩვენებს ცხრილი 2. აქ მოკემულია რესპუბლიკაში მოსახლეობის შობადობის, მოკვდაობის და ბუნებრივი მატების მაჩვენებლები. ჩვენ ვხედავთ, რომ ყველა მონაცემი მცირდება, თუმცა შობადობა 1960 წლიდან უფრო მაღალი ტემპით შემცირდა ვიდრე მოკვდაობა და ამიტომ ბუნებრივი მატებაც ამ პერიოდთან მკვეთრად იწყებს დაცემას.

ცხრილი 2

შობადობა, მოკვდაობა და ბავშვთა მოკვდაობა საქ. სსრ-ში*

წლები	ყოველ 1000 კაცზე									1 წ-მდე ასაკის ბავშვთა მოკვდაობა ყოველ 1000 დაბადებულზე		
	შობადობა			მოკვდაობა			ბუნებრივი მატება					
	სულ	ქალკე	სოფელი	სულ	ქალკე	სოფელი	სულ	ქალკე	სოფელი	სულ	ქალკე	სოფელი
1921	37,9	—	—	20,0	—	—	17,9	—	—	—	—	—
1940	27,4	25,2	28,4	8,8	13,1	6,9	18,6	12,1	21,5	66,6	135,2	39,5
1950	23,5	20,0	25,4	7,6	8,4	7,1	15,9	11,6	18,3	51,7	86,8	35,9
1955	24,1	21,3	25,9	6,7	6,8	6,7	17,4	14,5	19,2	50,7	62,4	44,3
1959	24,2	21,3	26,4	7,0	6,8	7,1	17,2	14,5	19,3	38,3	41,6	36,4
1960	24,7	22,2	26,6	6,5	6,5	6,5	18,2	15,7	20,1	36,8	38,2	35,9
1961	24,7	22,5	26,5	6,5	6,2	6,8	18,2	16,3	19,7	33,7	34,9	32,9
1962	23,7	21,3	25,7	7,1	6,6	7,4	16,6	14,7	18,3	36,7	34,9	37,8
1963	23,0	20,6	25,0	6,8	6,4	7,1	16,2	14,2	17,9	34,5	32,8	35,7
1964	22,0	20,1	23,7	6,7	6,4	7,0	15,3	13,7	16,7	31,6	29,6	33,0
1965	21,2	18,8	23,3	7,0	6,6	7,3	14,2	12,2	16,0	33,9	34,3	33,7
1966	20,3	17,8	22,6	6,7	6,3	7,1	13,6	11,5	15,5	31,9	29,1	33,9
1967	19,5	17,5	21,4	7,2	6,6	7,8	12,3	10,9	13,6	28,9	28,2	29,4
1968	19,4	17,7	21,0	7,0	6,6	7,4	12,4	11,1	13,6	28,7	27,2	29,9
1969	18,7	17,5	19,8	7,5	7,0	8,1	11,2	10,5	11,7	28,1	26,3	29,6
1970	19,2	18,9	19,3	7,3	7,1	7,4	11,9	11,8	11,9	25,3	23,3	27,1
1971	19,0	18,3	19,7	7,4	7,0	7,8	11,6	11,3	11,9	24,5	22,5	26,4
1972	18,0	17,3	18,6	7,6	7,0	8,1	10,4	10,3	10,5	25,0	23,7	26,2
1973	18,2	17,7	18,7	7,4	7,0	7,8	10,8	10,7	10,9	29,7	28,7	30,5
1974	18,3	18,0	18,6	7,6	7,2	8,0	10,7	10,8	10,6	30,0	28,1	32,1
1975	18,2	18,1	18,2	8,0	7,4	8,5	10,2	10,7	9,7	33,1	29,0	36,4
1976	18,3	18,0	18,4	7,9	7,3	8,4	10,4	10,7	10,0	29,2	27,4	32,5
1977	17,8	17,7	17,9	8,0	7,5	8,6	9,8	10,2	9,3	30,0	27,3	33,1
1978	17,7	17,4	17,9	8,0	7,4	8,6	9,7	10,0	9,3	26,5	24,8	28,3
1979	17,9	17,7	18,1	8,3	7,7	9,0	9,5	10,4	9,0	29,0	27,0	30,9

ცხრ. 2. გვიჩვენებს, რომ მოკვდაობა 1960 წლიდან შეფარდებით მცირედ მაგრამ მაინც იზრდება. რამ გამოიწვია ეს ზრდა? უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი გამოწვეულია სწორედ შობადობის შემცირებით, ვინაიდან შობადობის შეფარდებითი შემცირება იწვევს მოსახლეობის დაბერებას. ეს პროცესი კი მოკვდაობის გადიდების პირდაპირპროპორციულია. 1939 წლის აღწერით საქართველოში 70 წ. და მეტი ასაკის მოსახლეობამ შეადგინა მთელი მოსახლეობის 3,9%, 1959 წელს — 5,1%, 1970 წელს — 5,0%, 1975 წელს — 5,3%, და 1978 წელს — 5,8%. 1939 წელს აღნიშნული ასაკის მოსახლეობის შედა-

* ცხრილები შედგენილია საქ. სსრ ცსს მასალების საფუძველზე.

რებით მცირე რაოდენობა გვიჩვენებს, რომ ამ პერიოდში მოკვდაობა შედარებით მაღალი და სიცოცხლის საშუალო ასაკი შედარებით დაბალი დონით ხასიათდებოდა. შემდგომ პერიოდში სიცოცხლის საშუალო ასაკის ზრდასთან ერთად იზრდება 70 წ. და მეტი ასაკის მოსახლეობის ხვედრიწილი, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ შობადობის დაბალი კოეფიციენტის პირობებში, რაც მეტია აღნიშნული ასაკის მოსახლეობა მით უფრო იზრდება მოკვდაობის საერთო კოეფიციენტი.

როგორია მოსახლეობის ბუნებრივი მატება ამ პერიოდის განმავლობაში? იგი 1921 წლის 17,9‰-დან 1978 წელს 2,7%-მდე შემცირდა, რაც ბუნებრივია გამოწვეულია იმით, რომ შობადობა მოკვდაობასთან შედარებით ვაცილებით უფრო სწრაფი ტემპით შემცირდა, ამან კი გამოიწვია მათ შორის სხვაობის შემცირებაც.

შობადობის ინტენსივობა განსხვავებულია როგორც რესპუბლიკაში მცხოვრებ სხვადასხვა ეროვნებათა ისე რეგიონების მიხედვით.

რეგიონების მიხედვით შობადობაში განსხვავებები მოცემულია მე-3 ცხრილში. ყველაზე დაბალი შობადობით გამოირჩევა საქართველოს მაღალმთიანი რაიონები, ასევე დაბალი შობადობით ხასიათდება აფხაზეთის ასსრ და ქ. თბილისი (შესაბამისად 14,7‰, 16,2‰ და 16,1‰. 1978 წ. მონაცემებით).

აღსანიშნავია, რომ მაღალმთიან რეგიონში, სხვა რეგიონებთან შედარებით, მეტია მოკვდაობა. ეს გამოწვეულია, უპირველეს ყოვლისა, ურბანიზაციით. ამ რაიონებიდან ზდება უმთავრესად ახალგაზრდობის შიგრაკია, რის შედეგადაც მოსახლეობაში მოხუცებულთა ხვედრითი წილი იზრდება, ამის ბუნებრივი შედეგი კი არის მოკვდაობის ინტენსივობის ამაღლება.

შობადობის მაღალი ინტენსივობით კი ხასიათდება აჭარის ასსრ და სამხრეთ საქართველოს რაიონები, სადაც შობადობა 1978 წ. მონაცემებით შეადგენდა შესაბამისად 21,0‰ და 22,7‰. თუმცა, 1970 წელთან შედარებით, ეს მაჩვენებელი ამ რეგიონშიც მცირდება.

ჩვენ აღნიშნეთ, რომ შობადობის ინტენსივობა განსხვავებულია რესპუბლიკაში მცხოვრებ ეროვნებებსა და ნაციონალურ ჯგუფებში. ამ მხრივ, ავტოქტონური მოსახლეობის გამრავლების ინტენსივობა თითქმის ყველაზე უფრო დაბალია.

ჩვენ ზემოდ მოკლედ მიმოვიხილეთ რესპუბლიკის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის დინამიკა. ახლა კი შევეცდებით გავანალიზოთ ის ფაქტორები რომლებიც ვაღვენას ახდენენ შობადობის პროცესზე: 1. დემოგრაფიული: ქორწინება, განქორწინება, მოკვდაობა, მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა, ურბანიზაცია; 2. სოციალურ-ეკონომიკური: ოჯახის ფუნქციის ცვლილება, მოსახლეობის განათლებისა და კულტურის, რეალური შემოსავლებისა და ცხოვრების დონის ამაღლება, პროფესიული სტრუქტურა, საზოგადოებრივ შრომაში ქალთა დასაქმების ინტენსივობა 3. ეთნიკური, ნაციონალური, რელიგიური და სხვა ფაქტორები. უნდა გავითვალისწინოთ აგრეთვე ტრადიციები და ოჯახის დაგვამვის თანამედროვე მისწრაფება.

შობადობის ინტენსივობაზე მოქმედი ფაქტორების შესწავლა გვაძლევს საშუალებას გავიგოთ მისი თანამედროვე დონისა და ტენდენციების მიზეზები. ხოლო შობადობის ცვლილებების შედეგების შესწავლა კი გვეხმარება

საქართველოს
სოფლის მეურნეობის
მინისტრო

საქართველოს სსრ მსხვერპლის ზეგნების მიზანთა აგრონების მიხედვით
(ჯამად 1000 კაგზე)

ცხ. 107-3

აგრონების ვახტეუბა	1970 წელი					1975 წელი					1978 წელი				
	ზომი	პოვობა	ზეგნების მიხედვით	ქარბინები	განკარბინები	ზომი	პოვობა	ზეგნების მიხედვით	ქარბინები	განკარბინები	ზომი	პოვობა	ზეგნების მიხედვით	ქარბინები	განკარბინები
საქართველოს სსრ (საქმეურნის და აქარის მსხრ და მსხრის თან ვახტე)	19,2	7,3	11,9	7,8	1,0	18,2	8,0	10,2	8,5	1,1	17,7	8,0	9,7	9,3	1,3
აგრონების მსხრ	16,9	5,7	11,2	8,2	1,5	16,7	6,7	10,0	8,5	1,0	16,2	7,0	9,2	9,2	2,2
აქარის მსხრ	24,9	6,7	18,2	8,7	1,0	21,7	7,7	14,0	8,4	0,9	21,0	7,4	13,6	9,3	1,1
საქმეურნის მსხრ	19,2	7,3	11,9	7,8	1,0	18,4	8,0	10,4	9,9	0,5	18,1	7,8	10,3	9,0	0,6
საქმეურნის საქართველოს საოვნების თან, მსხრეუბის აგრონის, მსხრის ზომის, პოვობის, ვახტის წილი	23,2	6,1	17,1	6,9	0,3	21,4	6,5	14,9	8,6	0,3	22,7	6,7	16,0	9,8	0,4
საქმეურნის საქართველოს საოვნების საქმეურნის ვახტის მიხედვით, მსხრ თან, ვახტის წილი	16,1	9,9	6,2	6,1	0,1	15,9	9,8	6,1	6,2	0,1	14,7	10,4	4,3	9,4	0,1
მსხრის	18,0	8,0	10,0	8,9	2,8	17,3	7,9	9,4	9,7	2,7	16,1	7,9	8,2	9,8	2,9

ს. მ. მ. მ. მ. მ.

გავიგოთ, როგორ ზემოქმედებას მოახდენს მისი დინამიკა მომავალში საზოგადოების ეკონომიკურ განვითარებაზე. ე. ი. ეს ფაქტორები არა მარტო ზემოქმედებენ შობადობაზე, არამედ განიცდიან შობადობის ცვლილებათა შედეგების უკუგავლენასაც.

დღეს მსოფლიოს დემოგრაფთა შორის აზრთა სხვადასხვაობაა, თუ რა სახის ფაქტორები ახდენენ უფრო მნიშვნელოვან ზემოქმედებას შობადობაზე — დემოგრაფიული თუ ეკონომიკური.

მართალია ამჟამად საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ამოღებასთან ერთად იზრდება ეკონომიკური ფაქტორის როლი, მაგრამ შობადობის ცვლილების ძირითად საფუძვლად მაინც რჩება დემოგრაფიული მოვლენები, რომელთა ცვლილებაც პირდაპირპროპორციულად ცვლის შობადობის ინტენსივობასაც. შეიძლება ითქვას, რომ დემოგრაფიული ფაქტორები უშუალოდ ზემოქმედებენ შობადობაზე, ხოლო ეკონომიკური ფაქტორები — არაუშუალოდ, თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ ფაქტორის ზემოქმედების ხარისხი ხასიათდება ზრდის ტენდენციებით.

მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა არის ის მნიშვნელოვანი მაჩვენებელი, რომლის საფუძველზეც უნდა ხდებოდეს ყოველი დემოგრაფიული პროცესის გაანალიზება და შესწავლა. ჩვენთვის ცნობილია, რომ საბჭოთა კავშირში დიდი სამამულო ომის შედეგად მკვეთრად დაირღვა მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა. 1939 წლის აღწერით ქალები შეადგენდნენ მთელი მოსახლეობის 52,1%, ხოლო 1959 წლის აღწერით მათმა რიცხოვნობამ 55 პროცენტს მიაღწია. აბსოლუტური ციფრებით თუ გამოვხატავთ 20,8 მლნ ქალი პარტნიორის გარეშე იყო დარჩენილი. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს უმთავრესად უფროსი ასაკის მოსახლეობაა და სსრ კავშირში უკვე 1960-იანი წლების შუა რიცხვებიდან 23 წლისაზე უფრო ახალგაზრდა ასაკის მოსახლეობის ყველა ჯგუფში ქალები ვაჟებზე ნაკლები არიან. ომის შემდგომ წლებში შესამჩნევი სისწრაფით მიდის რეპროდუქტიული ასაკის ფარგლებში საერთოდ მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის ნორმალიზაცია.

საქართველოს სსრ-ში 1959 წელს ყოველ 1000 სულზე მოდიოდა 461 ვაჟი, 1970 წელს — 470 ვაჟი და 1978 წელსაც — 470. როგორც ვხედავთ, ამ საერთო მაჩვენებელში 20 წლის განმავლობაში უმნიშვნელო ცვლილება მოხდა. როგორი ცვლილებებია ასაკობრივ ჯგუფში? ფრიალ მნიშვნელოვანია, რომ 0—20 წლის ასაკში ვაჟთა ზედდრი-წილი მეტია, დანარჩენ ასაკობრივ ჯგუფებში კი რიცხოვნობა ქალები სჭარბობენ. ეს შეიძლება ასე აიხსნას: ჯერ ერთი, ვაჟი მეტი იბადება ვინემ ქალი; მეორე, ზოგიერთ მალალასაკობრივ ჯგუფში ვაჟთა სიმცირეა (ომის შედეგებით); ხოლო მესამე, ქალები, როგორც ცნობილია უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე ვაჟები.

ჩვენ უმთავრესად გვიინტერესებს რეპროდუქტიულ ასაკობრივ ჯგუფებში სქესის მიხედვით განაწილების პროპორციები. ქალები მეტია ყველა რეპროდუქტიულ ასაკობრივ ჯგუფში და მათი დაახლოების დაბალი ტენდენცია შეიმჩნევა. 1970 წელს 15—49 წწ. ასაკობრივ ჯგუფში ყოველ 1000 სულზე მოდიოდა 521 ქალი, ხოლო 1978 წელს კი — 516. ცნობილია, რომ რამდენადაც მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივ სტრუქტურაში დაცულია პროპორციები, იმდენად მეტია ქორწინების რიცხვის გადიდების შესაძლებლობები, ხოლო ქორწინებაში მყოფთა რაოდენობის ზრდა შობადობის გადიდების აუცილებელი პირობაა.

როგორც ვიცი, რამდენადაც მაღალია მთელს მოსახლეობაში ფერტილური ასაკის ქალთა წილი, მით უფრო მაღალია შობადობა. ფერტილური ასაკის ქალთა წილი მთელ მოსახლეობაში, 1970 წელთან შედარებით 1978 წელს გაიზარდა 0,7%-ით. ცხადია ისიც, რომ ისეთი დემოგრაფიული პროცესები როგორცაა ქორწინება და განქორწინება, უშუალოდ ზემოქმედებენ შობადობის ინტენსივობაზე.

როგორც ვიცი, შობადობის ინტენსივობას ფერტილური ასაკის ქალთა საერთო რაოდენობაში გათხოვილთა წილი განსაზღვრავს. თუ როგორ იცვლებოდა ქორწინებაში მყოფთა რაოდენობა ყოველ 1000 სულზე ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით, გვიჩვენებს ცხრილი 4. აქტიური ფერტილური ასაკი მოიცავს 16—29 წელს. ამ ასაკობრივ ჯგუფში გათხოვილთა რაოდენობა, 1959 წლის აღწერით, შესამჩნევად მცირეა. სწორედ ამ პერიოდში შედიან საქორწინო ასაკში ომის დროს დაბადებულები, რომელთა სიმცირემაც იჩინა თავი. ამან კი, თავის მხრივ, გავლენა მოახდინა მოსახლეობის გამრავლებაზე, 1960 წლიდან მცირდება შობადობა. 1970 წ. აღწერის მიხედვით ეს მაჩვენებელი იზრდება. წინა წლებთან შედარებით 0,5%-ით იზრდება აგრეთვე შობადობაც. თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ თუ ადრე შობადობის ინტენსივობა ქორწინების პირდაპირპროპორციულად იზრდებოდა, ამჟამად შიგა ოჯახური გეგმიანობის, სოციალური პიგიენისა და სხვა ფაქტორების გავლენით იგი ასე აქტიურად ვეღარ მოქმედებს შობადობაზე.

ცხრილი 4

მოსახლეობის ყოველ 1000 კაცზე ქორწინებაში მყოფთა რაოდენობა (აღწერის მასალების მიხედვით)

ასაკობრივი ჯგუფი	1959 წელი		1970 წელი		1979 წელი	
	ვაგი	ქალი	ვაგი	ქალი	ვაგი	ქალი
16 წ. მეტი ასაკის მთელი მოსახლეობა	673	557	717	627	692	589
16—17 წ.	10	47	11	59	12	50
18—19 "	35	175	40	237	41	230
20—24 "	216	479	212	536	659	736
25—29 "	692	738	655	773	830	806
30—34 "	892	794	847	827	904	825
35—39 "	936	746	931	846	938	812
40—44 "	951	674	951	816	954	796
45—49 "	957	632	955	756	946	729
50—54 "	949	598	946	661	937	210
55—59 "	937	569	941	603	917	472
60—69 "	906	473	915	503	896	379
70 წ. და მეტი	787	242	807	327	775	217

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შობადობის შესწავლაში გავრცელდა ე. წ. კოპორტის მეთოდი, როდესაც დაკვირვების ობიექტი ხდება ერთი-დამივე კონკრეტული ერთობლიობის, ე. ი. ერთსადაიმევე წელს დაბადებული, ქორწინებაში ერთდროულად შესული ან ქორწინებაში თანაბარი პერიოდის მანძილზე მყოფი ქალები. ქორწინებაში ერთდროულად შესული ქალების უმრავლესობა აჩენს პირველ შვილს დაახლოებით 1—2 წლის განმავლობაში, შემდეგ კი მცირდება ქალთა რაოდენობა, რომლებიც აჩენენ მეორე და

შემდგომ ბავშვებს. ამიტომ, თანამედროვე პერიოდში, პირველ შვილთა კოპორტა მრავალრიცხოვანია, მეორე, მესამე და ა. შ. შვილთა კოპორტა კი შესამჩნევად მცირდება.

ფერტილობის ხარისხი მაღალია 16—24 წლის ასაკის გათხოვილ ქალებში, ხოლო 25 წლის ასაკის შემდეგ, გათხოვილ ქალთა საშუალო ინფერტილობა, უფრო ადრე დაქორწინებულებთან შედარებით დაახლოებით 2—3-ჯერ მეტია. დემოგრაფები ანსხვავებენ ინფერტილური ქორწინების სამ ტიპს: 1. ფიზიოლოგიურად სტერილურ ქორწინებას, როდესაც ცოლქმარს, მიუხედავად საკუთარი ნება-სურვილისა, არ შეუძლია გააჩინოს ბავშვი, 2. ინფერტილურ ქორწინებას, როდესაც ცოლ-ქმარი, ამა თუ იმ მიზეზით შეგნებულად არ აჩენს შვილს და 3. ქორწინებას, როდესაც წყვილს ფიზიოლოგიურად შეუძლია იყოლიოს ბავშვი, მაგრამ გადაწყვეტილი აქვს გარკვეული ვადის გასვლამდე (ბინის მიღებამდე, სწავლის დამთავრებამდე და ა. შ.) არ გააჩინოს.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის თითქმის ყველა მომენტზე მოქმედებს მოსახლეობის მიგრაცია. განსაკუთრებით მიგრირებადია შრომაუნარიანი ასაკის მოსახლეობა. მათ შორის, მაღალი წილით ხასიათდება 20 — 29 წ. ასაკობრივი ჯგუფი. საქართველოს ქალაქების მოსახლეობის მთელი მექანიკური მატების 3/4 აღნიშნული ასაკის მოსახლეობის წილად მოდის. უნდა აღინიშნოს, რომ მიგრანტთა 60%-ზე მეტი ვაჟია. ეს აღინიშნება მიმართულებაში „სოფელი — ქალაქი“, ხოლო ისეთ ტერიტორიულ მიმართულებაში, როგორცაა „სოფელი — სოფელი“ — ქალთა წილი ჭარბობს. მაგალითად, 1970 წ. აღწერის მონაცემებით აღნიშნულ ტერიტორიულ მიმართულებაში ვაჟების წილმა შეადგინა მხოლოდ 38%.

სოფლიდან ქალაქში მოსახლეობის ინტენსიური მიგრაცია, ქალაქთან შედარებით სოფლად შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობის წილის შემცირების ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზია.

მოსახლეობის მიგრაცია სოფლიდან ქალაქში კანონზომიერი პროცესია, მაგრამ ეს პროცესი უნდა მიმდინარეობდეს „გეგმავზომიერად“. სოფლად საშუალოთა შესრულების მეცნიერულ-ტექნიკური დონის ამაღლების შედეგად გამოთავისუფლებული მუშა-ხელი გადაადგილდება ქალაქად, სადაც მათი დასაქმების რეალური შესაძლებლობები არსებობს. ქალაქად მოსახლეობა იზრდება სწრაფი ტემპით, მაგ., თუ 1897 წ. ქალაქის მოსახლეობა შეადგენდა მხოლოდ 19%-ს, 1960 წელს იგი გაიზარდა 42,2%-მდე, ამჟამად 1979 წლის აღწერის მონაცემების მიხედვით, იგი შეადგენდა 52,0%-ს. როგორც ცნობილია, არსებობს ქალაქის მოსახლეობის მატების სამი წყარო: ბუნებრივი მატება, აღმინისტრაციულ-ტერიტორიული გარდაქმნა და მიგრაცია.

რესპუბლიკაში ურბანიზაციის პროცესის არასასურველი მხარეა ის, რომ ქალაქის მოსახლეობის მატება უმთავრესად ზუთ დიდ ქალაქზე მოდის, ესენია: თბილისი, ქუთაისი, რუსთავი, სოხუმი და ბათუმი.

როგორც ზემოდ აღვნიშნეთ, უმთავრესად გადაადგილდება აქტიური რეპროდუქტიული ასაკის მოსახლეობა, მათ შორის უმეტესობას ვაჟები შეადგენენ. ყოველივე ეს იწვევს მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურის დეფორმირებას; ეს კი, თავის მხრივ, უარყოფითად მოქმედებს შობადობის ინტენსივობაზეც. ამის მკაფიო სურათს იძლევა საქართველოს მთიანი მოსახლეობის მაგალითი. აქ როგორც ვიცით მოსახლეობის მიგრაცია მეტად მაღალია, ხოლო

მესამისად შემცირებულია შობადობის კოეფიციენტი; იგი შეადგენს 14,7%³ ხოლო მოკვდაობა 10,4%-მდე გაიზარდა.

როგორც ვხედავთ, ზემოთ დასახელებული დემოგრაფიული ფაქტორები შობადობაზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენენ. იმისათვის რომ ეს დემოგრაფიული პროცესები სასურველი სახით განხორციელდეს, საჭიროა მათზე ვიმოქმედოთ დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებებით.

შობადობის ამალგების საკითხზე საქართველოს სსრ ცკ XVII პლენუმმა მიიღო გადაწყვეტილება, რომ „დაევალოს მინისტრთა საბჭოს შეიმუშაოს და წარმოგვიდგინოს თავისი წინადადებანი“³. უნდა ვიფიქსირებოთ, რომ ამ წინადადებათა განხორციელების შემდეგ, რამდენადმე გაიზარდება შობადობის ინტენსივობა.

Н. И. БАЧИЛАВА

НЕКОТОРЫЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РОЖДАЕМОСТЬ В ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

За последние два десятилетия в республике намечена тенденция резкого падения интенсивности рождаемости, в результате чего сокращается и естественный прирост населения. Такая демографическая ситуация постепенно ставит вопросы нехватки трудовых ресурсов.

Цель данного исследования состояла: в изучении демографической ситуации в республике в целом и в регионах, а также в определении влияния некоторых демографических (поло-возрастная структура, брак, миграция) факторов на интенсивность рождаемости и обосновании необходимости разработки эффективной региональной демографической политики.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა პ. გუგუშვილმა.

³ საქ. სსრ ცკ XVII პლენუმის მასალები, გაზ. „კომუნისტი“, 1979, წ. 31.X.

ოთარ შარაძე

მტკვარზე ნაოსნობის ისტორიიდან

რუსეთთან ქართლ-კახეთის სამეფოს შეერთების შემდეგ შექმნილი ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარების შესაბამისად ადგილობრივი ხელისუფლება განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა სამომავლო საშუალებათა გაუმჯობესებას. კეთილმოწყობილი შარავნები აუცილებელ საჭიროებას წარმოადგენდა აღმოსავლეთ საქართველოში დისლოცირებულ სამხედრო ნაწილებისათვის, მაგრამ მისი მნიშვნელობა კიდევ უფრო მეტად გაიზარდა ირანისა და შემდეგ თურქეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედების დაწყებისას. ამ პერიოდისათვის აღმ. საქართველო რუსეთს მხოლოდ ოსეთის ანუ დარიალის გზით უკავშირდებოდა. თუმცა ეს გზა უმოკლეს მანძილს წარმოადგენდა, მაგრამ ჯვრის უღელტეხილზე გადასვლა და დარიალის ვიწრო ხეობაში გასვლა შეუძლებელი იყო ზამთრის პერიოდში, ამავდროს გზის კეთილმოწყობლობა აძნელებდა მგზავრობას და ტვირთბრუნვას, რაც დაკავშირებული იყო დიდ საშიშროებასთანაც. უმთავრესად ამ გზით მარავდებოდა აღმ. საქართველოში მყოფი სამხედრო ნაწილები. ასტრახანს, კიზლარსა და ჩრდილოეთ კავკასიის მრავალ პუნქტში მოეწყო საწყობები, საიდანაც იგზავნებოდა საქართველოში რუსეთის ჯარის ნაწილებისათვის ზოგიერთი სურსათ-სანოვავე, ტანსაცმელი და საბრძოლო იარაღი. დარიალის გზის დახურვის შედეგად საწყობებში გროვდებოდა დიდძალი საქონელი, იზრდებოდა ტვირთის გადაზიდვის ხარჯები და იკარგებოდა დიდი დრო¹. მიუხედავად წარმოქმნილი სიძნელეებისა ამიერკავკასიის ადგილობრივი ხელისუფლება და რუსეთის მეფის მთავრობა მნიშვნელოვან სახსრებს გამოჰყოფდნენ დარიალის ანუ როგორც იმ დროს უწოდებდნენ — სამხედრო გზის შეკეთებისა და კეთილმოწყობისათვის. ამავდროს, არაგვის ხეობის ადგილობრივ მცხოვრებლებს ბეგარის სახით და დაქირავებით აძულებდნენ გზის კეთილმოწყობაზე მუშაობას. ხშირ შემთხვევაში საგზაო მშენებლობაზე გაყვანილ გლეხობას არ აუნაზღაურებდნენ შრომას, ეპყრობოდნენ უხეშად და დამამცირებლად, რაც საქართველოს მთიანეთის გლეხთა აჯანყების ერთ-ერთ მიზეზი გახდა².

რუსეთ-ირანის ომის დროს (1804—1813 წწ.) აღმ. საქართველოდან თავისი ურმებით და გამწვევი ძალით მობილიზებულ იქნა დიდძალი გლეხობა, რომელსაც რუსეთის ჯარების საჭიროებისათვის გადაჰქონდა საბრძოლო იარაღი, ტანსაცმელი და სურსათ-სანოვავე. მაგრამ ამას სისტემატური ხაითი არ ჰქონდა სამხედრო გზის სეზონურობის გამო. რუსეთის ჯარების კასპიისპირეთში გასვლით შესაძლებელი შეიქმნა მისი სურსათ-სანოვაგით მომარაგება, როგორც

1 М. Н. Гарсевичев, Кура, Очерк гидрографии Кавказского края, СПб, 1886, с. 97.

2 ვ. ი. ტოგონიძე, ქართლის მთიანეთის გლეხთა აჯანყება (1804 წ.), თბ., 1951, გვ. 74, 75.

სახელეთო გზით, ისე მდ. მტკვრის გამოყენებით კასპიის ზღვიდან (სალაინიდან) ზადრობამდე (მდ. არაქსის მტკვრის შესართავი), ადგილობრივ მცხოვრებთა ნავეებით (კირჩხები), რომლებსაც შეეძლოდ 600-დან 2000 ფუთამდე ტვირთის გადატანა³. როდესაც გენ. რტიშევი დაინიშნა კავკასიის ჯარების სარდლად და მთავარმართებლად ჯარების მომარაგების გაუმჯობესების მიზნით მან ყურადღება მიაქცია მდ. მტკვრის ნაოსნობისათვის გამოყენებას, რათა ვოლგის სანაოსნო გზით ცენტრალური რუსეთი დაკავშირებოდა ამიერკავკასიის ცენტრს. ეს უწინარეს ყოვლისა ითვალისწინებდა, კასპიის ზღვიდან გემების შემოსვლას მდ. მტკვარში და მისი დინების აყოლებით თბილისამდე, ან უკეთეს შემთხვევაში სამუხებმდე (მდ. ალაზნის მტკვრის შესართავი) მისვლას⁴.

1814 წელს გენ. რტიშევიმ ისარგებლა კასპიის ზღვის სამხრეთ ნაწილში რუსეთის სამხედრო ესკადრის ყოფნით და მოითხოვა მის ეკიპაჟს შეესწავლა მდ. მტკვრის სანაოსნოდ ვარგისიანობა. პირველი რანგის კაპიტანმა ვესიოლიმ ისარგებლა მტკვრის წყალუხვობით და შესძლო მისი წინასწარი შესწავლა ზღვის შესართავიდან სამუხებმდე. მას შემდეგ იგივე გენ. რტიშევის ინიციატივით, შეიქმნა ექვსი ნავისაგან შემდგარი ფლოტილია (მათ შორის სამი მცირე ტვირთტევადობის), რომელსაც კაპიტან-ლეიტენანტი კორობკა მეთაურობდა. 1814 წლის 13 ივნისს ფლოტილია კუნძულ საარიდან გავიდა და 16 ივნისს აყვა მტკვრის დინებას. იმავე წლის 12 სექტემბერს ფლოტილიის ორი გემი მოვიდა დანიშნულ პუნქტამდე ე. ი. სამუხებმდე⁵. მიუხედავად ზოგიერთი დაბრკოლებისა, დადგინდა მდინარე მტკვრის სანაოსნოდ გამოყენების შესაძლებლობა, მაგრამ ამის განხორციელება მაშინ შეუძლებელი იყო, ვინაიდან რუსეთის კასპიის ზღვის ფლოტი ჯერ კიდევ არ იყო მძლავრი. მდ. მტკვარზე ნაოსნობას მაშინ ექნებოდა მნიშვნელობა, თუ რეგულარული მოძრაობა იქნებოდა კასპიის ზღვაზე და ვოლგაზე, მაგრამ ეს ვერ ხორციელდებოდა სხვადასხვა მიზეზების გამო.

მდ. მტკვარი, როგორც ანტიკური ხანის ისტორიკოსები გადმოგვცემენ, გამოიყენებოდა სანაოსნოდ და მას ადგილობრივი ხალხების ეკონომიკურ ცხოვრებაში დიდი ადგილი ეკავა. იგი წარმოადგენდა ერთ-ერთ სამდინარო გზას ამიერკავკასიიდან კასპიის ზღვით — ინდოეთამდე. აკად. ივ. ჯავახიშვილს მოჰყავს რა სტრაბონის ცნობა საქართველოს შესახებ, აღნიშნავს: „რამდენად შეცვლილია წინანდელთან შედარებით ქართლის ბუნება იქიდან შეიძლება ადაზინდებულად წარმოადგენა იქონიოს, რომ ძველად თბილისის მიდამოები და მახლობელი მთები ტყით ყოფილა მოფენილი და მტკვარსა და ალაზანზე ნაოსნობა იყო გაჩაღებული“.

მდ. მტკვრის ეკონომიკური მნიშვნელობა ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერატორმა პეტრე 1-მა შეაფასა და მის განხორციელებას ფიქრობდნენ ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთებამდე. 1722 წელს რუსეთ-ირანის ომის დროს პეტრე პირველი დაინტერესდა მდ. მტკვრის მნიშვნელობით. ეს, ერთის მხრივ, მიზნად ისახავდა თავის სამხედრო მოკავშირის — ქართლის მეფის ვახტანგ VI დაა-

³ М. Н. Гарсеванов, Цит. соч., с. 97.

⁴ Газ. «Кавказ», 1851 г. № 56.

⁵ М. Н. Гарсеванов, Цит. соч., с. 97, М. Корганов, Исторический очерк пороходства на реке Куре, Сб., сведений о кавказе, т. II, Тиф., 1872, с. 68.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ეკონომიკური ისტორია, წიგნი პირველი, თბ., 1930, გვ. 147.

ზღოების ახალ საკომუნიკაციო საშუალებათა გამოჩენას, მეორე მხრივ, ამიერკავკასიის ხალხებთან სავაჭრო, ეკონომიკური ურთიერთობის ფართოდ გაშლას. მას განზრახული ჰქონდა კასპიის ზღვისა და მდ. მტკვრის შესართავთან სავაჭრო ცენტრის შექმნა, საიდანაც ქართველი, სომეხი და აზერბაიჯანელი ვაჭრები შეძლებდნენ ასტრახანთან დაკავშირებას. ამასთან ერთად, პეტრე 1-მა რუსეთის კონსულს შამახიაში დაავალა შეეგროვა ცნობები მდინარე მტკვრის შესახებ, გამოერკვია თუ საიდან მომდინარეობს, რა სიღრმისაა, რა ტიპის ხომალდები დაცურავენ და რომელ პუნქტამდე, რა ხალხები ცხოვრობენ მდინარის გასწვრივ და სხვა⁷. დასახული მიზნის განხორციელებისათვის კასპიის ზღვის ფლოტის ერთ-ერთ მეთაურს სოიმონოვს დაევალა მტკვარში გემებით შესვლა და თბილისამდე გზის გაგრძელება. 1722 წ. 23 ნოემბერს სოიმონოვი გემებით მოვიდა მდ. მტკვრის კასპიის ზღვის შესართავთან, 28 ნოემბერს კი გემებით შევიდა მდინარეში, სადაც დაპყრო მომდევნო წლის ზაფხულამდე. სოიმონოვმა მოახდინა რა მდ. მტკვრის აზომვა იმავე დროს მონახა ადგილი სალიანის ნაცვლად ახალი სავაჭრო ცენტრის ასაშენებლად⁸. სოიმონოვის ანგარიშგების გაცნობის შემდეგ პეტრე 1-მა გეხერალ-ლეიტენანტ მატეიშკინს დაავალა გამგზავრებულყოფად ადგილზე და დაუყოვნებლივ შესდგომოდა სოიმონოვის მითითებულ ადგილზე ციხე-სიმაგრის მშენებლობას, ამასთან ერთად, გადაწყდა თუ მუშა-ძალა რუსეთის რომელ პროვინციიდან უნდა გამოეყვანათ⁹. მალე პეტრე 1 გარდაიცვალა. (1725 წ.) ევროპის ქვეყნებთან პოლიტიკური ურთიერთობის გამწვავების გამო შენედა რუსეთის ინტერესები კასპიის ზღვის დასავლეთ სანაპიროსა და ამიერკავკასიის მიმართ. ირანის გავლენისაგან გათავისუფლებული ადგილები რუსეთმა კვლავ ირანს დაუბრუნა. მდ. მტკვრის სანაოსნოდ გამოყენების საკითხი შესაძლებელი გახდა მხოლოდ ამიერკავკასიაში რუსეთის დამკვიდრების პირობებში.

როგორც კი კავკასიის მეფისნაცვლად დაინიშნა მიხეილ ვორონცოვი, სხვა საკითხებთან ერთად, მეფის რუსეთის ინტერესების შესაბამისად, განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია ამ მხარის ეკონომიკური აღორძინების საშუალებათა გამოჩენას და მათი დაუყოვნებლივ რეალიზაციას. ერთ-ერთ ასეთ საშუალებად იგი მიიჩნევდა ადგილობრივი სანედლეულო ბაზის გაფართოება-განმტკიცებას და მის დამორჩილებას რუსეთის ახლადფეხადგმულ მრეწველობისათვის. ამიერკავკასიის რუსეთისათვის უნდა შეესრულებინა ის როლი, რაც ინგლისისათვის ინდოეთს, ამიერკავკასიისა და რუსეთს შორის საქონლის გაცვლის აღორძინებისა და შემდგომი განვითარების საქმეში დიდი როლის შესრულება ეკისრებოდა სავაჭრო ურთიერთობის მოწესრიგებას რუსეთსა და ამიერკავკასიის შორის, ამიტომ მ. ვორონცოვმა გადაწყვიტა მდ. მტკვრის ძველი მნიშვნელობის აღდგენა, მისი სანაოსნოდ გამოყენება და ამ გზით საქართველოს და ამიერკავკასიის დაკავშირება რუსეთის სამრეწველო ცენტრებთან, ამის საფუძველს იძლეოდა ადრე ჩატარებული ცდები.

რუსეთის ცენტრალურ ხელისუფლებასთან შეთანხმებით, მ. ვორონცოვი 1846 წელს კაპიტან-ლეიტენანტ ზელიონის ავალეხს ლითონის პატარა ორთქლის გემით „ვოლგით“ მოაწყოს მოგზაურობა კასპიის ზღვიდან მდ. მტკვარზე და შეისწავლოს მისი ფორეარტერი.

7 გ. პაიჭაძე, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1960, გვ. 24.

8 Ф. И. Соимонов, Описание Каспийского моря... СПб., 1763.

9 Акт Кавказской археографической комиссии (АКАК), т. XI, с. 798, 817.

ცურვის დროს გემის მეთაური და ეკიპაჟის ზოგიერთი წევრი მალაჩით დააპაღდა, მიუხედავად ამისა, გამოირკვა, რომ მდინარის მრავალ ადგილს დაგრავილი იყო ხის მორები (ძელები), რომლებიც აბრკოლებდნენ გემის მოძრაობას. „ვოლგამ“ მინგიჩაურამდე მისვლას მოანდომა 92 საათი. დადგენილი იქნა ისიც, რომ აღნიშნულ მანძილზე მდინარის სიღრმე არ ყოფილა 4,5 ფუტზე მცირე¹⁰, ვინაიდან ზელიონის შედგენილი რუქა მტკვრის დინების სანაოსნოდ ვარგისიანობის შესახებ სპეციალისტების მიერ არ იქნა მიჩნეული დამაკმაყოფილებლად, 1849 წლის 19 სექტემბერს საგზაო ინჟინერმა, პოლკოვნიკმა სანკოვსკიმ ადგილობრივი კონსტრუქციის ბარკასით იმოგზაურა მდ. მტკვარზე ზღვის შესართავიდან მინგიჩაურამდე. თუმცა მდინარეს ამ დროს არ ჰქონდა დიდი სიღრმე, იგი მაინც დარწმუნდა, რომ მდინარეზე შესაძლებელია ნაოსნობის განვითარება¹¹.

ამის შემდეგ, თბილისში მცხოვრებმა ვოლოჰიანოვმა, რომელიც კარგად ფლობდა საზღვაო ცურვის ხელოვნებას, თავისი ინიციატივით ააგო ნავი და ეცადა მის გამოყენებას მდ. მტკვარზე. მისი დაკვირვებით მდინარის სისწრაფე საგრძნობლად კლებულობს მდ. ხრამთან — შესართავიდან მცირე დაშორებით. ვოლოჰიანოვმა ადგილობრივი ხელისუფლების ხელშეწყობით თბილისში ააგო ორი ნავი, მაგრამ ეს ნავეები კონსტრუქციის ნაკლოვანებების გამო თბილისთან ახლოს მტკვარზე ცურვის დროს დაზიანდა¹².

მეფისნაცვალმა ვ. ვორონცოვმა მდ. მტკვრის სატრანსპორტო არტერიად გადაქცევის ამოცანის განხორციელება დაავალა ამიერკავკასიაში საგანგებოდ მოწვეულ ბარონ მაიენდორფს.

1850 წლის 1 თებერვალს ბარონ მაიენდორფმა მეფისნაცვალს წარუდგინა მოხსენება მდ. მტკვარზე ნაოსნობის მოწყობის შესახებ. მისი შეხედულებით ასეთი მნიშვნელოვანი წამოწყება არ თხოულობდა სახელმწიფოსაგან დიდი სახსრების გამოყოფას. მოხსენებითი ბარათის შესწავლა დაევალა საამისოდ შექმნილ საგანგებო კომისიას. კომისიამ არ უარყო მტკვრის სანაოსნოდ გამოყენების შესაძლებლობა, მაგრამ მიზანშეწონილად ჩათვალა მისი საფუძვლიანი შესწავლა. ამჯერად ეს დაევალა პოლკოვნიკ სანკოვსკსა და ლეიტენანტ სავინიჩს. მათ გულმოდგინეთ შეისწავლეს მდინარე კასპიის ზღვის შესართავიდან თბილისამდე და 1850 წლის 7 დეკემბერს საგანგებო კომისიას წარუდგინეს მოხსენება.

სანკოვსკი და სავინიჩი იმ დასკვნამდე მივიდნენ რომ კასპიის ზღვიდან მინგიჩაურის ჭორომებამდე ნაოსნობის დაწყებისათვის არავითარი სერიოზული დაბრკოლება არ არსებობდა ვარდა ტყის მასივებიდან ჩამოზიდული მორებისა, რომელიც აქა-იქ მდინარის გაყოლებაზე იყო შეგრავილი და მათი დაშლა და გაწმენდა არ წარმოადგენდა დიდ სიძნელეს. ამავე დროს დადგინდა, რომ დატვირთულ გემს შეეძლო წყალში კლონა 3 ფუტის სიღრმეზე. ამ მონაცემების საფუძველზე შედგა ნაოსნობის ეკონომიკური დასაბუთება. ბარონ მაიენდორფის განმგარიშებით, უწინარეს ყოვლისა, გემები უნდა დატვირთულიყო ჩრდილო-აღმოსავლეთის თავთხელის სამხედრო ნაწილების საწყობებში დაგროვილი სურსათ-სანოვაჯითა და საბრძოლო იარაღით. გემსა და მასზე ვადაბმულ ორ ბირჯას თავთხელიდან მინგიჩაურამდე მისვლას და უკან დაბრუნებას დასჭირდებო-

¹⁰ Газ. «Кавказ», 1851 г., № 56, М. Корганов, Цит. соч., с. 68.

¹¹ АКАК, т. XI, с. 794.

¹² Газ. «Кавказ», 1853, № 5.

და ერთი კვირა. თუ ნაოსნობა გაგრძელდებოდა 32 კვირა შესაძლებელი იქნებოდა დაახლოებით 256000 ფუთი ტვირთის გადმოზიდვა, ხოლო უკან გაბრუნებისას — 128000 ფუთის (სულ 384000 ფუთი), ღირებულება ერთ ფუთზე 20-დან 30 კაპიკამდე იქნებოდა¹³. იმისათვის, რომ უკან გაბრუნებული გემები არ ყოფილიყო დაუტვირთავი, სანაოსნო მიიღებდა კერძო პირების ტვირთსაც. ამრიგად მდ. მტკვარზე ნაოსნობის დაწყებით უმოკლეს დროში დაიფარებოდა მასზე გაწეული ხარჯები. არსებობდა სხვა ეკონომიკური დასაბუთებაც, მაგალითად, პოლკოვნიკ სანკოვსკის მტკვარზე ნაოსნობა დასაშვებად მიაჩნდა 10 თვის მანძილზე, ხოლო ბარონ მაიენდორფის აზრით — 8 თვე. პოლკოვნიკ სანკოვსკის აზრით გემებს ღამით უნდა ემოდრავათ, მაგრამ იგი არ ითვალისწინებდა კერძო პირთა ტვირთის გადაზიდვას მტკვრის ქვემო დინების გაყოლებით. სანამ მეფისნაცვალის თხოვნას იმპერატორი დაამტკიცებდა, ბარონ მაიენდორფს დაევალა დაუყოვნებლივ შესდგომოდა მდ. მტკვრის ფარვატერის გაწმენდას და ზის მოდების დაშლას. ამ ამოცანის შესრულება მიენდოთ პოლკოვნიკ სანკოვსკის, მასთან მიმაგრებულ ინჟინერ-ტექნოლოგს ლემკულსა და ლეიტენანტ სავინიჩს. ისინი 1851 წლის თებერვალს შეუდგნენ მუშაობას. ამის შედეგად, 29 სამუშაო დღის მანძილზე მდ. მტკვარი მინგიჩაურიდან დინების გაყოლებით 105 ვერსზე თითქმის მთლიანად გაიწმინდა დაგროვილი ხის მორებისაგან. 1851 წლის შემოდგომიდან ეს სამუშაო უფრო ფართოდ გაიშალა. სამუშაოს ასრულებდნენ შავი ზღვის ფლოტის მეზღვაურები ფეოდოროვის მეთაურობით, ამავე დროს, ადგენდნენ მდ. მტკვრის დაწვრილებით რუკას. თუმცა ეს მუშაობა შეწყდა 1852 წლის მარტში წყლის დონის მომატების გამო, მაგრამ ძირითადად დავალება შესრულდა. მდინარე ხის მორებისაგან გაიწმინდა ზადრობიდან დაწყებული მინგიჩაურამდე, ამოღებული იქნა 500-ზე მეტი ხის მორი. ამავე დროს, შედგა ნაოსნობისათვის მეტად საჭირო რუკა. დადგინდა, რომ მდ. მტკვრის სიღრმე არ იყო 4,5 ფუტზე ნაკლები, ხოლო მისი დინების სიჩქარე საშუალოდ საათში 3 1/2 ვერსს შეადგენდა¹⁴. მიღებული იქნა აგრეთვე ზომები მინგიჩაურის ზემოთ მტკვრის ფარვატერის გაწმენდისა და ჭორომების აფეთქებისათვის, რათა ნაოსნობა გაგრძელდებოდა სამუხებმდე. ზემოხსენებულ ყველა შესრულებულ სამუშაოზე დაიხარჯა 5144 მანეთი, ხოლო მდინარის ხის მორებისაგან გაწმენდაზე 3546 მანეთი.

1851 წლის 12 მაისს მეფის მთავრობამ დაამტკიცა დადგენილება მდ. მტკვარზე სანაოსნოს მოწყობის თაობაზე, გემები ივლიდნენ ჩრდილო-აღმოსავლეთ თავთხელიდან მინგიჩაურის გადასასვლელამდე და მიიღებდნენ ტვირთს თბილისში და აღ. საქართველოში განლაგებული სამხედრო ნაწილებისათვის, ამავე დროს, დასაშვებად ჩაითვალა მგზავრთა გადაყვანაც. გემების შესაძენად სანაოსნოს კავკასიის კორპუსის საინდენტო-სათვის განკუთვნილი თანხიდან გამოეყო 60 000 მანეთი, იმ ვარაუდით, რომ ეს ვალი დაიფარებოდა უმოკლეს დროში. მდ. მტკვრის სანაოსნოს კომიტეტის თავმჯდომარედ 1851 წლის დეკემბერს დაინიშნა ბარონ მაიენდორფი.

წინასწარ შემუშავებული გემის შესაბამისად დაიდო ხელშეკრულება ნიჟნი-ნოვგოროდის ბერნერდაკის ქარხანასთან ორთქლის გემისა და ბარყების ასაგებად. გემის ღირებულება 25000 მანეთს ხოლო ბარყის—16000 მანეთს შეა-

¹³ АКАК, т. XI с. 795, 798.

¹⁴ М. Корганов, Цит. соч., с. 69, 70 АКАК, т. XI, с. 794.

დგენდა. გემი უნდა ყოფილიყო ლითონის კონსტრუქციის, ხოლო მისი სიმაღლე — 60 ცხდ.

1852 წლის ნოემბერში ორთქლის გემი (მას უწოდეს „თავადი მ. ვორონცოვი“) ორი ბარჯით მივიდა. მდ. მტკვრისა და კასპიის ზღვის შესართავთან. აქ მას დახვდა ბარონ მაიენდორფი თანმხლები პირებით, რომელთაც შემდეგ გემით იმგზავრეს მინგიჩაურამდე. ეს მოგზაურობა დამთავრდა 29 დეკემბერს. გემი გზაში იყო 16 დღე (146 საათი), მოძრაობდა დღისით, ძრავი მოქმედობდა სულ 126 საათს ანუ 5 დღესა და 6 საათს, ხოლო ცურვით განვლილი იქნა 600 ვერსი. მგზავრობა მოეწყო მდინარის დაბალი დონის პირობებში და იმის გამო, რომ ფარვატერი ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად გაწმენდილი ხის მორებისაგან, მგზავრობდნენ მხოლოდ დღისით. გემსა და ორ ბარჯას ემსახურებოდა 3 ოფიცერი, 8 მეზღვაური, ფლოტის ეკიპაჟი 48 კაცით, აგრეთვე 40 დაქირავებული მუშა. გემის კაპიტანი იყო პროპორჩიკი პლატონოვი¹⁵. მინგიჩაურში მისვლისას გემიდან და ორ ბარჯიდან გადმოტვირთეს 8 ათას ფუთზე მეტი სხვადასხვა საქონელი, აგრეთვე ხორბალი და მარილი. ტვირთის თბილისამდე გადატანისათვის წინასწარ შექმნილი იქნა 20 ცხენი და ამდენივე ოთხთავალა¹⁶. მათი საშუალებით გემით მოტანილი ტვირთი ვაიგზავნა ელიზავეტპოლსა და თბილისში¹⁷. 14 იანვარს დატვირთული ტრანსპორტი შემოვიდა თბილისში, რამაც საზოგადოების ცხოველი ინტერესი გამოიწვია. დიდი ადგილი დაუთმო ამ ფაქტს პრესამაც, მაგალითად, გაზ. „კავკაზი“ 1853 წლის 25 თებერვალს იუწყებოდა, რომ 15 თებერვალს გემი „თავადი მ. ვორონცოვი“ დაბრუნდა ჩრდილო-აღმოსავლეთ თავთხელში, რომ იგი ყოველთვიურად შეასრულებს ორ ან სამ რეისს, მიიღებს მგზავრებს და გადაიტანს ტვირთს ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთის თავთხელსა და ბაქომდე, რომ მიღებულია სათანადო ზომები, რათა მტკვრის სანაოსნო შეუერთდეს კასპიის ზღვის სანაოსნოს, დადგინდება ტვირთისა და მგზავრობა გადაყვანის ტარიფი თბილისიდან ასტრახანამდე და უკან¹⁸.

ამრიგად, 1853 წლის მარტიდან მდ. მტკვარზე დაიწყო გემის რეგულარული რეისები, რომელსაც გადაჰქონდა როგორც სახელმწიფოს, ისე კერძო პირთა ტვირთი, მისი მოცულობა სულ უფრო მეტად იზრდებოდა, მაგრამ რუსეთ-თურქეთის ომის (1853—1856) დაწყებასთან დაკავშირებით სანაოსნო კომიტეტი, მიუხედავად დიდი მოთხოვნისა, საგრძნობლად შეზღუდა კერძო პირთა ტვირთის გადაზიდვა სამხედრო დანიშნულების ტვირთზიდვის გადიდების გამო.

1857 წლის მაისში გემი „თავადი მ. ვორონცოვი“ მოულოდნელად დაზიანდა, ცურვისათვის უვარგისი გახდა. სხვადასხვა მიზეზების გამო, გემის გაგზავნა შეკეთებისათვის ასტრახანში დიდად დაყოვნდა, იგი მხოლოდ 1858 წლის ზაფხულში დადგა შესაკეთებლად. შემოწმებით დადგინდა, რომ გემის ორთქლის ძრავისა და სხვა დაზიანებული ნაწილების აღდგენას დასჭირდებოდა 16000 ათასი მანეთი. გემის ექსპლოატაციაში გადაცემის შემდეგაც საჭირო იქნებოდა დამატებითი ზარკების გაწევა 7000 ათასი მანეთის რაოდენობით. ასეთი დიდი თანხის გამოყოფა სანაოსნო კომიტეტს არ შეეძლო, ამიტომ მდ. მტკვრის ნაოსნობამ შეწყვიტა მოქმედება. გემი „თავადი მ. ვორონცოვი“ ორი ბარჯით 1858 წლის

¹⁵ АКАК, т. XI, с. 797.

¹⁶ იქვე, გვ. 794.

¹⁷ Газ. «Кавказ», 1853, № 5.

¹⁸ იქვე, № 15.

დამლევს გადაეცა ახლადდაარსებულ კასპიის ზღვის სანაოსნო ფირმას „კავკასია და მერკურს“, 7000 მანეთად. დანარჩენი მოგებიდან მიღებული თანხა — 44600 მანეთი გადაეცა კავკასიის კორპუსის საიტენდატო სამსახურს ვალის დასაფარავად¹⁹.

სანაოსნო მოქმედების პერიოდში სულ განხორციელდა 23 რეისი: 1852 წ. — 1, 1853 წ. — 9, 1854 წ. — 11, 1856 წ. — 2²⁰. სანაოსნო უფრო უკეთეს მაჩვენებლებს მიაღწევდა, რომ მას არ ჰქონოდა ზოგიერთი ნაკლოვანება. დიდ თანხას ითხოვდა სანაოსნო მოსამსახურე პერსონალის შენახვა. ორთქლის გემი თავისი ტექნიკური კონსტრუქციით ექსპლოატაციისათვის უფარგის აღმოჩნდა. ფერხდებოდა გემის მომარაგება საწვავით, (შეშით). ორ კვირაზე მეტი დრო სჭირდებოდა გემის დატვირთვა-გადმოტვირთვას, ამავე დროს, იგი ზაფხულის პერიოდში უმოქმედოდ იდგა, ეს კი იწვევდა რეისების შემცირებას. სანაოსნოს შემოსავალი კიდევ უფრო მეტად გაიზარდებოდა, რომ არ შეზღუდულიყო კერძო პირთა ტვირთის გადატანა.

1853 წ. მარტიდან 1857 წ. მაისამდე გადაზიდული იქნა 7000 მანეთის სახელმწიფო ტვირთი, ხოლო კერძო პირთა ტვირთი, 7198 მანეთის. სულ გემმა სამ წელზე ცოტა მეტ დროში გამოიმუშავა 77198 მანეთი. ვინაიდან მდ. მტკვრის სანაოსნო კომიტეტს აღარ გააჩნდა ფლოტი, მოსამსახურე პერსონალი და ფინანსიური სახსრები ბარიატინსკის განკარგულებით, 1858 წლის დამლევს იგი გაუქმდა.

ჯერ კიდევ 1855 წელს, როდესაც ბარონ მაინდორფის ნაცვლად სანაოსნო კომიტეტის თავმჯდომარედ გენერალ მაიორი სანკოვსკი დანიშნა შემუშავდა მდ. მტკვრის ნაოსნობის უფრო ფართო გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა სანაოსნოსათვის გაუმჯობესებული კონსტრუქციის გემების შექმნას, მათ საჭიროებისათვის ქვანახშირის გამოყენებას, ან თუ ეს ვერ მოხერხდებოდა კასპიის ზღვიდან მინგიჩაურამდე შეშის დასამზადებელი პუნქტებისა და ნავმისადგომების მოწყობას. უნდა გაყვანილიყო ცხენის რკინიგზა მინგიჩაურიდან — თბილისამდე. ასეთი კომბინირებული გზით შესაძლებელი გახდებოდა რუსეთის ცენტრამდე ფოსტის გადატანაც. გადაწყდა სანაოსნოსათვის მაღალი სანავიგაციო მონაცემების ორი გემისა და ათი ბარჯის შეკვეთა, აგრეთვე ბაქოში გემების შეკეთებისათვის მექანიკური ქარხნის მშენებლობა. ყოველივე ამისათვის საჭირო იყო დიდი ფინანსური სახსრების გამოყოფა, რაზედაც რუსეთის ცენტრალური ხელისუფლება თავს იკავებდა. ეს შეიძლება აიხსნას იმიტაც, რომ ამ დროისათვის გადაწყდა თბილისზე გავლით, შავი ზღვისა და კასპიის ზღვის დამაკავშირებელი რკინიგზის გაყვანა. რუსეთის ხელისუფლება ეძებდა ახალი ფინანსური წყაროების გამოჩნების გზებს ამიერკავკასიის რკინიგზის მშენებლობისათვის. მართალია მდ. მტკვარზე ნაოსნობა შეწყდა, მაგრამ ფაქტიურად დადასტურდა აქ ნაოსნობის შესაძლებლობა და მისი ეკონომიკური უპირატესობა სახმელეთო გზებთან შედარებით.

როგორც დავინახეთ, მდ. მტკვარზე სანაოსნოს მოწყობა, უწინარეს ყოვლისა, ითვალისწინებდა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის ხელისშეწყობას თბილისსა და რუსეთის სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრებთან.

თუმცა თბილისამდე მდ. მტკვრის საშუალებით საქონელი აღარ იგზავნე-

¹⁹ М. Корчанов, Цит. соч., с. 72.

²⁰ М. Н. Гарсеванов, Цит. соч., с. 100.

ბოდა, მაგრამ 70—80-იან წლებში მდინარეზე დაცურავდა მრავალი ტიპისა და დანიშნულების ვემი, რომლებიც უმთავრესად გამოიყენებოდნენ თევზის რესურსების მტაცებლური ექსპლოატაციისათვის და არ იყო დაკავშირებული თბილისის ეკონომიკურ ინტერესებთან ეს როლი მალე შეასრულა ბაქო—თბილისის რკინიგზის მშენებლობის დასრულებამ (1883 წ.).

О. Х. ШАРАДЗЕ

ИЗ ИСТОРИИ СУДОХОДСТВА НА КУРЕ

Резюме

Река Кура с древних времен использовалась для судоходства и занимала большое место в экономической жизни местного населения. Экономическое значение Куры оценил еще император России Петр I, во времени Русско-Иранской войны (1722 г.), и в этом направлении были предприняты первые шаги. После присоединения Грузии к России начались более интенсивные попытки использования Куры для судоходства, были проведены соответствующие мероприятия по очистке форвартера Куры, 12 мая 1851 года царское правительство утвердило организацию судоходства на Куре, а с марта 1853 года начались регулярные рейсы парохода из устья Каспийского моря (Салиан) до Мингичаура. Последующая перевозка грузов из Мингичаура до Тифлиса происходила сухопутным путем. За период судоходства (1853—1856 гг.) осуществлено было всего 22 рейса, перевезено государственных и личных грузов на общую сумму 77.198 руб. Судоходство прекратилось из-за повреждения парохода. Были намечены большие планы по расширению судоходства на р. Куре, но царское правительство воздерживалось выдать соответствующую сумму в связи с началом строительства Закавказской железной дороги.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამომცემლობის განზოგადების და ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ

А. И. ДАЛАКИШВИЛИ

ПРИЧИННАЯ СВЯЗЬ МЕЖДУ ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ИСТОЧНИКАМИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ И ФАКТОРАМИ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Среди актуальных проблем современности в порядке дня стоит снятие экологической нагрузки с объектов природной среды, обусловленной хозяйственной деятельностью общества.

Одной из важнейших экономических и социальных задач Советского государства являются охрана природы и рациональное использование природных ресурсов в условиях быстрого развития промышленности, транспорта, сельского хозяйства и вовлечение в эксплуатацию все большего количества естественных ресурсов.

В нашей стране реализуются большие программы по созданию новых прогрессивных технологических процессов (безотходных и бессточных) более совершенного пылегазоочистного оборудования, водоочистных сооружений и других важных мероприятий по охране окружающей среды.

В успешном осуществлении этих программ важная роль принадлежит экономическому обоснованию эффективных природоохранных мероприятий для конкретных регионов страны.

Одним из важнейших мероприятий в системе снятия экологической нагрузки с объектов природной среды является «облагораживание» технологических процессов.

Схема системы снятия антропогенной экологической нагрузки с объектов природной среды имеет следующий вид.

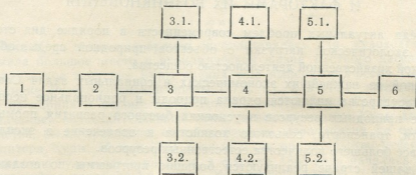
При решении этих вопросов необходимо в единой связи рассматривать такие системы, как современный производственный объект с источниками загрязнения и отходами производства; загрязнение природной среды и нанесенный материальный ущерб от него; разработка и внедрение новых научных решений по безотходным технологическим процессам; безотходное производство и его экономическая эффективность и др.

Вот та цепочка вопросов, изучение которых наведет на реальный путь по снятию экологических нагрузок от антропогенного загрязнения природной среды. Здесь все элементы настолько тесно связаны между собой, что их свойства обобществляются и приобретают интегральную целостность.

В условиях социализма общественная собственность на средства производства позволяет практически успешно решить эту важнейшую социально-экономическую задачу, обеспечить дальней-

ший рост общественного производства, не допуская губительного воздействия на окружающую среду, максимально предотвращая производственные источники загрязнения и вовлечение в народнохозяйственный оборот как производственных, так и хозяйственно-бытовых отходов.

СХЕМА
системы снятия антропогенной экологической нагрузки с объектов
природной среды

1. Законодательные аспекты охраны природной среды.
2. Государственная система по регулированию использования природной среды.
3. Разработка комплексных региональных схем природоохранных мероприятий:
 - а) оценка вредного влияния антропогенных источников на объекты природной среды;
 - б) ограничение вредных выбросов в природную среду.
4. Внедрение безотходных и бессточных технологических процессов:
 - а) утилизация твердых, жидких и газообразных производственных отходов;
 - б) очистка сточных вод, внедрение оборотного водоснабжения, сокращение водозабора.
5. Оценка экономической целесообразности проводимых природоохранных мероприятий:
 - а) расчет ущерба от загрязнения природной среды;
 - б) расчет экономической эффективности от предотвращения загрязнения природной среды.
6. Рост экономической эффективности производства.

Производственные источники загрязнения являются причиной возникновения всяких производственных отходов, поэтому в данной работе при рассмотрении причинной связи между производственными источниками загрязнения природной среды и факторами их возникновения, источники загрязнения и отходы производства рассматриваются совместно.

Отходы производства — это объективная реальность, качественно новый вид и форма проявления материи, образовавшиеся в процессе превращения природных ресурсов из одного состояния в другое.

В результате осуществления технологических процессов природные ресурсы, как материя, из одного состояния переходят в другое. При этом, помимо общественно полезных продуктов превращения, образуются также сопутствующие им отходы в различном агрегат-

ном состоянии, как новый вид материи, количественно и качественно бесконечные.

Отходы производства своими свойствами отличаются от первоначальных природных ресурсов, они не привычны природе, чем и накладывают на нее большие экологические нагрузки, отрицательно действующие на ее объекты, на все биологические и социально-организованные виды материи, существующие в одинаковых временно-пространственных условиях.

Выбросы в атмосферном воздухе в виде органической и неорганической пыли и вредных газов, при соответствующих метеорологических условиях распространяются на большие расстояния, загрязняют воздушную и водную среду, почву и воздействуют на живую природу.

Жидкие отходы производства — загрязненные промышленные сточные воды, в первую очередь могут видоизменить биологические процессы, протекающие в водной среде, затем распространиться на остальные объекты природы.

Твердые же отходы производства, кроме того, что занимают огромные земельные участки, способны также загрязнить все объекты неживой природы.

Отходы производства, как и всякий материальный объект, после возникновения при технологических превращениях, существуют самостоятельно и обладают не одним загрязняющим природную среду свойством, а множеством свойств, сопровождающих материальный субстрат. Следовательно, социально развитой сфере — обществу необходимо направить свои усилия на то, чтобы этот новый вид материи — дешевый сырьевой ресурс утилизировать и превратить в другие, самостоятельно существующие виды материальных объектов, т. е. в общественно полезные продукты, которые обладают новыми свойствами.

Антропогенное загрязнение природной среды при современных темпах производства, постепенно превращающееся из локального в региональное, обусловлено различными факторами. Поэтому определенный интерес представляет также установление причинной связи между производственными источниками загрязнения природной среды и факторами их возникновения.

Одинаковые антропогенные источники загрязнения, имеющие различное регионально-географическое размещение, по-разному воздействуют на одни и те же природные среды, поэтому одинаковые мероприятия, проводимые в отношении их, дадут разный эффект.

Для определения эффективности мероприятий по предотвращению загрязнения и утилизации отходов производства, прежде всего следует:

— изучить исторические условия возникновения и формирования источника загрязнения, образования производственных отходов с учетом их количественных и качественных характеристик;

- оценить степень вредного влияния источников загрязнения на природную среду;
- разработать комплекс научно-обоснованных мероприятий по предотвращению загрязнения и утилизации отходов производства.

Источник антропогенного загрязнения природной среды — это объективная действительность, возникшая во времени и пространстве при индивидуальных исторических условиях и обособленных факторах, поэтому при его характеристике необходимо учесть следующее: планирование отрасли, организацию производства и его технический уровень, финансирование отрасли, субъективную оценку экологических проблем и т. п.

Для разъяснения вышеизложенного рассмотрим несколько примеров.

1. Завод силикатно-стенных материалов, имеющий 25 источников загрязнения, превратился в мощный загрязнитель воздушной среды. Из-за расгерметизации технологического оборудования и образования дополнительных источников завод выбрасывает в атмосферу в год около 3,5 тыс. тонн пыли и других загрязняющих веществ.

Основное технологическое сырье — известняк — карьероуправление поставляет нестандартным. В нем вместо промытых кусков в 60—120 мм в поперечнике содержится 25—40% мелкой фракции — отходов, расходы за свалку которых накладываются на производство. Из-за этого участок выгрузки железнодорожных вагонов превратился в мощный источник загрязнения воздушной среды, так как отходящая от него пыль составляет одну шестую часть от пыли, отходящей с завода в целом, которая, попадая в поток господствующих ветров, легко распространяется далеко за пределами предприятия.

Кроме того, обожженную известь — сыпучий и легкораспыляющийся материал, вместо вагонов бункерного типа загружают в негерметичные железнодорожные вагоны сжатым воздухом, в результате чего возникает еще один мощный нетехнологический источник загрязнения воздушной среды.

На этом промышленном предприятии возникновение источников загрязнения атмосферы обусловлено следующими факторами:

- отсутствием природоохранных мероприятий по предотвращению загрязнения воздушной среды;
- недостаточным вниманием, уделяемым вопросам установления и эксплуатации аспирационно-вентиляционных систем и пылеулавливающих установок;
- недостаточным объемом финансирования природоохранных мероприятий в отрасли;
- расгерметизацией технологических узлов и агрегатов из-за их длительной эксплуатации и некачественным проведением ремонтно-восстановительных работ;
- низким уровнем технических знаний обслуживающего персонала;

- отсутствием ведомственного контроля и государственного надзора;
- неправильной организацией производства;
- отсутствием контроля за качеством поступающего сырья;
- низким уровнем труда;
- плохим инженерным решением расшивания «узких мест» производства и т. д.

2. Стеклотарная промышленность республики не обеспечивает растущую потребность пищевой промышленности, из-за чего темпы роста производства стеклотары значительно увеличились, а технический уровень отрасли остался прежний, поэтому два старых крупных стеклотарных завода республики превратились в мощные источники загрязнения природной среды. На этих заводах участки выгрузки и переработки сыпучих и легкораспыляющихся сырьевых материалов (кварцевый песок, мраморная крошка, нефелиновый концентрат, сода кальцинированная, сульфат натрия, каменный уголь, пиритовые огарки), а также шихтозаготовительные цехи по своему техническому уровню отстали на 40—50 лет от аналогичных производств страны.

Негерметичные, физически и морально устаревшие технологические агрегаты этих заводов в атмосферу выбрасывают за год 4 тыс. тонн пыли каждый.

Это обусловлено:

- неправильным планированием отрасли и диспропорцией между темпами роста производства и развитием технического уровня отрасли;
- отсутствием контроля за источниками загрязнения природной среды;
- отставанием в техническом перевооружении;
- субъективной недооценкой экологических проблем.

3. На асфальтовом заводе асфальтосмесительный агрегат подлежит замене новым с пылеуловительной установкой, который доставлен на завод и 18 месяцев не устанавливался. Средства на монтажно- и пуско-наладочные работы выделены, однако ремонтно-строительное управление министерства не запланировало его монтаж. Завод выбрасывает в атмосферу за год свыше 200 т сажи, пыли и продуктов сгорания мазута, из коих две трети исходят от этого участка и сильно загрязняют воздушную среду города.

Анализ рассмотренных примеров показывает необходимость проведения соответствующих природоохранных мероприятий. В частности, на заводе силикатно-стенных материалов необходимо предусмотреть реконструкцию производства; отменить способ загрузки обожженной извести сжатым воздухом в негерметичные железнодорожные вагоны—отгружать в бункерные, а при их отсутствии известь подавать в негерметичные вагоны желобами—самотеком, а не сжатым воздухом. Карьероуправлению предъявить претензию за отгрузку нестандарт-

ного сырья. При выгрузке такого известняка запыленность участка предотвратить дождеванием.

На стекольном заводе необходимо предусмотреть реконструкцию шихтозаготовительного цеха и строительство помещений с участком выгрузки вагонов и хранения сырья.

Для разработки стратегии и тактики, направленных на предотвращение антропогенного загрязнения природной среды, предлагается следующая система мероприятий:

- установить причинную связь между каждым источником загрязнения природной среды и факторами его возникновения;
- определить степень вредного воздействия производственных источников выбросов и их отходов на природную среду;
- дать оценку ресурсного потенциала производственных выбросов;
- классифицировать производственные выбросы и определить их пригодность для утилизации;
- вовлечь в народнохозяйственный оборот продукты утилизации;
- установить экономическую эффективность их применения в народном хозяйстве.

Осуществление предлагаемой системы мероприятий позволит спланировать научно обоснованные природоохранные мероприятия, направленные на уменьшение экологической нагрузки на природную среду и повышение экономической эффективности производства.

Представлена отделом экономических проблем использования природных условий и охраны окружающей среды

Г. В. ПАПАВА

ПЕРИОДАНТНО-ГЕНЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ ИТОГОВОЙ ВЕЛИЧИНЫ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА

В настоящее время в условиях ускоренного перевода экономики на путь интенсивного развития, намечаемого XXVI съездом КПСС, особо важное значение приобретают оценка достижений и вскрытие резервов роста производительности труда. При решении этих задач возникает необходимость в раскрытии сущности объективного процесса формирования итоговой величины производительности труда, по которой определяются плановые задания, ориентирующие производство на рост производительности труда на ближайшее и более отдаленное будущее.

В экономико-статистической литературе вопрос формирования итоговой величины производительности труда фактически не рассматривается. В работах, посвященных методам детерминированного факторного экономического анализа путем расчленения производительности труда (выработки продукции в средней на одного работающего), не называя ее итоговой величиной, выделяют так называемые факторы-сомножители, в качестве которых по этапам попарного расчленения фигурируют различные показатели производительности труда: выработка продукции за чел.-час, за чел.-день, в среднем на одного рабочего, в среднем на одного работающего промышленно-производственного персонала (ППП). Однако все это делается в целях анализа, а не в целях исследования процесса зарождения первоначальной величины производительности труда (выработки продукции за чел.-час) и ее окончательного развертывания вплоть до формирования итоговой величины. При этом процесс формирования итоговой величины производительности труда как обособленной системы не подвергается специальному исследованию. В силу этого на практике производственники нередко ставят вопрос: какой из перечисленных выше показателей точнее отражает действительную величину производительности труда.

На наш взгляд, все перечисленные показатели имеют свое особое назначение и неправомерно ставить вопрос о том, какой из них более точно отражает действительность. Итоговая величина производительности труда характеризует выработку продукции в среднем одной единицей ППП-а, и тем самым отражает рост производства, продукции в сочетании с численностью занятых в материальном производстве трудовых ресурсов. Это сочетание в конечном счете играет решающую роль в деле обеспечения роста производства про-

дукции, который должен опережать не только рост численности работающих, занятых в народном хозяйстве, но и рост всего населения нашей страны. Именно за счет роста итоговой величины производительности труда обеспечиваются все возрастающие потребности народного хозяйства в промышленной продукции, не говоря уже о том, что такой прирост продукции является стержнем расширенного социалистического воспроизводства. Поэтому особый упор делается на рост продукции преимущественно за счет роста итоговой величины производительности труда. Остальные показатели производительности труда выступают в роли стадий формирования этой итоговой величины.

Формирование итоговой величины производительности труда является строго детерминированным процессом. При этом анализ, планирование и регулирование этого процесса в каждом конкретном периоде и на конкретном объекте (отрасль, производственное объединение, самостоятельное предприятие, производственная единица, цех и т. п.) материального производства должны осуществляться по одним и тем же каналам процесса формирования итоговой величины производительности труда.

В данной работе делается попытка разработать модель-схему системы формирования итоговой величины производительности труда на новой основе, синтезирующей структурно-системный и генетический подходы. Это именуется нами периодантно-генетическим подходом.

Под ним нами подразумевается подход, основанный на изучении явления (процесса) с позиции его происхождения, зарождения, развития и завершения его существования за определенный период времени.

Явление (процесс), происходящее в определенный период времени, представляет собой обобщенное понятие — периодант данного периода, т. к. принадлежность его к этому периоду является формой существования периоданта.

Процесс становления экономического результата производства или его динамики, который фиксируется экономическим показателем по моменту его завершения, образует экономический периодант уровня, а переход с одного уровня на другой — экономический периодант динамики. При этом зарождение, развитие и полное становление экономического периоданта уровня происходит не по хронологической последовательности календарного времени, а по генетической последовательности. Например, хронологическая последовательность характеризуется общим выпуском продукции с начала года за час, за день, за неделю, за месяц, за квартал, за год. Генетическая последовательность становления экономического периоданта уровня представляет собой зарождение возможности производства продукции, появление первоначальной ее величины в виде выработки продукции

в среднем за человеко-час за год, в среднем за человеко-день за год, в среднем одним работающим и, наконец, всеми работающими за год.

Экономический периодант как таковой прекращает существование с завершением процесса его образования или его динамики. Например, в процессе конкретного труда в данном периоде времени из данной партии (экземпляра) сырья производится определенная потребительская стоимость (продукция). Как только будет произведена эта продукция, в тот же момент прекращает существование процесс становления, а следовательно, и сам периодант. Это происходит потому, что исчезает тот промежуток времени, которым определяется существование данного экономического периоданта. В новом отрезке времени может появиться иной периодант и т. д.

Потребительная стоимость является непосредственным итогом процесса конкретного труда. Она охватывает качество, виды и физический объем всего многообразия вырабатываемой продукции. Для того, чтобы все эти виды продукции представить как единый результат труда коллектива данного предприятия, применяют натуральные и заменяющие их показатели.

Каждый отдельно взятый вид продукции отличен своей конкретностью. Следует считать, что структура всей вырабатываемой данным предприятием продукции одной и той же номенклатуры также характеризуется своей конкретностью. Поэтому продукция разной структуры не сопоставима. Рассмотрение процесса производства данного вида продукции или же физического объема всей продукции одной и той же структуры само по себе исключает влияние структурных сдвигов на формирование итоговых показателей данного процесса производства.

При различной структуре продукции по отдельным периодам, по предприятиям или же по плану фактически нарушается сопоставимость показателей. Это приводит к необходимости нивелировать влияние структурных сдвигов подобно тому, как это делается при определении показателя выполнения плана по затратам на рубль товарной продукции. Физический объем данного вида продукции (или ассортимента), выраженный в условно-натуральных единицах качества или в их «суррогатах», т. е. дифференцированных по сортам и категориям качества продукции в сопоставимых ценах или в нормативах чистой продукции, отражает объем потребительной стоимости или потребительных стоимостей данной структуры. Высококачественная продукция характеризуется преобладающей полезностью, т. е. способностью удовлетворять данную потребность. Поэтому она должна измеряться более высокими условно-натуральными единицами или аналогично высокими сопоставимыми ценами и нормативами чистой продукции.

Следовательно, физический объем продукции, выраженный посредством этих цен или нормативов чистой продукции (валовой, нормативно-чистой продукции) при нивелировании структурных сдви-

гов в продукции, выступает как сопоставимый конечный результат процесса конкретного труда, т. е. производства данной потребительной стоимости.

Структуризацию (расчленение) этого результата (итога) следует производить по такой совокупности элементов, которая выявит генезис данного явления как периоданта уровня и на этой основе — естественные системные отношения, т. е. свойства целостности в процессе производства потребительной стоимости. Такую структуризацию мы именуем генетической системой структуризации итоговой величины результата производства. Она является носителем свойств эмерджентности и тем самым образует системные представления.

Процесс труда (процесс производства) с точки зрения экономического периоданта уровня представляет собой совокупность процессов превращения предмета в продукт труда, поэтапного укрупнения этого процесса наращиванием масштаба времени (за чел.-час, за чел.-день, за весь период в среднем одним работающим), а затем ее развертывания в пространстве всем количеством работающих, вовлеченных в этот процесс превращения.

Бесспорно, что первые результаты труда как первоначальная величина появляются в наименьший отрезок времени. Даже в этот отрезок времени нельзя представить без управления целевое сочетание в совокупном функционировании различных видов конкретного труда, непосредственно превращающих предметы труда в продукт. Затраты труда в этот промежуток времени само по себе характеризуются определенной (идеальной) структурой: $\beta_{ид} = N_p^{ид} : N_{пер}^{ид}$, т. е. отношением затрат конкретного труда ($N_p^{ид}$ — рабочих), непосредственно превращающих предметы в продукт труда, к затратам всего труда ($N_{пер}^{ид}$ — персонала).

Если наименьшую продолжительность труда непосредственного превращения предмета труда в продукт обозначить символом t_{min} , тогда соответственно затраты всего труда при $\beta_{ид}$ структуре (t_{β}) составят:

$$t_{\beta} = t_{min} : \beta_{ид},$$

так как, если представить t_{min} в виде $t_p^{ид}$, $a N_p^{ид} = t_p^{ид}$ и $N_{пер}^{ид} = t_{пер}^{ид}$, тогда

$$t_{\beta} = t_p^{ид} : \frac{t_p^{ид}}{t_{пер}^{ид}} = t_{пер}^{ид},$$

или же $t_{\beta} = \frac{1}{\beta_{ид}} \cdot t_{min}$, так как

$$t_{\beta} = \frac{t_{пер}^{ид}}{t_p^{ид}} \cdot t_p^{ид} = t_{пер}^{ид}.$$

Процесс производства, носителем которого является процесс труда, зарождается созданием продукции именно за такой наименьший отрезок времени (скажем, в час), однако не на основе идеальной ее

структуры, а той, которая складывается под воздействием организации труда с отклонением от ее идеальной структуры (на этом остановимся подробнее при построении модели кинетики зарождения экономического ядра производительности труда как первой стадии периоданта уровня).

Объем продукции, который зарождается в наименьший отрезок времени, можно выразить формулой:

$$\bar{q}_q = \frac{Q}{t_{\min} \cdot \beta^{-1}} \quad (1)$$

где t_{\min} — сумма чел.-час. труда непосредственного превращения предмета в продукт, затраченная на производство продукции в объеме Q .

Процесс возрастания наименьшего объема продукции (\bar{q}_q) в соответствии с продолжительностью рабочего дня в часах (\bar{t}_q) можно имитировать следующей моделью:

$$\bar{q}_q \cdot \bar{t}_q = \bar{q}_d \cdot \bar{t}_d \quad (2)$$

Этим путем \bar{q}_q растет до \bar{q}_d . Среднюю продолжительность рабочего дня (\bar{t}_q) можно выразить формулой:

$$\bar{t}_q = \frac{t_{\min}}{t_d}, \quad (3)$$

где t_d — сумма чел.-дней, отработанных рабочими.

На следующей стадии укрупнения объем производства возрастает в соответствии с количеством отработанных чел.-дней в среднем одним рабочим (\bar{t}_d), т. е.

$$\bar{q}_q \cdot \bar{t}_q \cdot \bar{t}_d = \bar{q}_{\text{пер}} \cdot \bar{t}_d \quad (4)$$

где

$$\bar{t}_d = \frac{t_d}{N_p} \quad (5)$$

И наконец на завершающей стадии становления этого периоданта уровня с учетом численности работающих объем производства достигает полного масштаба функционирования данного производства. Именно:

$$\bar{q}_q \cdot \bar{t}_q \cdot \bar{t}_d \cdot N_{\text{пер}} = Q \quad (6)$$

Таким образом, всю эту схему производства можно представить в следующем виде:

$$\bar{q}_q \leq \bar{q}_d \leq \bar{q}_{\text{пер}} \leq Q.$$

Формула (6) характеризует естественный процесс формирования физического объема продукции. Для измерения элементов всей этой системы следует подставить в формуле (6) формулы (1), (3), (5). В результате получим, что

$$\frac{Q}{t_{\min} \cdot \beta^{-1}} \cdot \frac{t_{\min}}{t_d} \cdot \frac{t_d}{N_p} = Q \quad (7)$$

Необходимо отметить, что $\bar{q}_ч$, $\bar{t}_ч$, $\bar{t}_д$ представлены в виде средних величин в современных условиях многочисленности работающих и глубины разделения труда. Эти величины по своей природе и участию в формировании периоданта уровня тождественны с процессом, осуществляемым одним рабочим, где они выступают не как относительные (средние) величины, а абсолютные значения каждого из них ($q_ч$, $t_ч$, $t_д$). Это говорит о том, что средние величины не являются носителями какой-то существенной черты естественного процесса формирования экономического периоданта уровня.

Ставится вопрос, допустимо или нет представить себе процесс формирования итоговой величины производительности труда, а затем и физического объема продукции за более короткие отрезки времени, чем час и далее, превращая элементы данной системы в бесконечно малые величины? Разумеется, нет, так как не существует ни гроССса труда, ни процесса производства, учитывающих подобные элементы. Недопустим отход от естественного направления генетического процесса формирования данного экономического периоданта уровня.

Процесс формирования $\bar{q}_ч$ — в отличие от ее развертывания — не представляет процесс укрупнения. В данном случае фигурируют такие процессы, как наличие скрытых возможностей (потенция) и процессы их освоения (кинетика). Спрашивается, что лежит в основе способности зарождения производства продукции (потенции) за чел.-час соответствующей структуры и что движет эту способность к получению действительного результата.

Рассмотрим эти позиции.

Позиция первая — тот или иной существующий в природе предмет сам по себе не является предметом труда. Получение из этой вещи предмета, обладающего способностью удовлетворения определенной потребности (личной или производственной), только тогда становится возможным, когда на основе достижений науки и техники будут созданы технология и технические средства превращения этой вещи в потребительную стоимость, т. е. в продукцию. Таким путем вещь становится предметом труда.

Из единицы этого предмета труда можно получить такое количество продукции, которое обуславливается свойствами самого предмета труда и достигнутым уровнем развития техники и технологии.

Именно в таком виде следует представить зарождение возможности конкретного производства. Без наличия этой возможности не возникает данное производство. Вот почему это обстоятельство является первой позицией, обуславливающей возможность зарождения конкретного процесса труда.

Исходя из этого, структуризация $\bar{q}_ч$ должна выделить такой элемент, каким является потенция выхода продукции из сырья (предмета труда). Выделение этого элемента возможно с помощью формулы:

$$\frac{1}{b_{\text{пот}}} = q_{\text{пот}}, \quad (8)$$

где $b_{\text{пот}}$ — минимально возможный удельный расход сырья на единицу продукции, реализация (полное освоение) которого предполагает строгое соблюдение технологического режима, его нормативов и отсутствия организационных помех и т. п.

Позиция вторая — с совершенствованием техники, технологии и организации производства в пространстве единица труда непосредственного превращения предмета в продукт приобретает способность одновременно включать в процесс производства возросшее количество предметов труда. Эта способность является выражением потенциальных возможностей. Она зависит от потенциальной части нормы затрат труда. Эта часть отличается от среднегодовой нормы, заложенной в планах. Последними охватываются и дополнительные затраты труда, вызванные технически неизбежными (прочими) потерями сырья и материалов, тогда как потенциальная часть не содержит их. Кроме того, потенция нормы труда должна учитывать 100% загрузку производственных мощностей, а сама норма этого не учитывает. Аналогично предыдущему $t_n > t_{\text{пот}}$, равенство $k_0 = \frac{t_{\text{пот}}}{t_n}$ указывает на степень сближения нормы с ее потенциальной частью на основе совершенствования нормирования труда, организации рабочего места, планирования и организации материально-технического снабжения и т. п.

Эта потенциальная часть возможных затрат труда и соответствующие им производственные мощности предопределяют способность труда одновременно подключать в производство определенный размер партии (количества) сырья. Эту способность можно выразить формулой:

$$b_t = \frac{M_{\text{пот}}^B}{\beta_{\text{ид}}^{-1} \sum t_{\text{пот}}^M}, \quad (9)$$

где $\sum t_{\text{пот}}^M$, исходя из потенциальной части нормы, представляет сумму труда, непосредственно превращающую предметы труда в продукцию в масштабе, соответствующем наличным производственным мощностям в чел.-часах;

$M_{\text{пот}}^B$ — производственная мощность в показателе максимальной возможности переработки сырья (в) по потенциальным нормам ее расхода ($b_{\text{пот}}$).

Дальнейшее расчленение $\frac{M_{\text{пот}}^B}{\beta_{\text{ид}}^{-1} \sum t_{\text{пот}}^M}$ образует два элемента: $m_{\text{пот}} = \frac{M_{\text{пот}}^B}{\sum t_{\text{пот}}^M}$ и $\beta_{\text{ид}}$.

Следовательно,

$$b_t = m_{\text{пот}} \cdot \beta_{\text{ид}}. \quad (10)$$

Позиция третья — степень освоения потенции выхода продукции зависит от соотношения потенциальной части материалоемкости продукции (потенциальная часть нормы — $b_{\text{пот}}$) и нормой расхода сырья (b_n) или фактическим удельным расходом сырья (b_ϕ). Это соотношение можно определить формулой:

$$k_{\text{ин}} = \frac{b_{\text{пот}}}{b_n}, \quad \text{или} \quad k_{\text{вф}} = \frac{b_{\text{пот}}}{b_\phi}. \quad (11)$$

Позиция четвертая — способность единицы труда одновременно включать определенное количество сырья в процесс производства зависит от соотношения потенциальной части трудоемкости продукции ($\sum t_{\text{пот}}^m : M_{\text{пот}}^в$) и нормой затрат труда ($t_n : Q_{\text{пл}}^в$), или фактическими удельными затратами труда ($t_\phi : Q_\phi^в$) на единицу перерабатываемого сырья.

Это соотношение можно определить формулой:

$$k_{\text{т.пл}} = \frac{\sum t_{\text{пот}}^m : M_{\text{пот}}^в}{t_n : Q_{\text{пл}}^в}$$

или

$$k_{\text{т.ф}} = \frac{\sum t_{\text{пот}}^m : M_{\text{пот}}^в}{t_\phi : Q_\phi^в}. \quad (12)$$

Позиция пятая — степень поддержания идеальной структуры труда ($\beta_{\text{ид}}$) зависит от соотношения идеальной и плановой (фактической) структур труда. Это выражается следующими соотношениями:

$$k_{\beta_{\text{пл}}} = \frac{N_{\text{р}}^{\text{пл}} : N_{\text{пер}}^{\text{пл}}}{N_{\text{р}}^{\text{ид}} : N_{\text{пер}}^{\text{ид}}},$$

или

$$k_{\beta_{\text{ф}}} = \frac{N_{\text{р}}^{\text{ф}} : N_{\text{пер}}^{\text{ф}}}{N_{\text{р}}^{\text{ид}} : N_{\text{пер}}^{\text{ид}}}. \quad (13)$$

Таким образом, способность (скрытая возможность — потенция) производства продукции представляется единством элементов, отраженных в первой и во второй позициях, т. е. перемножением формул (8) и (10):

$$\frac{1}{b_{\text{пот}}} \cdot \frac{M_{\text{пот}}^в}{\sum t_{\text{пот}}^m} \cdot \frac{N_{\text{р}}^{\text{ид}}}{N_{\text{пер}}^{\text{ид}}} = \frac{M_{\text{пот}}^в}{\beta_{\text{ид}}^{-1} \sum t_{\text{пот}}^m}, \quad (14)$$

или

$$q_{\text{пот}}^в \cdot m_{\text{пот}} \cdot \beta_{\text{ид}} = \bar{q}_{\text{пот}}. \quad (15)$$

* Продукция в пересчете на объем сырья по нормам расхода.

Здесь $\frac{M_{\text{пот}}^q}{\beta_{-1} \sum t_{\text{пот}}^m}$ является измерителем величины производительной силы труда (потенция производительности труда), т. е. указывает на наличие производственно-технической потенции интенсивности производства.

$\bar{q}_{\text{пот}}$ — потенция зарождения первоначальной величины (экономического ядра) периоданта уровня, в роли которого в данном случае выступает производительность труда.

Следует отметить, что в общем случае производственно-техническая потенция состоит из двух частей. Одна из них — это наличие потенции интенсивности, а другая — наличие потенции экстенсивного развертывания производства в пространстве. Первая из них обуславливает способность труда производить определенное количество продукции в единицу времени, а вторая — в зависимости от наличия основных производственных фондов предопределяет возможность развертывания производства в пространстве. Подключением большого количества рабочих и материально-энергетических ресурсов можно реализовать эту способность (потенцию) увеличить объем перерабатываемого сырья и тем самым вырабатываемой продукции.

Формулами (14 и 15) представлена только первая часть производственно-технической потенции.

Механизм освоения потенции интенсивности производства, т. е. производительной силы труда, представлен совокупностью элементов (так называемых факторов-сомножителей) третьей, четвертой и пятой позиций (см. формулы 11, 12 и 13).

$$\frac{b_{\text{пот}}}{b} \cdot \frac{\sum t_{\text{пот}}^m : M_{\text{пот}}^b}{t : Q^b} \cdot \frac{N_{\text{р}}^{\text{ид}} : N_{\text{пер}}^{\text{ид}}}{N_{\text{р}} : N_{\text{пер}}}, \quad (16)$$

т. е.

$$k_b \cdot k_t \cdot k_p = k, \quad (17)$$

где K — указывает на степень освоения потенции, т. е. характеризует механизм, приводящий в движение потенцию зарождения первоначальной величины периоданта уровня в виде производительности труда в среднем за один человеко-час, (в системе формирования периоданта уровня мы его обозначали понятием кинетика зарождения периоданта уровня, т. е. экономического ядра периоданта уровня).

Таким образом, система, выражающая конкретный процесс труда (процесс производства потребительных стоимостей), будет представлена в виде следующей модель-схемы:

$$[(q_{\text{пот}}^b \cdot m_{\text{пот}} \cdot \beta_{\text{ид}} = \bar{q}_{\text{пот}}) \cdot (k_b \cdot k_t \cdot k_p = k) = \bar{q}_i \cdot \bar{t}_i \cdot \bar{t}_x = \bar{q}_{\text{пер}}] \cdot N_{\text{пер}} = Q. \quad (18)$$

Приводимой нами формулой (18) представлена система генезиса становления производственного периоданта уровня, которая имеет свое органическое строение (см. рис. 1).

Из этой схемы видно, что строение генетического процесса становления производственного периоданта уровня представляет собой

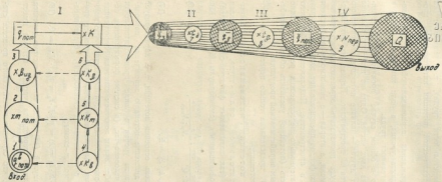

Рис. 1. Генетическое строение производственного периодонта уроба.
 Условные обозначения: — — — — — направление оперирования, x — оперирование (включение);
 - - - - - взаимодействие; \Rightarrow — образование; ▨ — развертывание, \odot — сердцевина ядра;
 \bullet — анатомическое ядро; \circ — элементы системы; I, II, III, IV — стадии становления периодонта уроба; ▨ — промежуточные величины периодонта уроба по стадиям.

сложное целостное образование, системные свойства которого являются в следующем:

1. Элемент \bar{q}_q данной системы адекватен выходу этой системы (Q), т. е. оба они представляют один и тот же признак производственного периоданта. Первый из них — продукция, выработанная в среднем за чел.-час, а вторая — та же самая продукция в полном объеме производства.

2. При изъятии элемента \bar{q}_q эта система рухнет, так как исчезает признак данного периоданта.

3. В данной системе после элемента \bar{q}_q расположены остальные элементы по последовательности развертывания в таком порядке, что на каждой ступени перемножения (оперирования) формируется величина того же самого признака, но более в укрупненном масштабе. Эта величина по содержанию представляет одну из стадий становления производительности труда, а после ее формирования — итоговой величины (физического объема продукции). Таким образом, каждая стадия становления производственного периоданта характеризуется признаком, тождественным первоначальной величине. Поэтому такую последовательность расположения стадий становления относительного периоданта (производительности труда), а после и абсолютного периоданта (физического объема продукции) мы обозначаем понятием — принцип адекватности расположения.

В основе этой последовательности становления производственного периоданта лежит направляющий элемент \bar{q}_q , так как без его участия в формировании каждой стадии становления производственного периоданта невозможно существование подобной последовательности по принципу адекватности.

4. При изъятии из данной системы элементов $N_{\text{пер}}$, \bar{i}_d и \bar{i}_q поочередно в противоположном становлению периоданта направлении эта система будет соответственно сокращаться и выходом сокращенной системы становится периодант, по величине более близкий к \bar{q}_q , но сама система не рухнет, потому, что стержнем, т. е. ведущим элементом данной системы, является \bar{q}_q .

5. Если без всякой последовательности и порядка изъять то один, то другой элемент (но не \bar{q}_q), тогда среди сомножителей выпадает соразмерное звено (элемент) и сомножителями выступают несоразмерные величины. Например, в последовательности $\bar{q}_q \cdot \bar{i}_d$ элементу \bar{q}_q соразмерен элемент \bar{i}_q , а не \bar{i}_d , так как только \bar{i}_q является носителем признака \bar{q}_q . Поэтому $\bar{q}_q \cdot \bar{i}_q = \bar{q}_d$. В свою очередь элементу \bar{q}_d соразмерен элемент \bar{i}_d , а не $N_{\text{пер}}$, так как \bar{i}_d является носителем признака \bar{q}_d , $\bar{q}_d \cdot \bar{i}_d = \bar{q}_{\text{пер}}$, а $N_{\text{пер}}$ — носителем признака $\bar{q}_{\text{пер}}$.

Перемножение несоразмерных величин лишено экономического смысла и поэтому не образует ту или иную стадию становления производственного периоданта.

Соразмерность элементов обуславливается последовательностью становления производственного периоданта от \bar{q}_q до выхода сис-

темы (Q). Следовательно, основой, согласно принципу адекватности производственного периоданта, на которую опирается вся система, является \bar{q}_q .

Вышеизложенные свойства указывают на то, что центральным звеном данной системы, его экономическим ядром является \bar{q}_q . Остальные элементы-сомножители ($\times \bar{I}_q, \times \bar{I}_d, \times N_{\text{пер}}$) выступают в роли операторов развертывания экономического ядра. Эти операторы действуют в строго определенной последовательности становления производственного периоданта в полном его объеме.

Структуризация экономического ядра, со своей стороны, образует подсистему. Выход этой подсистемы — экономическое ядро данного производственного периоданта. Эта подсистема состоит из двух частей. Первая из них характеризует возможность (способность) образования экономического ядра данного периоданта. Эта возможность характеризуется наличием определенного количества данного сырья (предмета труда — источника производственного периоданта), орудий труда и самого труда со способностью в единицу времени вовлечь в процесс производства определенное количество сырья (предмета труда).

Пространственное сочетание этих элементов производства является организующим условием, оказывающим влияние и на степень вышеуказанной способности. Эта способность выступает как производственно-техническая потенция интенсивности и как возможность зарождения экономического ядра. Назовем ее **потенцией экономического ядра производственного периоданта** ($q_{\text{пот}}$).

Потенция экономического ядра, как подсистема, представляет собой сплошное образование, элементы которого смыкаются друг с другом вплотную. Этими элементами являются:

1. Потенция зарождения периоданта в виде скрытой максимальной возможности выхода продукции из сырья — предмета труда ($\bar{q}_{\text{пот}}^n$).
2. Потенция максимальной возможности единовременного вовлечения в процесс производства (в процесс труда) сырья (предметов труда) единицей затрат труда ($m_{\text{пот}}$).
3. Идеальная структура труда, которая организует процесс труда с вовлечением в процесс производства управленческого труда ($\beta_{\text{ид}}$), т. е. удельный вес труда непосредственного превращения источника в периодант в общем количестве труда, содержащем в себе и управленческий труд. Эта структура обусловлена естественной необходимостью организации труда коллектива в современных условиях разделения труда.

Каждый из этих элементов не может существовать отдельно, тогда как стадии становления периоданта уровня могут существовать без последующих стадий.

Потенция экономического ядра ($\bar{q}_{\text{пот}}$) адекватна ядру, т. е. является потенциалом того же признака, которым представлено эконо-

мическое ядро. Потенция — это способность (скрытая возможность), а экономического ядро — проявляющаяся действительность.

Потенция зарождения периоданта уровня представляет материальную основу (субстанцию) данного периоданта уровня и его ядра. Она указывает на скрытую возможность зарождения периоданта из единицы данного сырья (предмета труда). Потенция экономического ядра указывает на потенцию масштаба зарождения периоданта на единицу затрат труда. Потенция этого масштаба всецело зависит от элементов, выступающих в качестве операторов подключения ($\times m_{\text{пот}}$, $\times \beta_{\text{яд}}$). При этом ($\times m_{\text{пот}}$) является оператором потенции годключения источника периоданта в процесс производства в единицу времени, а оператором подключения управленческого труда в процесс формирования потенции экономического ядра ($q_{\text{пот}} = q_{\text{пот}}^{\text{в}} \times m_{\text{пот}} \times \times \beta_{\text{яд}}$).

Оператор подключения ($\times m_{\text{пот}}$) обладает свойством развертывания ($q_{\text{пот}}^{\text{в}}$), а оператор ($\times \beta_{\text{яд}}$) — свойством свертывания в зависимости от естественной потребности участия управленческого труда в процессе формирования $q_{\text{пот}}$. При этом сила действия первого превосходит силу второго.

Замена труда одних людей трудом другим, одних орудий труда — подобными, одной структуры труда — другой не может вызвать перехода от экономического ядра одного периоданта к другому, если потенция зарождения периоданта ($q_{\text{пот}}^{\text{в}}$) и его источник остаются те же самые.

Потенция экономического ядра как потенция интенсивности производства зависит не от той или иной партии (серии, всей массы) сырья, а от свойств видов сырья, техники, технологии и организации, производства в пространстве (концентрации, специализации, кооперирования, комбинирования, кооперации труда, квалификационного состава работающих и т. п.), тогда как производственная кинетика и стадии становления периоданта уровня обусловлены наличием источника периоданта, т. е. от данной партии, серии или всей массы перерабатываемого сырья. При этом потенция интенсивности производства находится в непрерывном развитии, наращивается и связывает друг с другом во времени периоданты уровня. Это обстоятельство еще раз доказывает, что из-за подобной роли потенции экономического ядра, последнее фигурирует как ядро всей системы периодантов уровня. Поэтому потенция зарождения периоданта ($q_{\text{пот}}^{\text{в}}$) из данного источника является центральным звеном и соответственно сердцевиной экономического ядра данного производственного периоданта.

Вторая часть подсистемы, выходом которой является экономическое ядро, есть механизм приведения в движение потенции ядра, т. е. перехода потенциальной возможности в реальную действительность, неподвижной скрытой возможности в подвижную реальность, т. е. в процесс зарождения экономического ядра произ-

водственного периоданта. Исходя из этой характерной черты вторую часть рассмотренной подсистемы именуем производственной кинетикой.

Производственная кинетика, со своей стороны, охватывает три элемента, находящиеся в движении и нацеленные на превращение производственной потенции в зародыш производственного периоданта, т. е. в экономическое ядро.

Первый из этих элементов (k_v) своим воздействием приводит в движение потенцию зарождения периоданта ($q_{\text{пот}}^a$), второй (k_t) — потенцию масштаба его зарождения единицей труда ($m_{\text{пот}}$), а третий (k_β) направлен на освоение идеальной структуры труда ($\beta_{\text{ид}}$).

Последовательность расположения этих элементов производственной кинетики определяют элементы потенции экономического ядра (см. рис. 2).

Модель экономического ядра

Потенция интенсивности I		Производственная кинетика II		Формирование экономического ядра	
$\frac{M_{\text{пот}}^a}{(N_{\text{пер}}^{\text{ид}} : N_{\text{р}}^{\text{ид}}) \sum t_{\text{пот}}^m} = \bar{q}_{\text{пот}} \times$		$\frac{Q \cdot \sum t_{\text{пот}}^m \cdot N_{\text{р}} \cdot N_{\text{пер}}^{\text{ид}}}{M_{\text{пот}}^a \cdot t \cdot N_{\text{пер}} \cdot N_{\text{р}}^{\text{ид}}} = k$		$= \frac{Q}{(N_{\text{пер}} : N_{\text{р}}) \cdot t} = \bar{q}_{\text{я}}$	
↑		↑		↑	
3	$N_{\text{р}}^{\text{ид}} : N_{\text{пер}}^{\text{ид}} = \beta_{\text{ид}} \times$	3	$\frac{N_{\text{р}} : N_{\text{пер}}}{N_{\text{р}}^{\text{ид}} : N_{\text{пер}}^{\text{ид}}} = k_\beta$	$= (N_{\text{р}} : N_{\text{пер}})$	
×		×		×	
$(M_{\text{пот}}^a : \sum t_{\text{пот}}^m) \times$		$\frac{Q : M_{\text{пот}}^a}{t : \sum t_{\text{пот}}^m}$		$= (Q : t)$	
↑		↑		↑	
2	$M_{\text{пот}}^a : \sum t_{\text{пот}}^m = m_{\text{пот}} \times$	2	$\frac{B : t}{M_{\text{пот}}^a : \sum t_{\text{пот}}^m} = k_m$	$= (B : t)$	
×		×		×	
1	$M_{\text{пот}}^a : M_{\text{пот}}^a = q_{\text{пот}}^a \times$	1	$\frac{Q : B}{M_{\text{пот}}^a : M_{\text{пот}}^a} = k_v$	$= (Q : B)$	

Рис. 2

В модели экономического ядра последовательность расположения элементов потенции интенсивности производства (потенции ядра) обусловлена естественным процессом очередности формирования каждого элемента, начиная с элемента $q_{\text{пот}}^a$. Приведение в движение

этой подсистемы осуществляется таким образом, что каждый из них превращается в действительность соответствующим элементом производственной кинетики. Однако сперва формируется в целом потенция интенсивности производства и только потом начинают работать элементы кинетики в той же последовательности, какая имеется у соответствующих элементов потенции интенсивности (потенции экономического ядра).

Следовательно, i -ую последовательность в этой системе можно представить в виде $i = I/1, I/2, I/3, II/1, II/2, II/3$ и по порядку пронумеровать. Тогда $i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$ станет последовательностью расположения элементов подсистемы, вход которой совпадает с входом всей системы периоданта уровня, а выходом является экономическое ядро.

Если рассмотреть весь процесс формирования производственного периоданта уровня (см. рис. 1), тогда станет ясно, что элементы зарождения экономического ядра занимают первые шесть мест в последовательности, после чего 7, 8 и 9 места занимают операторы развертывания экономического ядра.

На всех стадиях прохождения процесса от $q_{\text{пот}}^n$ до Q путем перемножения образуется величина, которая, находясь в орбите данного периоданта, является носителем признака производственного периоданта, т. е. продукцией.

В современных условиях хозяйственному механизму управления процессом труда отводится огромное место в деле формирования конечных результатов производства, особенно итоговой величины производительности труда как источника в конечном счете всех богатств социалистического общества. Поэтому, по нашему мнению, следует уделить большое внимание изучению процесса формирования итоговой величины производительности труда с помощью периодантно-генетического подхода, что обеспечит создание прочной основы для анализа, планирования, контроля и регулирования процесса формирования итоговой величины производительности труда, а следовательно, и формирования исходных позиций для АСПР и АСУ.

Ր. Լ. ԽԱՇԱՏՄՐՈՎ

НОРМЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА В РУССКО- ВИЗАНТИЙСКИХ ДОГОВОРАХ X ВЕКА

В дореволюционной литературе общепризнана точка зрения, согласно которой первоначальной формой процесса была частно-исковая или обвинительная форма. Процесс при этом начинался по воле потерпевшего и протекал в виде состязания сторон перед пассивным судом. Лишь спустя длительный период времени, когда установился взгляд на преступление, как действие, опасное для всего общества, государство стало активно преследовать преступников.

Такая схема возникновения и развития процесса создана, как писал известный советский юрист М. А. Чельцов-Бебутов, путем «теоретических соображений» и расходится с действительностью. Среди буржуазных авторов теорий происхождения и сущности суда и процесса почти все утверждают, что суд стоит вне классово-борьбы, является арбитром в спорах не только между отдельными гражданами, но и в таких спорах, в которых одной из сторон является гражданин, а другой — государство. Это положение имеет непосредственное отношение к уголовному процессу¹. «История уголовного процесса начинается господством в нем частного начала... Мало-помалу выясняется и постепенно развивается публичное начало уголовного процесса; он становится делом государственным», — говорил И. Я. Фойницкий². Приведенное высказывание типично и для дореволюционных русских историков права. История права, писал Дювернуа, начинается гораздо раньше появления каких-либо законодательных актов. Исходя из понятия о праве как «объективном организме свободы лица», автор заключал, что все те формы, которые создавала древняя практика в сфере частного права, возникали независимо от непосредственного влияния законодателя³. По мнению автора, для истории становления древнерусского права международные договоры Киевской Руси с Византией имеют то значение, что в них в первый раз и на письме были установлены нормы, по которым должен был твориться суд⁴.

Анализируя процессуальные нормы рассматриваемых договоров, В. Демченко писал: «Имеют ли эти начала о доказательствах по дого-

¹ См. подробно: Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права. М., 1957, с. 7—36.

² Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. I, СПб., 1902, с. 14.

³ Дювернуа Н. Источники права и суд в Древней России. М., 1869, с. 5.

⁴ Там же, с. 31

ворам с греками силу между самими руссами в их отечестве, или же действие их органичивалось одними сношениями руссов с греками»⁵. Ответ на данный вопрос автор находил в постановлениях договоров, в которых прямо говорится, что они основываются на законе русском и не противоречат уставу русскому. «Все это приводит к тому заключению, — говорил В. Демченко, — что начала договоров с греками касательно доказательств были известны в самой Руси»⁶.

В Византии в те отдаленные времена было принято столь много законов, что даже в столице было мало судей, которые их хорошо знали. Но их незнание преступником, даже если правонарушитель был невежественным «варваром», т. е. иноземцем, не смягчало вины, отмечал Г. Г. Литаврин⁷.

Согласно XVII титула Эклоги «всякий заговорщик, или злоумышляющий, или входящий в сообщество, направленное против императора или против государства христиан, соответственно в тот же час подлежит смерти, как стремящийся разрушить все; но чтобы некоторые, часто имеющие вражду против кого-либо, не убивали бы без суда... необходимо такого человека поместить в прочную тюрьму»⁸. В договорах аналогичные нормы отсутствуют. Естественно, что восточные славяне не могли знать многочисленные нормативные акты по уголовному праву и процессу, принятые в империи. «Руссы стоят особо от греков, — подчеркивал Н. Дювернуа, — не хотят знать их законов и их суда; с собой приносят свое право и уговариваются, чтобы им дозволено было по-своему управляться, на чужой земле»⁹. Имеющиеся в договорах выражения «русский закон, по закону русскому», заметил А. Попов, говорят о том, что в виде обычая (точнее, обычного права — Р. Х.) Русская Правда существовала задолго до Ярослава, но письменную форму получила только при нем¹⁰.

Положение приезжих русских в Константинополе требовало определения порядка разрешения взаимных споров и обид, а также между ними и греками. В нашей литературе общепризнано, что руссы судились в Царьграде не по греческим законам, а законам Древнерусского государства. В «Истории дипломатии» говорится, что русские в империи судились по «народно-правовым нормам, господствовавшим в Русской земле»¹¹. М. В. Левченко писал: «Согласно этим договорам всякое преступление судится той стороной, к которой принадлежит ответчик. Убийца карается смертью на месте преступления»¹². Мы не мо-

⁵ Демченко В. Историческое исследование о показаниях свидетелей. Киев, 1859, с. 3.

⁶ Там же, с. 5.

⁷ Литаврин Г. Г. Как жили византийцы. М., 1974, с. 62.

⁸ Липшиц Е. Э. Очерки истории византийского общества и культуры М.-Л., 1961, с. 249.

⁹ Дювернуа Н. Указ. соч., с. 24.

¹⁰ Попов А. Русская Правда в отношении к уголовному праву. М., 1841, с. 17.

¹¹ История дипломатии. Т. I, М., 1959, с. 124.

¹² Левченко М. В. История Византии. М.-Л., 1940, с. 145.

жем безоговорочно принять мнение о том, что русские, находясь на территории империи, во всех случаях судились по законам своей родины. Мы уже отмечали, что в договорах содержатся нормы, устанавливающие уголовную ответственность иностранцев за те или иные преступления. В случае совершения правонарушения, если деяние не подпадало под признаки состава преступления, предусмотренного договорами, то, видимо, действовал принцип территориальности в уголовном праве.

По ст. 12 договора 944 г. «если будет совершено какое-либо злодеяние греками, подданными нашего царского величества, то (ВЫ) не имеете права их (самовольно) наказывать, но согласно повелению нашего царского величества пусть получают (они наказание) в меру своих проступков».

Рассматриваемая статья противоречит и отменяет постановление ст. 3 договора 911 г. По этой статье запрещается наказывать греков за преступление, совершенное на греческой территории. Вопрос о виновности и мере наказания решался византийским судом. По мнению Эверса, эту статью следует «относить к пребыванию русских по торговле в самой Греции»¹³. Тобин и Беляев считали, что в статье речь идет о небольших правонарушениях, а не о тех, которые вызывают месть¹⁴. М. Ф. Владимирский-Буданов отмечал, что в рассматриваемой статье выражается общее правило, что преступление подлежит суду той власти, которой подчинен правонарушитель. Мы присоединяемся к мнению В. И. Сергеевича, который считал, что по этой статье русским воспрещается всякое самоуправство в Греции. Все их столкновения с греками разрешаются греческими властями на основании постановлений договора.

В договоре 911 г. имеется одна статья, относящаяся к процессуальному праву. В ст. 3 читаем: «А о главах, иже ся ключить проказа, урядимся сице: да елико яве будеть показании явленными, да имеют верное о тацех явлении, а ему же начнуть не яти веры, да кленеться часть та, иже ищеть неятю веры: да егда кленеться по вере своей, будеть казнь, якоже явиться согрешенье».

Эта статья сделалась предметом спора между учеными. Эверс переводил рассматриваемую статью следующим образом: «Если какое дело явно будет по представленным показаниям, то мы должны верить при представлении таких (показаний). Но если истцу не станут верить, то да клянется ищущая сторона, когда ей не верят, и за тем, когда истец поклянется по своей вере, да определится наказание по той мере, в какой откроется преступление»¹⁵. Под выражением «показания» автор понимал все то, что указывает на какое-нибудь событие — следы, свидетели, раны, пятна и др. внешние признаки, а также присягу истца. По мнению Эверса, «решения судейские должны были по необходимости ограничиваться только такими обидами (преступления—Р. Х.), на кои есть ясные улики, в случае какого-либо сомнения или подозре-

¹³ Эверс И. Ф. Г. Древнейшее русское право в историческом его раскрытии. СПб., 1835, с. 208.

¹⁴ Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства. М., 1879, с. 69.

¹⁵ Эверс И. Ф. Г. Указ. соч., с. 151.

ния по делу, улики надлежало обиженному подтверждать клятвою. Вот начало судопроизводства, поставленное в Олеговом договоре! Этим и исчерпаны все правила судопроизводства, сколько их нужно было постановить для решения спорных дел, возникавших между русскими и греками»¹⁶.

К взгляду Эверса по этому вопросу присоединился В. И. Сергеевич. В своих «Лекциях и исследованиях по древней истории русского права» он отмечал, что рассматриваемая статья различает два рода доказательств, которые друг другу противопологаются: «показания явленные» и присяга сторон. «Показания явленные» — суть материальные следы событий и показания свидетелей, а присяга сторон — дополнение к доказательствам первого рода. Выражение «да клянется часть та, которая ищет неаятью веры», по мнению В. И. Сергеевича, дает основание полагать, что присяга может быть «присуждена и той и другой стороне» т. е. истцу или ответчику. Нам представляется, что присягали обе стороны, т. к. древнерусское право эпохи русско-византийских договоров нечетко различало истца и ответчика и обе стороны обладали равными правами и обязанностями. В. И. Сергеевич считал, что суть рассматриваемой статьи такая: «иски доказываются (и опровергаются) материальными следами события и показаниями сторонних лиц; если судья найдет эти доказательства недостаточными, он присуждает присягу»¹⁷.

Г. М. Барац предложил своё объяснение: если русский против грека или грек против русского совершит преступление, то он судится по законам своего отечества и наказывается соответственно его вине, подтвержденной достоверными доказательствами, а при недостатке доказательств обвиняемому или ответчику назначается судом очистительная присяга¹⁸.

Анализируя эту статью, Д. И. Беляев писал, что главным доказательством и основанием обвинения считалось поличное, но обвиняемый мог отводить от себя улики, а в таком случае он должен был «подтверждать свое требование клятвою», если оказывалось, что клятва была дана ложно, то клявшийся за это подвергался казни. По мнению И. Д. Беляева, судебными доказательствами являлись поличное, клятва или присяга и показания свидетелей; клятву должен был давать тот, кто отрицал или отводил от себя улики¹⁹. Д. Я. Самоквасов находил, что ст. 3 договора 911 г. предусматривает следующее: «... случится правонарушение и будет обнаружено несомненными доказательствами, а станут их отрицать, то и пусть не клянется отрицающая сторона; если она и будет клясться по вере своей, казнь должна совершиться по мере доказанного преступления»²⁰. Под выражениями «явленные показания»

¹⁶ Там же, с. 158.

¹⁷ Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. СПб., 1910, с. 663—664.

¹⁸ Барац Г. М. Критико-сравнительный анализ договоров Руси с Византией. Киев, 1910, с. 82.

¹⁹ Беляев И. Д. Указ. соч., с. 66.

²⁰ Самоквасов Д. Я. Курс истории русского права. М., 1908, с. 138.

и «верные явления» Д. Я. Самоквасов понимал явные улики, показания свидетелей, личное, очную ставку, сознание обвиняемого и всякого рода следы преступления. По мнению автора, инициатива процесса зависела от воли лица, «обиженного правонарушением», за исключением преступлений, по которым судопроизводства не требовалось, а пойманные преступники немедленно предавались смерти на основании закона²¹.

Между учеными шел спор о том, какой смысл надо вкладывать в выражение этой статьи — «А о главах». И. И. Срезневский считал, что здесь речь идет об убийстве²². Д. М. Мейчик под «главой» понимал дело, обвинение или преступление, т. е. «О преступлении». Это толкование является, по мнению С. В. Юшкова, более правдоподобным²³.

Обозначает ли это выражение преступление, подобно Русской Правде, где фраза «за голову» означает убийство, или же этим словам придается широкий смысл, т. е. преступление вообще. Если принять второе мнение, то по М. А. Чельцову-Бебутову можно истолковать всю статью как правило о делении всех доказательств по делам о преступлениях. К первой группе доказательств относятся материальные следы события преступления и показания посторонних лиц. Ко второй группе относится присяга сторон, к которой прибегали, если доказательствам первой группы нельзя будет верить²⁴.

В книге «Древнерусское государство и его международное значение» Л. В. Черепнин отмечал, что по ст. 3 преступление считается доказанным при наличии прямых улик, в том числе и улики со стороны очевидцев. Если таких данных у суда нет, то тот, кому предъявлено обвинение, «не подтверждаемое явными доказательствами, должен дать показания под присягой. Без этого суд не может считать установленным характер и степень вины ответчика и подвергать его наказанию»²⁵. Мы не разделяем этот вывод Л. В. Черепнина. Как уже отмечалось, по древнерусскому праву стороны в процессе обладали равными правами и обязанностями. Если таких доказательств, о которых говорит Л. В. Черепнин, нет, то стороны давали показания под присягой.

Нам представляется, что смысл рассматриваемой статьи заключается в следующем: для решения дела статья предусматривает два вида доказательств: «показания явленные» и присягу сторон. Первое доказательство — это материальные следы преступления и показания свидетелей. Если нет признания обвиняемого, а материальные следы преступления не доказывают вину подозреваемого и показания свидетелей противоречивы или неверны или не достаточны, то прибегали к присяге сторон.

Ст. 14 договора 911 г. предусматривала обязанность выдать прес-

²¹ Там же, с. 139.

²² Срезневский И. И. Договоры с греками. «Известия АН. Отделение русского языка и словесности». № 17—20. СПб., 1854, с. 286.

²³ Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. М., 1949, с. 124.

²⁴ Чельцов-Бебутов М. А. Указ. соч. с. 626.

²⁵ «Древнерусское государство и его международное значение». М., 1965, с. 142—143.

тупников, бежавших из Руси в Византию. «О различных (людях) ходящих в Грецию и остающихся в долгу... Если злодей (не) возвратится на Русь, то пусть русские жалуются греческому царскому величеству, и он да будет схвачен и возвращен насильно на Русь».

Исследование этой статьи вызвало большие разногласия. Слова «возвратится на Русь» некоторые ученые читали «возвратиться в греки», другие «не возвратиться в Русь». Под «злодеем» Эверс понимал «общего врага», т. е. изменника²⁶. М. Ф. Владимирский-Буданов и С. В. Юшков «злодеем» считали преступника, который спасался от наказания путем бегства в Грецию.

Смысл этой статьи может быть истолкован так: «Если преступник убежит, избегая наказания, из Руси в Грецию и русские власти заявят жалобу греческому правительству, то это последнее должно схватить его и вернуть силою в Русь»²⁷. Т. е. речь идет о выдаче преступников, совершивших деяние в своем отечестве и бежавших в пределы другого государства. Здесь четко, на наш взгляд, выражен принцип территориальности, по которому преследование и наказание преступников является компетенцией органов государства, в котором совершено правонарушение.

Представлена Тбилиским факультетом Московской высшей школы милиции Министерства внутренних дел СССР

²⁶ Эверс И. Ф. Г. Указ. соч., с. 190—191.

²⁷ Юшков С. В. Указ. соч., с. 127.

წიგნი უკანასკნელში

დანაშაულისა და ადმინისტრაციული გადაცდომათა გამიჯვნის ზოგიერთი აქტუალური საკითხი

კრიმინოლოგიურ ლიტერატურაში არა ერთხელ გამოთქმულა მოსაზრება იმის თაობაზე, რომ სამართალდარღვევები თავის ბუნებით უცხოა სოციალიზმისათვის. აქედან არ შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა, თითქოსდა სამართალდარღვევათა არსებობა არ იყოს დაკავშირებული სოციალისტურ საზოგადოებასთან, საბჭოთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საქმიანობასთან, საშინაო და საგარეო ვითარებასთან, მოქალაქეთა პირადი ცხოვრების პირობებთან. არა ერთი ისეთი პირობა არსებობს ჩვენს საზოგადოებაში, რომელმაც შეიძლება გამოავლინოს ცალკეულ ადამიანებში ჩვენი სახელმწიფოსათვის უცხო და შეუწყნარებელი თვისებები.¹

მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოების დიდი ნაწილი შეგნებულად და ზუსტად იცავს ჩვენს კანონებს და მოქალაქეებიც აქტიურად იბრძვიან მართლწესრიგის განმტკიცებისათვის, სამართალდარღვევების რიცხვი საკმაოდ დიდია. საკმარისია ითქვას, რომ მარტო შარშან ნადირობის წესის დარღვევისათვის 60 ათასი კაცი დაჯარიმდა, ხოლო 5 ათასს საერთოდ ჩამოერთვა ნადირობის უფლება, 300 ათასმა კაცმა ადმინისტრაციული წესით პასუხი აგო თევზაობის წესების დარღვევისათვის, 40 ათასი ჯარიმა იქნა ფიქსირებული სახელმწიფო სანიტარული ორგანოების მიერ სანიტარული წესების დარღვევისათვის კვების მრეწველობისა და საზოგადოებრივ კვების და ვაჭრობის სისტემაში.² მართალია, აღნიშნული სამართალდარღვევები თავიანთი ბუნებით არც თუ ისე სერიოზულ ხასიათს ატარებს, როგორც დანაშაული, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ამ სახის დარღვევები მრავალრიცხოვანი და საზოგადოებისათვის ზიანის მომტანია.

ამასთანავე, მოქმედი სისხლის სამართლის კოდექსით გათვალისწინებულ დანაშაულთა 17% უშუალოდ ეხება ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევებს. ესენია: სუბკულაცია, დანაშაულები მმართველობის წესის წინააღმდეგ და სხვა, რაც, თავის მხრივ, ართულებს მათ სწორ კვალიფიკაციას და პროფილაქტიკურ ღონისძიებათა გატარებისას-სპეციფიურობის გათვალისწინებას.

თუ დანაშაულის სოციალურ მნიშვნელობაზე ყურადღება გამახვილებულია თვით სისხლის სამართლის კანონში, ადმინისტრაციული სამართალი დღემდე ამ საკითხზე ერთგვაროვან პასუხს არ იძლეოდა და მეცნიერთა აზრიც ერთსულოვანი არ იყო.

¹ დაწვრილებით იხილეთ А. Б. Сахаров. О личности преступника и причинах преступности в СССР, М., 1961 г.

² Газета «Известия» — от 24 октября 1980 г. О проекте основ законодательства Союза ССР и союзных республик.

დანაშაულის შესახებ გარკვევით არის ნათქვამი, რომ „დანაშაულად ჩაითვლება სისხლის სამართლის კანონით გათვალისწინებული საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა (მოქმედება ან უმოქმედობა), რომელიც ხელყოფს საბჭოთა საზოგადოებრივ ან სახელმწიფო წესწყობილებას, მეურნეობის სოციალისტურ სისტემას, სოციალისტურ საკუთრებას, პიროვნებას, მოქალაქეთა პოლიტიკურ, შრომითს, ქონებრივ და სხვა უფლებებს, აგრეთვე სოციალისტური მართლწესრიგის ხელმყოფი სხვა საზოგადოებრივად საშიში ქმედობა, რომელიც გათვალისწინებულია სისხლის სამართლის კანონით“ (იხ. საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის მე-8 მუხლი.) სხვა სახის სამართალდარღვევათა, კერძოდ კი ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ცნების მსგავსი განსაზღვრება კანონით ამ ბოლო დრომდე არ იყო მოცემული.

ავტორთა უმრავლესობის აზრით კი, ადმინისტრაციული გადაცდომები იმით განსხვავდებიან დანაშაულისაგან, რომ ისინი არ არიან საზოგადოებრივად საშიში. საზოგადოებრივი საშიშროების ნიშანი განასხვავებს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევებს ანალოგიური, მოსაზღვრე სისხლის სამართლის წესით დასჯადი დანაშაულისაგან.³ მართალია, ი. სამოშჩენკო არ უარყოფს, რომ ყოველი სამართალდარღვევა ვნების მომტანია საზოგადოებისათვის, მაგრამ დანაშაულისაგან განსხვავებით სამართალდარღვევათა სხვა სახეები ხელყოფენ მხოლოდ ამა თუ იმ კონკრეტულ საზოგადოებრივ ურთიერთობას.

ასეთივე პოზიციაზე დგანან მ. სტროგოვიჩი და ნ. ღურმანოვი. ისინი წერენ: „საზოგადოებრივი საშიშროება დანაშაულის თვისებაა და სწორედ ამ თვისებით განსხვავდება იგი სხვა სამართლებრივი დარღვევისაგან, რომლებიც თუმცა უარყოფით საზოგადოებრივ, სამართლებრივ და მორალურ შეფასებას იმსახურებენ, მაგრამ საზოგადოებრივი საშიშროებით არ ხასიათდებიან“⁴. პროფ. ნ. ღურმანოვის აზრით „ყველა სამართალდარღვევა როდი შეიძლება ჩაითვალოს საზოგადოებრივად საშიშრად“⁵. თუმცა იგი აღიარებს, რომ სამართალდარღვევები საზოგადოდ და, მათ შორის ადმინისტრაციული გადაცდომაც, ობიექტურად მავნე ქმედებანია, მაგრამ საშიშროება, რომელიც ახასიათებს დანაშაულს, მათ არ გააჩნიათ.

სრულიად განსხვავებულ თვალსაზრისზე დგას პროფ. თ. წერეთელი, რომლის აზრით, საზოგადოებრივი საშიშროება სამართალდარღვევათა გვარეობითი ნიშანია და არავითარ შემთხვევაში არ წარმოადგენს დანაშაულის სახეობით ნიშანს: იგი წერს: „შეუძლებელია და არასწორი იმის მტკიცება, თითქოს სხვა სახის სამართალდარღვევანი არ შეიძლება საზოგადოებრივად საშიშრად ჩაითვალოს“⁶.

მართებულია პროფ. ა. სახაროვის მოსაზრება, „რომ საბჭოთა სახელმწიფო აპარატის მომუშავეს მიერ მასზე დაქისრებულ მოვალეობათა ყოველგვარი

³ И. С. Самошенко, Понятие правонарушения по Советскому законодательству. М., 1963 г. с. 192.

⁴ М. С. Строгович, Основные вопросы советской социалистической законности, 1966 г. с. 199

⁵ Н. Д. Дурманов, Понятие преступления, М., 1948, г. с. 135.

⁶ თ. წერეთელი, გ. ტყეშელაძე, მოძღვრება დანაშაულზე, თბილისი, 1969, გვ. 36, აქვე პროფ. თ. წერეთელი დამაჯერებელი და ორიგინალური არგუმენტაციის მეშვეობით ასაბუთებს გამოთქმული მოსაზრების სისწორეს. იხილეთ აღნიშნული ნაშრომის მომდევნო გვერდები.

დარღვევა, რომელიც აუცილებელ კვალს ტოვებს მთელი აპარატის წარმატებით საქმიანობაზე საზოგადოებრივად საზიანო და შეუწყნარებელი მოვლენა⁷.

ერთი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ცალკეული ადმინისტრაციული დარღვევანი, თავისთავად აღებული, როგორცაა მაგალითად, ქუჩის გადასვლა აკრძალულ ადგილას, გაზონებზე სიარული და სხვა, მეტად უმნიშვნელოა და ამიტომ საზოგადოებრივ საშიშროებას არ წარმოადგენს. მაგრამ, არ შეიძლება მხედველობიდან გავუშვათ, რომ ცალკეული სამართალდარღვევის საზოგადოებრივ საშიშროებაზე შეიძლება ვიმსჯელოთ მხოლოდ ამგვარ მოქმედებათა ერთობლიობის საფუძველზე... ამა თუ იმ ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროება უნდა შევფასოთ არა მარტო მისი გამოვლინების ცალკეული ფაქტების მიხედვით, არამედ ამგვარ სამართლებრივ დარღვევათა გავრცელებულობის, მათთან ბრძოლის წარმატებულობის და სხვა მისთანათა მიხედვით⁸.

მსგავს პოზიციას ადგას პროფ. ვ. კუდრიავეცი. იგი უშუალოდ საზოგადოებრივი საშიშროების საკითხს არ ეხება, თუმცა სამართალდარღვევათა დახასიათების დროს აღნიშნავს, რომ თუ შევადარებთ სამართალდარღვევათა სხვადასხვა სახეებს ერთმანეთს საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხის მიხედვით, დავინახავთ, რომ ერთ პოლუსზე მდებარეობენ ისეთი საზოგადოებრივად საშიში ქმედობანი, რომლებიც დანაშაულს განეკუთვნებიან თავიანთი ბუნებით, ხოლო საწინააღმდეგო პოლუსზე კი—ადმინისტრაციული სამართალდარღვევანი⁹.

აქედან კი იმ დასკვნის გაკეთება შეიძლება, რომ საზოგადოებრივი საშიშროება ვ. კუდრიავეცივს ყოველგვარი სამართალდარღვევის მატერიალურ ნიშნად მიაჩნია. საზოგადოებრივი საშიშროების ხასიათისა და ხარისხის მიხედვით დანაშაული უფრო დიდი საშიშროების მატარებელია, ვიდრე სხვა სახის სამართალდარღვევანი.

ყველა სამართალდარღვევა უკლებლივ საზოგადოებრივად საშიშია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ისინი ამა თუ იმ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს ან საფრთხეს უქმნიან ან აყენებენ რეალურ ზიანს. დებულებანი ამხანაგური სასამართლოების შესახებ, რომელიც დამტკიცებულია რუსეთის სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1961 წლის 3 ივლისის ბრძანებულებით, აღნიშნულია, რომ საზოგადოებას ზიანს აყენებს, როგორც სამართალდარღვევები, ასევე ამორალური ქცევა. დანაშაული სამართალდარღვევებისაგან განსხვავდება საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხით და ყველა იმ ნიშნით, რომელიც კი მოქმედებს მის ხარისხზე. ესენია: ზიანის ოდენობა და ხარისხი, ჩადენის ხერხი, ადგილი, დრო, ჩადენის მრავალჯერადობა, ბრალის ხარისხი, მოტივი და მიზანი.

ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა სსრ კავშირის და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის საფუძველზე ბირველად განსაზღვრა ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ცნება. იგი მოცემულია საფუძველების მე-7 მუხლში. მართალია, აქ არ არის მითითებული ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის საზოგადოებრივ საშიშროებაზე, მაგრამ იგი ფაქტურად გამოხატავს ადმინისტრაციული გადაცდომის საზოგადოებრივი საშიშროების მატერიალურ

⁷ А. Б. Сахаров, Ответственность за должностные преступления по советскому уголовному праву, М., 1956, с. 150.

⁸ О. Ф. Шишов, О разграничении преступлений и административных проступков в советском праве, «Советское государство и право», 1951, № 6, с. 70—71.

⁹ В. Н. Кудрявцев, Причины правонарушений, М., 1976, с. 49.

არსს. ამის დამადასტურებელია ნორმაში ხაზგასმული გადაცდომათა ხელმყოფი ხასიათი, რომელიც მიმართულია სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წესრიგის, სოციალისტური საკუთრების, მოქალაქეთა უფლებებისა და თავისუფლების, მმართველობის დადგენილი წესის წინააღმდეგ.

აღმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის საფუძვლები განაპირობებს მომავალში აღმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსების შექმნას.

საბჭოთა სოციალისტურ რესპუბლიკათა შორის უკრაინის სსრ ერთადერთი რესპუბლიკაა, რომელმაც 1927 წელს მიიღო აღმინისტრაციული კოდექსი. აღნიშნული საკანონმდებლო აქტი დღემდე არ იყო გაუქმებული, თუმცა დიდი ხანია უკვე მოძველდა. რსფსრ-ში კი მსგავსი კოდექსის მხოლოდ პროექტი იყო მომზადებული.

აღმინისტრაციული სამართალდარღვევათა კოდექსის შექმნა მრავალმხრივ იქნება მნიშვნელოვანი:

1. სისტემატიზაციის თვალსაზრისით, აღნიშნული კოდექსი წესრიგში მოიყვანს არა მარტო უკვე არსებულ აღმინისტრაციულ ნორმებს, განალაგებს მათ ობიექტის ან რაიმე სხვა ნიშნის მიხედვით, მიუჩენს გარკვეულ ადგილს, არამედ გამოიტანს მსგავს ნორმებს სხვა კოდექსებიდანაც. ამასთანავე, მოსალოდნელია შექმნას სრულიად ახალი ნორმებიც.

2. დებენალიზაციისა და დეკრიმინალიზაციის თვალსაზრისით სავარაუდოა, რომ აღნიშნული კოდექსის მიღების შედეგად ზოგიერთი შემადგენლობა რომლებიც სისხლის სამართლის კოდექსშია, აღმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსში გადავა.

როგორც აღნიშნული იყო, მოქმედი სისხლის სამართლის კანონმდებლობით გათვალისწინებულ დანაშაულთა მეხუთედი კუშუალოდ ეხება აღმინისტრაციულ სამართალდარღვევებს.

აღმინისტრაციული გადაცდომებისაგან შეიძლება გამოიყოს ჯგუფი განსაკუთრებით საშიში სამართალდარღვევებისა, რომლებსაც სასამართლო განიხილავს. ასეთებად ჩაითვლება წვრილმანი სპეკულაცია, საზოგადოებისათვის სასარგებლო შრომისათვის თავის არიდება, მილიციის მუშაკის ან სახალხო რაზმელისადმი ბოროტი დაუმორჩილებლობა და სხვა.

აღნიშნული სამართალდარღვევები იმ მხრივაც არის საინტერესო, რომ მათი შესაბამისი შემადგენლობები რეგულირდება სისხლის სამართლის კანონმდებლობით. ამასთან დაკავშირებით, ისმის საკითხი მსგავს შემადგენლობათა გამიჯვნისა დანაშაულისაგან.

ზოგჯერ კანონი პირდაპირ მიუთითებს პირობაზე, რომელიც აუცილებელია, რათა ქმედობა სისხლის სამართლის წესით დაისაჯოს. ასეთ პირობას წარმოადგენს წინათ აღმინისტრაციული ზემოქმედების გამოყენება სამართალდარღვევის მიმართ ანალოგიური დარღვევისათვის.

საქართველის სსრ სისხლის სამართლის კოდექსში ასეთი შემადგენლობებია, მაგალითად, წვრილმანი სპეკულაცია (მუხლი 165, ნაწ. 111): პურისა და პურეულის სხვა პროდუქტების ყიდვა პირუტყვისა და ფრინველის გამოსაყვებად (მუხლი 173¹), ანგარების მიზნით სამსახურებრივი სატრანსპორტო საშუალების გამოყენება (მუხლი 173² ნაწ. 1), უკანონოდ მგზავრების გადაყვანა და ტვირთის გადაზიდვა (მუხლი 174, ნაწ. 1), თევზისა და სხვა მოპოვებითი სარე-

წების უკანონო წარმოება (მუხლი 175, ნაწ. 1), ტყის უკანონო გაჩეხვა და დაზიანება (მუხლი 178, ნაწ. 1), საპასპორტო წესების დარღვევა (მუხლი 178, ნაწ. 1).

სისხლის სამართლის კოდექსიდან ნორმების ადმინისტრაციულ სამართალ-დარღვევათა კოდექსში გადატანა შესაძლებლობას მოგვცემს არ გამოვიყენოთ მთელ რიგ შემთხვევებში სისხლისსამართლებრივი სასჯელი ისეთი ქმედობების მიმართ, რომლებიც დიდ საზოგადოებრივ საშიშროებას არ წარმოადგენს.

ნორმათა გადაადგილება სწორი კვალიფიკაციის საწინდარი იქნება. საკითხს იმის შესახებ, ესა თუ ის ქმედობა წარმოადგენს დანაშაულს თუ სხვა სახის დარღვევას, პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. ამ საკითხის გარკვევაზე დამოკიდებული ადამიანთა ბედი. კანონმდებლის ვალდებულება არის „არ გადააქციოს დანაშაულად ის, რაც ატარებს გადაცდომის ხასიათს“.¹⁰ აქედან გამომდინარეობს, რომ სახელმწიფომ, რომლის კომპეტენციაშიც შედის ქმედობის სამართლებრივი ხასიათის განსაზღვრა, არ გამოაცხადოს ყოველი ასეთი დარღვევა დანაშაულად.

გარდა ზემოაღნიშნული შემთხვევებისა, ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსი შეივსება ისეთი ახალი ნორმებითაც, რომლებიც დღეს დღეობით არ ისჯებიან არც სისხლის სამართლის და არც ადმინისტრაციული კანონმდებლობით, მაგრამ რომელთა პირობებიც განპირობებული იქნება დღევანდელობის მოთხოვნით.

3. ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა ზუსტი ნუსხის არსებობა კოდექსის სახით ხელს შეუწყობს ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა წინააღმდეგ ბრძოლას, რაც, თავის მხრივ, დანაშაულობის წინააღმდეგ მიმართული ქმედითი ღონისძიებაც იქნება. ხელს შეუწყობს სამართალდარღვევათა მიზეზებისა და ხელშემწყობი პირობების გამოკვლევას, რაც დანაშაულობის საერთო მიზეზებისა და ხელშემწყობი პირობების ღრმად შესწავლისა და განზოგადების საფუძველიც იქნება.

ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა წინააღმდეგ ბრძოლა არ გულისხმობს მხოლოდ ადმინისტრაციული სასჯელის გამოყენებას. „საფუძვლები“ ხაზს უსვამს ბევრად უფრო ადრეულ ეტაპზე მთელი რიგი ღონისძიებების გატარების შესაძლებლობას და აუცილებლობას.

მაგალითად, საფუძვლების მე-4 მუხლში ლაპარაკია ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა თავიდან აცილებაზე: „სახელმწიფო ორგანოები, საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, შრომითი კოლექტივები იმუშავებენ და ახორციელებენ ღონისძიებებს, რომელთა მიზანია ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა თავიდან აცილება, მათი ჩადენის ხელშემწყობი მიზეზებისა და პირობების გამოვლენა და აღკვეთა, მოქალაქეთა აღზრდა მაღალი შეგნებულობისა და დისციპლინის, საბჭოთა კანონების მკაცრად დაცვის სულისკვეთებით“. აქედან გამომდინარე, ადმინისტრაციული სამართლის წინაშეც კანონმდებელმა მთელი პასუხისმგებლობით დასვა საკითხი ამ სახის სამართალდარღვევათა მიზეზებისა და ხელშემწყობი პირობათა შესწავლისა, მათი თავიდან აცილებისა და პროფილაქტიკურ ღონისძიებათა შემუშავებისათვის.

4. ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის საფუძვლები პირველად ითვალისწინებს

¹⁰ К. Маркс и Ф. Энгельс, соч. т. 13, с. 516.

თანამდებობის პირის პასუხისმგებლობას არა მარტო იმ შემთხვევაში, როცა იგი არღვევს დადგენილ წესს თავის საკუთარი მოქმედებით, ან კიდევ არამართლზომიერი მითითებებით, არამედ იმისთვისაც, რომ მან არ მიიღო ზომები, რათა უზრუნველყო სხვა პირების მიერ მსგავსი წესების დაცვა, რომელთა შესრულების უზრუნველყოფა შედიოდა მათ სამსახურებრივ მოვალეობაში (მუხ. 8).

5. ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა საფუძვლების ზერელე გაცნობაც საკმარისია დავასკვნათ, რომ კანონმდებელმა არ გაიზიარა ზოგიერთი მეცნიერის მოსაზრება „სისხლის სამართლებრივი გადაცდომების“ საკავშირო კოდექსის შექმნის თაობაზე. აღნიშნულ კოდექსში მათი აზრით უნდა შესულიყო ისეთი ნორმები, რომლებსაც ამჟამად, მართალია, ითვალისწინებს სისხლის სამართლის კოდექსი, მაგრამ დიდი საზოგადოებრივი საშიშროებით არ ხასიათდებიან. საკითხის ამგვარი დასმა სავსებით მართებული იყო და იგი უპასუხებდა დეკრემინალიზაციის საერთო ტენდენციებს, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ იგივე მიღწეულ იქნა უფრო მარტივი გზით, საკავშირო სისხლის სამართლის გადაცდომათა კოდექსის შემოღების გარეშე.

ბურჟუაზიული სისხლის სამართლის კოდექსების უმრავლესობა დანაშაულს ყოფს — დანაშაულად, ამ სიტყვის ვიწრო მნიშვნელობით და პოლიციურ დარღვევებად. ამ უკანასკნელში შედის სხვადასხვა ხასიათის გადაცდომები. მსგავს დაყოფას საფუძვლად უდევს სასჯელის ხასიათი. ამ დაყოფას ვხვდებით იმ სახელმწიფოთა კოდექსებშიც, რომლებშიც დასჯადი ქმედობები იყოფა მხოლოდ დანაშაულად და გადაცდომად.¹¹ სამართალდარღვევების დაყოფა დანაშაულად და გადაცდომად ცნობილია გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კანონმდებლობისათვის. აქ სისხლის სამართლის კოდექსის მეორე თავის § 1-ში გარკვევით არის დახასიათებული, თუ რა იგულისხმება გადაცდომაში და რა ითვლება დანაშაულად. აღნიშნული კანონმდებლობით ორივე სისხლის სამართლის წესით დასჯადი სამართალდარღვევაა. უმრავლესობა დემოკრატიული ქვეყნების კანონმდებლობის გადაცდომას განიხილავს, დამოუკიდებელი ხასიათის დარღვევად, რომელიც თვისებრივად განსხვავდება დანაშაული-საგან, რაც ლოგიკურად იწვევს არსებით განსხვავებას სასჯელშიც.

საბჭოთა სისხლის სამართლის კანონმდებლობა არ იცნობს ბურჟუაზიული კანონმდებლობისათვის დამახასიათებელ ტრადიციულ დაყოფას დანაშაულად და გადაცდომად.

რესპუბლიკური ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსების შედგენისას რამდენიმე პრინციპული ხასიათის საკითხი იქნება გადასაწყვეტი.

1. მოქმედი სისხლის სამართლის კოდექსიდან ნორმების ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსში გადატანა. ისმის საკითხი, რომელი ნორმების ბუნება უნდა შეიცვალოს და რა უნდა დაედოს საფუძვლად ასეთ შეცვლას. გამოითქვა მოსაზრება, რომ სისხლის სამართლის წესით დასჯადად მიჩნეული ქმედობები, რომელთა სასჯელის ზომად დაწესებულია 1 წლის თავისუფლების აღკვეთა ან უფრო მსუბუქი სასჯელი, გადატანილი იქნეს ადმინისტრაციულ კოდექსში და მათთვის პასუხისმგებლობაც ადმინისტრაციული დაწესდეს. აღნიშნული მიდგომა მექანიკურია და ამ პრინციპის გამოყენებას თავისი უარყოფითი მხარეებიც აქვს. ასეთ შემთხვევაში ბევრი ქმედობა, რომლებიც სისხლის სამა-

¹¹ С. Л. Зивс. Развитие формы права в Современных империалистических государствах. Из—во АН СССР 1960 г. с. 39—40.

რთლის წესით ისჯება და ამ ქმედობათა მომეტებული საზოგადოებრივი საშიშროება ექვეს არ იწვევს, თუმცა სანქცია 1 წელზე მეტი ხნით თავისუფლების აღკვეთას არ ითვალისწინებს, ადმინისტრაციულ კოდექსში მოხვედბა, მაგ: მუხლები საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 231 მუხლით გათვალისწინებული ორცილიანობა ან მრავალცილიანობა, დანაშაულებრივი გზით მოპოვებული ქონების შექმნა ან გასაღება (მ. 229); ცეცხლსასროლი იარაღის დაუდევრად შენახვა, რითაც შექმნილი იყო პირობა ამ იარაღის ხსვა პირის მიერ გამოყენებისათვის (239) და სხვ.

სანქციის ხასიათი განისაზღვრება სამართალდარღვევის ხასიათით. მისი მატერიალური ნიშნებით, უპირველეს ყოვლისა, მისი სოციალური მნიშვნელობით. სამართალდარღვევათა დაყოფა მათი სოციალური მნიშვნელობისდა მიხედვით, არის დაყოფა ამავე დროს მართლწინააღმდეგობის ხასიათის მიხედვით. დანაშაული არის სამართალდარღვევა, რომელიც სისხლის სამართლის ნორმით არის აკრძალული, გადაცდომა კი — ადმინისტრაციული სამართლითაა აკრძალული. მართლწინააღმდეგობის ხასიათი ერთი სახის სამართალდარღვევას გამოყოფს მეორე სახის სამართალდარღვევისაგან. კონკრეტული სამართალდარღვევის ხასიათის განსაზღვრისას არ შეიძლება გამოვიდეთ ამა თუ იმ ხასიათის სანქციის გამოყენების შესაძლებლობიდან. ზუსტად უნდა იქნეს დადგენილი, რა ხასიათის სამართალდარღვევაა და რა სახის სანქცია არის მისთვის გათვალისწინებული. წინააღმდეგ შემთხვევაში დიდი ვასაქანი მიეცემა თვითნებობას. თანდებობის პირს შეიძლება ეგონოს, რომ მოცემული სამართალდარღვევისათვის საჭიროა გამოყენებულ იქნეს ადმინისტრაციული სანქცია და გამოიყენებს კიდევ მას, სინამდვილეში კი აღმოჩნდება რომ ქმედობა შეიცავს დანაშაულის ნიშნებს და საქმე უნდა გადაეცეს პროკურატურას. მით უფრო სავალალო შედეგებამდის მიგვიყვანს შეცდომების პირუკუ.

2. საჭიროა ზუსტად განისაზღვროს და დადგინდეს ადმინისტრაციული წესით დასჯადი და მათი მონათესავე სისხლის სამართლის წესით დასჯადი ქმედობებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები. ამჟამად არსებითი განსხვავება მათ შორის არ შეიმჩნევა, რაც აძნელებს პრაქტიკულად მათ კვალიფიკაციას. ზოგი ავტორი მართებულად მიუთითებს, რომ მთელ რიგ შემთხვევაში გაურკვეველია ადმინისტრაციული გადაცდომისა და შესაბამისი დანაშაულის შინაარსი, მათ შორის საზღვრები და გამიჯვნის სფეროები¹².

სსრკ უმაღლესი სასამართლოს პლენუმის დადგენილებებში ხშირად არის გამახვილებული ყურადღება, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს დანაშაულისა და სხვა სამართალდარღვევათა გამიჯვნას. მაგალითისათვის გავიხილოთ საბჭოთა კავშირის უმაღლესი სასამართლოს პლენუმის 1963 წლის 3 ივლისის № 7 დადგენილება, „მილიციის მუშაკის და სახალხო რაზმელის სიცოცხლის, ჯანმრთელობისა და ღირსების ხელყოფისათვის პასუხისმგებლობის კანონმდებლობის გამოყენების სასამართლო პრაქტიკის შესახებ“¹³. აღნიშნულ დადგენილებაში მკვეთრი ზღვარია გავლებული ადმინისტრაციულ გადაცდომისა და დანაშაულს შორის, როცა საქმე ეხება ხელისუფლების წარმომადგენლისათვის ბოროტ დაუმორჩილებლობას.

¹² ვ. ლორია, ადმინისტრაციული ჯარის დაქირების წესი, თბილისი, 1972, გვ. 36.

¹³ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР, 1924—1970, с. 477—

დანაშაული, როგორც წესი, ყოველთვის უფრო მეტი საზოგადოებრივად საშიში ხასიათის არის, ვიდრე მისი მომიჯნავე სამართალდარღვევანი.

3. ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის განსაკუთრებულ ნაწილის შედგენისას საჭირო იქნება ადმინისტრაციულ გადაცდომათა კლასიფიკაცია ხელყოფის ობიექტის მიხედვით. „საფუძვლებმა“ გარკვევით გადაჭრეს საკითხი ადმინისტრაციულ გადაცდომათა ობიექტის შესახებ. „საფუძვლების“ მიღებამდე გავრცელებული იყო შეხედულება იმის თაობაზე, რომ ადმინისტრაციული გადაცდომა მმართველობის სფეროში ხდება და მმართველობის წესის წინააღმდეგ არის მიმართული და რომ სწორედ მართველობის წესია გადაცდომის ობიექტი.

მაგრამ, ეს ყოველთვის ასე არ არის, ისინი ყოველთვის არ გვხვდებიან მმართველობის სისტემაში. თუ დაუუკვირდებით, ადმინისტრაციული სამართალდარღვევები გვხვდება სხვადასხვა სფეროში. მაგალითად, წვრილმანი სპეკულაცია საქონელბრუნვის სფეროს ეკუთვნის და სამეურნეო ხასიათის დანაშაულია; წვრილმანი ხელიგნობა არღვევს მოქალაქეთა სიმშვიდეს და მისი ობიექტი საზოგადოებრივი წესრიგია. წვრილმანი დატაცება უმეტესად წარმოებაში ხდება და მიმართულია სოციალისტური საკუთრების წინააღმდეგ.

სისხლის სამართლის წესით დასჯადი მსგავსი ქმედობების ობიექტიც იგივეა. ამიტომ მსგავს შემთხვევებში დანაშაულის და ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის გამიჯვნა უნდა მოხდეს დანაშაულის ობიექტის მიხედვით.

დანაშაულებრივი ხელყოფის საერთო ობიექტი ფართეა, ვიდრე ადმინისტრაციული ან სხვა სახის სამართალდარღვევათა ობიექტი. სოციალისტური სახელმწიფოს პოლიტიკური და ეკონომიკური საფუძვლები, სახელმწიფო მმართველობის სისტემა, ადმიანის სიცოცხლე, საზოგადოებრივი უსაფრთხოება, სქესობრივი ხელშეუხებლობა ყოველთვის სისხლის სამართლის დაცვის აუგაროს შეადგენს. სამართლის სხვა დარგები* აღნიშნულ ობიექტებს მხოლოდ შუალობითად იცავენ ან უმრავლეს შემთხვევაში იცავენ აღნიშნული ობიექტების ამა თუ იმ მხარეს. დიდი საზოგადოებრივი საშიშროების მქონე დანაშაულებისას არ ისმის საკითხი მათი სხვა სამართალდარღვევისაგან გამიჯვნისა, რადგან ისინი არ შეიძლება მიჩნეულ იქნან მცირე მნიშვნელობის ქმედობებად. თუ პირის ქმედებაში დანაშაულის შემადგენლობა არ არის, შეიძლება ვილაპარაკოთ სხვა სახის სამართალდარღვევაზე, ან ამორალურ ქცევაზე ან საერთოდ საზოგადოებრივი საშიშროების არ მქონე ქმედობაზე.

კანონმდებელმა მიიღო რა მხედველობაში ყოველივე ეს, „საფუძვლებით“ ზუსტად განსაზღვრა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ის წრე, რომელსაც ხელყოფის ადმინისტრაციული სამართალდარღვევა, ეს წრე კი საკმაოდ ფართოდ არის წარმოდგენილი „საფუძვლების“ პირველ მუხლში, სადაც მითითებულია ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა ობიექტები. ესენია: სსრ კავშირის საზოგადოებრივი წყობა, სოციალისტური საკუთრება, მოქალაქეთა სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და პირადი უფლებები და თავისუფლებები, აგრეთვე საწარმოთა, დაწესებულებათა და ორგანიზაციათა უფლებები და კანონიერი ინტერესები, მმართველობის დადგენილი წესი, სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წესრიგი, სოციალისტური კანონიერება, მოქალაქეთა უფლებები, პატივი და ღირსება, სოციალისტური საერთო ცხოვრების წესები.

4. ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა კოდექსის მიღებისას ზუსტად უნდა განისაზღვროს იმ ორგანოების წრე, რომლებიც მოწოდებულნი იქნებიან

განხილონ და გადაწყვიტონ საქმეები ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა შესახებ. ამჟამად ასეთ ორგანოებად არიან მიჩნეულნი ადგილობრივი საბჭოების აღმასრულებელ კომიტეტებთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიები, სასოფლო საბჭოები, არასრულწლოვანთა საქმეების კომისიები, სახალხო-სასამართლოები, სახალხო მოსამართლეები, შინაგან საქმეთა ორგანოები, სახელმწიფო ორგანოები და თანამდებობის პირები, სასურველია თუ აღნიშნული უფლებებით აღჭურვილი ორგანოების წრე მეტად ფართე არ იქნება და შემოიზღუდება ამა თუ იმ სისტემით. ზოგიერთი ორგანოს მიმართ კანონმდებელმა უკვე გამოთქვა თავისი დადებითი დამოიკიდებულება.

დიდია როლი სახალხო დეპუტატთა რაიონული, საქალაქო, ქალაქის, რაიონული, სადაბო, სასოფლო საბჭოების აღმასრულებელ კომიტეტებთან არსებული ადმინისტრაციული კომისიებისა, რომელთა ფუნქციაა საფუძვლების მიხედვით გადაწყვიტონ ყველა საქმე ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის შესახებ, იმ საქმეების გარდა, რომლებიც მიკუთვნებულნი არიან სხვა ორგანოების კომპეტენციას (მუხლი 27).

ასევე განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია არასრულწლოვანთა საქმეების კომისიები, რომელთა არსებობამაც დაადასტურა, რომ ყველაზე კარგი ფორმაა ამ კატეგორიის საქმეთა განხილვისათვის.

სახალხო სასამართლო, სახალხო მოსამართლე მოწოდებულია გადაწყვიტოს უფრო სერიოზული ხასიათის ადმინისტრაციული სამართალდარღვევები, ისეთები, რომლებიც სასჯელის ზომად ითვალისწინებენ ადმინისტრაციულ პატიმრობას და გამასწორებელ სამუშაოებს.

ადმინისტრაციულ სამართალდარღვევათა სსრ კავშირის და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის საფუძვლები ქმნიან მყარ საკანონმდებლო საფუძველს სამართალდარღვევათა* თავიდან აცილებისა და მათ წინააღმდეგ ბრძოლის ამაღლების ეფექტურობისათვის.

Н. Г. УГРЕХЕЛИДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗГРАНИЧЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ И ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Резюме

В статье рассматриваются теоретические вопросы социальной характеристики преступления и административного правонарушения. Ставится ряд проблем практического характера. Подчеркивается, что при подготовке республиканских кодексов об административных правонарушениях нужно будет, во-первых, перевести ряд составов УК в кодексы об административных правонарушениях. Во-вторых, нужно более четко определить конкретные признаки, отграничивающие административные проступки от близких к ним преступлений.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის კრიმინოლოგიისა და არასრულწლოვან დამნაშავეთა ბიოგენების შემსწავლელი განყოფილებამ

**რეცენზია ქართული სწავლული იურიდიის ნაშრომზე
„უხარულ შურნალში“**

თანამედროვე ცხოვრებაში ფსიქოლოგია განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას იძენს. ეს მეტწილად იმითაც აიხსნება, რომ ფსიქოლოგია გვევლინება როგორც დამხმარე მეცნიერება სისხლის სამართალში. დღეს ფსიქოლოგების ხელში თავმოყრილია დიდი და საფუძვლიანი ცოდნა, რომლის გაუთვალისწინებლად ბევრი საკითხი და პრობლემა სისხლის სამართალში ვერ გადაწყდება. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორ მეცნიერებას შორის თანამშრომლობას უკვე მიეცა დასაბამი და ბევრმა სწავლულმა იურისტმა დაიწყო ფსიქოლოგიურ თემაზე მუშაობა, შეიძლება ითქვას, რომ ყოველივე ეს ჯერ კიდევ მხოლოდ პროექციულ ხასიათს ატარებს. უნგრეთის სისხლის სამართლის ლიტერატურაშიც არის ამგვარი შრომები, მაგრამ ისინი მიხსლოებითაც არ აკმაყოფილებენ დღევანდელ მოთხოვნას. ასეთ ვითარებაში მე განვიზრახე დამოუკიდებლად ჩავწვდომოდი ნაშრომს რომელიც, ჩემის აზრით, ყურადღების ღირსია. თ. შავგულიძის წიგნი გვიჩვენებს რაოდენ სოლიდური და ღრმა ცოდნა აქვს ავტორს, რომელიც თავის შრომაში აშუქებს ლიტერატურაში აქამდე განუხილველ საკითხებს, თუმცა ეს პრობლემები სისხლის სამართლის წინაშე ადრეც იდგა. და ჩვენ მოვალენი ვართ აღვნიშნოთ, რომ ავტორმა, ამ წიგნით აამიღლა მეცნიერების დონე.

წიგნის პირველ თავში, რომელშიც გაშუქებულია დანაშაულებრივი ქცევის პრობლემა სისხლის სამართალში, დეტალურად არის განხილული ქცევის ფსიქოლოგიური სტრუქტურისა და სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ურთიერთობის საკითხები. სისხლის სამართალს აინტერესებს ადამიანის მხოლოდ ისეთი ქცევები, რომელშიც იგი გამოდის როგორც გარკვეულ ფსიქოფიზიკურ შესაძლებლობათა მატარებელი გონიერი არსება, რომელსაც შეუძლია შეასრულოს მართლწესრიგის მოთხოვნები. როცა ადამიანის ქმედობაზე ლაპარაკობენ, ფსიქოლოგები ანსხვავებენ ნებელობით და იმპულსურ ქცევას. ნებელობითი ქმედობისათვის სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის პრობლემა სისხლის სამართალში დავას არ იწვევს. იგივე არ ითქმის იმპულსურ ქმედობაზე, რომელსაც ფსიქოლოგები მიაკუთვნებენ აგრეთვე აფექტურ ქმედობასაც. ამასთან, სისხლის სამართლის კოდექსებში არის შემადგენლობები, რომლებიც ითვალისწინებს სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას ძლიერი სულიერი აღელვების მდგომარეობაში ე.ი. აფექტში ჩადენილი ქმედობისათვის. უნებურად იზადება კითხვა, დანაშაულებრივი ქმედობა ხომ არ სცილდება ნებელობითი ქცევის ფარგლებს და ხომ არ მიეკუთ-

¹ თ. შავგულიძე. აფექტი და სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა, თბილისი, 1973, გამომცემლობა „მეცნიერება“. რეცენზია დაიბეჭდა ჟურნალ „Jogtudományi Közöny“-ს 1978 წლის მეექვსე ნომერში.

ვნება მას იმპულსური ქცევაც, რომელიც ნებელობითში არ შედის? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა შესაძლებელია თუ გავარკვევთ ქცევის ფსიქოლოგიურ სტრუქტურას. ამიტომ, ავტორი დეტალურად იკვლევს ქცევის ფსიქოლოგიურ სტრუქტურას, რომლის ახსნისას ემყარება ცნობილი ქართველი ფსიქოლოგის დ. უზნაძის განწყობის თეორიას.

ავტორი თვლის, რომ პიროვნების, ინდივიდის ჩამოყალიბება ხდება მოთხოვნილებათა საფუძველზე, ხოლო მასზე მოქმედი გარე სამყარო, გვევლინება მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციის სახით. გარე სამყარო სუბიექტის ქმედობაში აისახება როგორც გარკვეული მოთხოვნილების სიტუაცია. ამგვარად, ეს ეფექტი ვლინდება სუბიექტის სახეცვლაში, მის გარდაქმნაში. თვით სუბიექტი იცვლება მოთხოვნილების სიტუაციის ცვლილების კვალობაზე, ამიტომ მისი ქცევა გვევლინება როგორც სუბიექტის მოქმედება, რომელიც ჩამოყალიბებულია მოცემული გარემოს შესაბამისად. ამგვარად, სუბიექტის ქცევის ხასიათი მოცემულ სიტუაციაში გარკვეულწილად განპირობებულია განწყობით ჯერ კიდევ ქმედობის დაწყებამდე. მაშასადამე განწყობა არის ისეთი შინაგანი მდგომარეობა, რომელიც სუბიექტში აისახება სიტუაციის შესაბამისად და ქცევის უშუალო მიზეზი და პირობაა. განწყობაში აისახება ქცევის სიტუაცია, ამიტომ მისი შესაბამისი ქცევა — მიზანშეწონილია. განწყობა, როგორც ქცევის უშუალო წყარო ამავე დროს განსაზღვრავს ქცევის მიზანშეწონილობასაც. სასჯელის გამოყენება შესაძლებელია სწორედ იმიტომ, რომ ადამიანს უნარი შესწევს გაერკვეს თავის მოთხოვნილებებში და არ დაემორჩილოს ამა თუ იმ მოთხოვნილებას. სუბიექტის განწყობა ავტომატურად როდი გადადის შესაბამის ქცევაში, იგი ვლინდება სხვა ფორმით; ნაცვლად იმისა, რომ გამოიწვიოს გარკვეული ქცევა იგი გზას იკაფავს შეგნებისკენ და იქ ხდება მისი რეალიზაცია წარმოდგენის სახით, რომელიც მოქმედებას შეესაბამება, მაგრამ ქცევა ყოველთვის როდი ცნობიერდება სუბიექტის მიერ. ეს ხდება მხოლოდ მაშინ, როცა იგი რაიმე წინააღმდეგობას აწყდება, სუბიექტური ხასიათისა იქნება ის თუ ობიექტურისა.

როცა ქცევა რომელიმე აქტუალური მოთხოვნილების ზემოქმედებით მიმდინარეობს, მისი ცალკეული ეტაპები და მომენტები თითქოსდა თავისთავად მიმდინარეობენ შეგნებული მართვის გარეშე. ასეთი ქცევა უფრო მეტად განისაზღვრება იმ სიტუაციით, რომელშიც იგი ხორციელდება, მაშინ სუბიექტზე მოქმედებს აქტუალური სიტუაცია, რომელიც იწვევს გარკვეულ განწყობას. სწორედ ეს განწყობა წარმართავს სუბიექტის მოქმედებას. რამდენადაც ამგვარ შემთხვევებში აქტუალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება იმპულსურად ხდება, ქცევას იმპულსურს უწოდებენ.

იმპულსური ქცევა და რეფლექტორული მოქმედება არ არის ერთგვაროვანი, მართალია იგი არ არის გაცნობიერებული, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს რომ იგი არ ექვემდებარება ადამიანის კონტროლს, თუმცა ასეთი მოქმედება განწყობით წარიმართება და მოუფიქრებელია, ის მაინც მიზანშეწონილი მოქმედებაა და სუბიექტს უნარი აქვს გააცნობიეროს იგი.

ნებელობითსა და იმპულსურ ქცევებს შორის არ არის „ჩინური კედელი“, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა დაკავშირებულია არა მარტო ნებელობით, არამედ ისეთ იმპულსურ ქცევასთანაც, რომლის დროს სუბიექტს შეუძლია გამოამქლავნოს თავისი ნება, იმპულსური მოქმედებისას, როცა სუ-

ბიექტის ნებელობითი სფერო პარალიზებულია, აღნიშნული პირი არ გვევლინება ნებისყოფის სუბიექტად და მას არ ეკისრება პასუხისმგებლობა თავისი ქმედობისათვის. სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა ეკისრება მხოლოდ ნებისყოფის სუბიექტს. მხოლოდ ნებას შეუძლია არ დაემორჩილოს მოთხოვნის იმპულსს და მისცეს შესაძლებლობა სუბიექტს შეასრულოს მართლწესრიგის მოთხოვნა. იქ, სადაც არ არსებობს ნებელობითი ქცევის შესაძლებლობა, არ არის არც სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა, როცა აფექტი პათოლოგიურ ფორმას იღებს და აზიანებს ნებელობით სფეროს, მაშინ სუბიექტი ვერ ხელმძღვანელობს თავის თავს და არ აგებს პასუხს თავისი მოქმედებისათვის.

მოთხოვნილება დიდ როლს თამაშობს ქცევის ფაქტორთა სისტემაში, მაგრამ ეს როლი ნიშნავს, რომ დანაშაულებრივი ქცევის მიზეზია მოთხოვნილებათა სისტემა, მოთხოვნილება არის აქტივობის მამოძრავებელი, მისი წყარო. იმისათვის, რომ გვაჩვენოთ თუ რატომ აირჩია მრავალი სხვა შესაძლებელი მოქმედებიდან სუბიექტმა სისხლისსამართლებრივად დასჯადი ქმედობა, ადამიანი უნდა განვიხილოთ როგორც საზოგადოებრივი არსება. ნებისყოფის სუბიექტი ამავე დროს საზოგადოებრივი კონტროლის სუბიექტიც არის, ის, ვისაც სოციალური კონტროლისადმი დამორჩილების უნარი დაკარგული აქვს არ ემორჩილება არც სამართლებრივ კონტროლს, ე.ი. კარგავს უნარს შეასრულოს მართლწესრიგის მოთხოვნები.

საზოგადოებრივმა კონტროლმა, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციიდან გარკვეული ობიექტების გამორიცხვის გზით, შეიძლება ზეგავლენა იქონიოს ქცევის შაბლონის შერჩევაზე. მაგალითად, ცივილიზებული ადამიანისათვის გვაში არ იწვევს ადამიანის ზორცის შექმნის განწყობას, ვინაიდან ის არ არის საკმლის მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაცია.

სოციალური კონტროლი მოქმედებს იმპულსურ მოქმედებაზე როგორც სუბიექტური წინააღმდეგობა. წინააღმდეგობის აღმოცენების შემთხვევაში სუბიექტი წყვეტს იმპულსურ ქცევას, აცნობიერებს ახლად შექმნილ სიტუაციას და იღებს გადაწყვეტილებას მომდევნო ქცევის შესახებ. იმპულსური ქცევა ნებელობითში გადადის. ეს სიტუაცია არ იცვლება მაშინაც, როცა დანაშაული აფექტის მდგომარეობაშია ჩადენილი, ვინაიდან მოცემულ სიტუაციაში სუბიექტი ინარჩუნებს თვითკონტროლის უნარს, და შესაბამისად სამართლებრივი კონტროლის უნარს. დანაშაულის ჩადენით სუბიექტი ამჟღავნებს თავის სოციალურ სახეს, იმას, თუ როგორ აფასებს იგი ღირებულებათა მოცემულ სისტემას.

წიგნის მეორე თავში ავტორი დაწვრილებით მიმოიხილავს ემოციებს და მათ ზემოქმედებას დანაშაულებრივ ქცევაზე. ემოციურ განცდათა ჩამოყალიბება მჭიდროდ არის დაკავშირებული მოთხოვნილებებთან. ეს განცდები ზემოქმედებენ სუბიექტის ქცევაზე. თუ ადამიანის ფსიქიკაში ჰარბობენ ემოციები, მაშინ ისინი ზემოქმედებენ მოტივაციურ პროცესზე — ადიდებენ ან ამცირებენ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ობიექტის ღირებულებას. ისინი ზემოქმედებენ აგრეთვე სოციალურ კონტროლზე, ამცირებენ ან წყვეტენ ამ კონტროლის მოქმედებას, ამცირებენ თვითკონტროლისა და სამართლებრივი კონტროლის მნიშვნელობას.

წიგნში დაწვრილებითაა განხილული რისხვის აფექტი, როგორც ემო-

ციურ განცდათა კრიტიკული წერტილი, რომელსაც, როგორც წესი, იწვევს ძლიერი კონფლიქტური სიტუაცია, სუბიექტისათვის არასასურველი კონკრეტული ქცევა იწვევს გრძნობათა ძლიერ აფეთქებას, რომელიც თავის მხრივ ქმნის დისონანსად წოდებულ ფსიქიკურ მდგომარეობას. დისონანსი შეგნებაში აისახება, როგორც შურისძიების მოთხოვნილება. ისეთი ძლიერი ემოციური განცდისას, როგორიცაა რისხვის აფექტი, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის დასაბუთებისათვის პირველ რიგში საჭიროა იმის დამტკიცება, რომ რისხვის აფექტში ჩადენილი კონკრეტული მოქმედება არ არის მოკლებული შეგნებულ კონტროლს.

თუმცა რისხვის მდგომარეობაში ჩადენილი მოქმედება ყოველთვის არ არის გაცნობიერებული და არ წარიმართება განწყობით, რომელიც შეესაბამება კონკრეტულ სიტუაციას, მაგრამ ასეთი მოქმედება მთლიანად მაინც არ არის მოწყვეტილი შეგნებას. ყველა ასეთ ქცევას ახასიათებს ის, რომ ისინი შეგნებულობის შედარებით დაბალ დონეზე იმყოფებიან. ჯანსაღი ადამიანი რისხვისა თუ სხვა რაიმე აფექტისაგან არასოდეს არ კარგავს შეგნებას.

მაგრამ სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის დასაბუთებისათვის გარდა ამისა საჭიროა იმის დამტკიცებაც, რომ რისხვის აფექტში სუბიექტს არა აქვს დაკარგული მოთხოვნილების იმპულსების დაოკებისა და სამართლებრივი კონტროლისადმი მათი დამორჩილების უნარი. აფექტის ექსპერიმენტულ გამოკვლევებზე დაყრდნობით, შეიძლება დავასკვნათ, რომ კონფლიქტი იწვევს მით უფრო მკვეთრ აფექტურ მდგომარეობას, რაც უფრო ახლოს მიმდინარეობს იგი მოტორულ სფეროსთან. აქ, აფექტურ მდგომარეობაში დარღვეულია პირველ რიგში უმაღლესი ავტომატიზმები, სუბიექტს დაკარგული აქვს მოქმედების განზოგადებული სქემა. როცა კონფლიქტი ინტელექტუალურ სფეროში გადადის, მისი პათოგენური ზემოქმედება, როგორც წესი, სუსტდება და ადვილდება აფექტის დაძლევა. რამდენადაც რისხვის აფექტის მდგომარეობაში სუბიექტს დაკარგული არა აქვს დანაშაულებრივი ქცევის განწყობის მოტივაციურ სფეროში გადატანის უნარი, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სუბიექტს არა აქვს დაკარგული აგრეთვე აფექტის დაძლევის უნარიც. რისხვის მდგომარეობაში ქცევის იმპულსურობა აძნელებს ქცევის შერჩევის მოტივაციის პროცესს. ამიტომ, არჩევანი მოუფიქრებელია და არა შემთხვევითი, რადგან აფექტის მდგომარეობაშიც სუბიექტი, გარკვეულ წილად, სოციალური კონტროლის ზემოქმედების ქვეშ იმყოფება.

ნაშრომის მესამე თავში ავტორი აანალიზებს აფექტური დანაშაულის სუბიექტურ მხარეს, იგი ურთიერთს ადარებს ქცევისა და დანაშაულის სუბიექტურ მხარეებს. იკვლევს მოქმედების მიზანსა და მოტივს აფექტური დანაშაულის დროს, ეძებს პასუხს კითხვაზე შესაძლებელია თუ არა აფექტში განზრახი დანაშაულის ჩადენა. იგი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ნებელობითი ქცევის დროს დაგროვილი ცოდნის მეშვეობით, სუბიექტს უყალიბდება აქტუალური დამოკიდებულება არა მხოლოდ მოქმედების ფაქტიური მხარის, არამედ მისი შეფასების მიმართაც. დანაშაულები იცის არა მარტო ის, თუ როგორ ქცევას ჩაიდენს და როგორი საშუალებით, არამედ ისიც, რომ მისი ქცევა საზოგადოებრივად საშიშია. ამასთან, აქტუალიზებულია არა მარტო ცოდნა, რომელიც დაკავშირებულია ობიექტებისა და მოვლენების ფაქტიურ მხარესთან, არამედ ცოდნა დაკავშირებული მათ შეფასებით მხარესთანაც. ცოდნის

ეს მინიმუმი საკმარისია იმისათვის, რომ ვილაპარაკოთ საზოგადოებრივი საშრომების შეგნებაზე. ამდენად, აფექტურ დანაშაულს თან ახლავს ყველა ის ელემენტი, რომელიც განზრახვისათვის არის საჭირო. აფექტური დანაშაულის დროს გამორიცხებულია ისეთი ფსიქიკური მდგომარეობა, როგორცაა პირის თვითიმედოვნება, როცა პირი ითვალისწინებს თავისი მოქმედების შედეგად საზოგადოებრივად საშიში შედეგის დადგომის შესაძლებლობას, მაგრამ ქარაფშუტულად ვარაუდობს მათ თავიდან აცილებას. ფსიქიკურ პროცესებს, რომლებიც თვითიმედოვნებას ახასიათებს, თან ახლავს აზროვნების პროცესი, ე.ი. ისინი დაკავშირებული არიან ნებელობით და არა იმპულსურ მოქმედებასთან.

ვინაიდან შესაძლებელია, რომ სუბიექტი აფექტის მდგომარეობაში არ ითვალისწინებდეს თავისი მოქმედების საზოგადოებრივად საშიშ შედეგს, თუმცა შეეძლო და ვალდებული იყო გაეთვალისწინებინა იგი, ამდენად სახეზე შეიძლება იყოს გაუფრთხილებლობა დაუდევრობის სახით.

წიგნის მეოთხე თავში ლაპარაკია აფექტის გამართლების პირობებზე და დაწვრილებითაა განხილული აფექტის გამართლება (მისატევებლობა). ავტორი იხილავს აფექტური დანაშაულის შემადგენლობის ფაქტურ (ფსიქოლოგიურ) ნიშნებს, აგრეთვე ამ შემადგენლობათა შეფასებით ნიშნებს. ნაშრომის მეხუთე თავში ავტორი მიმოიხილავს აფექტური დანაშაულის კვალიფიკაციის საკითხს, განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს მკვლევლობისა და სხეულის მსუბუქი დაზიანების კვალიფიკაციას. წიგნის მეექვსე თავი ეძღვნება აფექტური დანაშაულის გამიჯვნის საკითხს მსგავსი სისხლისსამართლებრივი ინსტიტუტებისაგან.

ნაშრომის ანოტაცია ვერ იძლევა იმის ფართო შესაძლებლობას, რომ ვიმსჯელოთ წიგნის ყველა საკითხზე, მაგრამ, ვფიქრობ, წიგნის შინაარსის მოკლე მიმოხილვითაც შესაძლებელია დავახასიათოთ იგი როგორც ნაშრომი, რომელმაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სისხლის სამართლის თეორიაში და ხელი შეუწყო მის შემდგომ განვითარებას. სამწუხაროდ, უნგრელი მკითხველისათვის ეს წიგნი ძნელად მისაწვდომია. ნაშრომი გამოქვეყნდა მხოლოდ რუსულ ენაზე, მაშინ, როცა ეს წიგნი არის დიდი ვაზრების ნაყოფი და იგი ნამდვილად იმსახურებს იმას, რომ უნგრელი მკითხველისათვის უფრო ხელმისაწვდომი გახდეს. ვინაიდან წიგნი ფრიად აქტუალურია, საჭიროა, რომ იგი უნგრულ ენაზე გამოიცეს, რა თქმა უნდა, ავტორის დახმარებით.

უდაოა, რომ იგი ნაყოფიერ ზეგავლენას მოახდენს უნგრულ სისხლისსამართლებრივ ლიტერატურაზე.

ЗА ГРАНЬЮ НАУКИ

(По поводу книги Б. Хорнабужели «Психологическая сторона вины».
Изд-во «Ганатлеба», Тбилиси, 1981, 108 с.)

С некоторым опасением мы приступаем к рецензированию названной выше книги, так как ее автор заранее предупреждает всех возможных оппонентов, что его точка зрения «направлена против взглядов множества авторов, имен которых мы (т. е. автор) не упоминаем, но которые, возможно, все-таки при пробуждении самолюбия зашумят» (с. 14). Возможным оппонентам он грозит, что «тот, кто берет на себя эту миссию, должен всегда помнить», «до того, как на другого пенять, следует на себя обернуться... Помнить: «Семь раз отмерь, один раз отрежь» (с. 76—77). Несмотря на такие «предостережения» автора, чистота советской науки требует не оставлять без внимания подобного рода опусы, дискредитирующие советскую науку, действующее законодательство и практику его применения, выступить против менторства в науке (с. 59), оглупления читателя (с. 53, 58, 65, 72 и др.), запрещенных методов ведения дискуссии.

Прежде всего хочется заметить, что автор рецензируемой книги обнаруживает незнание основных проблем науки. В работе отсутствует научная концептуальная основа. Вместо нее автор ограничивается разрозненными и бездоказательными фрагментарными высказываниями (в подавляющем большинстве случаев ошибочными) по различным проблемам науки психологии, уголовного права и криминологии. Сомнительные суждения автора, изложенные в категоричной, безапелляционной форме, представляются автором истиной в последней инстанции. Далеко отстоящие от науки, изложенные без достаточной аргументации утверждения автора исключают необходимость и возможность опровергать нонсенсы. Авторские суждения характеризуются отсталостью от современных научных представлений в психологии, уголовном праве и криминологии. Научную некомпетентность автор во многих случаях старается прикрыть ссылками на научное наследие акад. Д. Узнадзе. Советская наука высоко ценит научное наследие акад. Д. Узнадзе и широко использует его теоретические концепции. Но следует заметить, что, во-первых, достижения советской психологической науки не исчерпываются трудами акад. Д. Узнадзе, в ряду с ним стоят имена многих крупнейших советских ученых — Б. Г. Ананьева, П. К. Анохина, Н. П. Бехтерева, А. Н. Леонтьева, А. Р. Лурия, В. Н. Мясищева, В. Д. Небылицина, К. К. Платонова и др., и, во-вторых, недопустимо прикрывать авторскую безграмотность именами крупнейших ученых.

Бездоказательным является заявление автора, что советские криминалисты «или принижают роль науки психологии, или вовсе не считаются с нею»??! (с. 5). «Если попытаемся, — пишет он, — психологически охарактеризовать поведение по последствиям, то будем вынуждены признать, что существует и нецеленаправленное волевое поведение»? (с. 6). Ему до сих пор «остаётся непонятным, по каким признакам относят «кражу», «разбой», «убийство» и др. деликты к психологическому пониманию поведения»? (с. 6). Автор всерьез считает, что «например, кража, совершенная с корыстными мотивами, ведь совершенно отличается от кражи, преследующей цель оказания помощи другому человеку»? (с. 6).

Выступая против объективной категории «общественная опасность», автор утверждает, что общественная опасность является «понятием оценочного характера»? (с. 8, 104). По его мнению, «не отличается логичностью мысль и тех авторов, которые под признаком общественной опасности характеризуют все виды правонарушений»? (с. 8). Он искренне недоумевает: «Если общественная опасность является общим признаком всех правонарушений, то каким образом может быть обоснован ее объективный характер?» (с. 8). И тут же заявляет: «сама по себе, общественно опасная личность объективно не существует, раз личность по своей сути не может быть преступной» (с. 10). Ему «представляется, что общественная опасность преступления (преступника) лишена основания. Она кажется бесполезной с точки зрения науки уголовного права»? (с. 10, 101, 105—106).

«Спрашивается, — вопрошает далее автор, — если общественная опасность является объективной категорией, которая существует до определения законодателем преступления, то тогда почему же она должна быть определена опять-таки особенностями преступления»? (с. 18). «Думается, — заключает автор, — что данное понятие в литературе запутано вообще»? (с. 19). Вместо общественной опасности, «мы сочли нужным, — пишет он, — признать необходимым признаком понятия преступления общественно несовместимую, непримиримую аморальность»? (с. 20). «Мы считаем, — неожиданно заявляет автор, — неоправданным последствием «общественной опасности» признание личности рецидивистом или особо опасным рецидивистом. Повторяем, признание судом личности, к примеру, особо опасным рецидивистом, имеет смысл лишь для будущего»? (с. 20—21). Разве можно всерьез принять утверждение автора о том, что «если человек не знает, что то или иное деяние является наказуемым и все же привлекается к ответственности, этим, собственно, нормы уголовного права лишаются превентивного значения»? (с. 28).

Суждения автора по проблемам вины пестрят легковесностью, противоречивостью и ошибочностью. Он считает, что «целесообразно» «признавать синонимами термины «решение» и «умысел» (с. 26), что психологически нельзя признавать мотивы и цели антиобщественными вообще» (с. 99). «Неосторожное деяние, — заявляет он, — вообще не

является самостоятельным психологическим поведением» (с. 100). Автору кажется «совершенно неоправданным говорить и о мотивах неосторожных преступлений. Прежде всего это потому, что и «неосторожное преступление» как юридическое понятие не приравнивается к психологическому понятию поведения, которое определяется именно мотивом и целью» (с. 98), а «то, что цель (как правило) нельзя считать преступной вообще, не требует повторного разъяснения»?! (с. 70).

Вместо четкой и практически многократно проверенной формулы умысла, закрепленной в ст. 8 Основ уголовного законодательства, автор предлагает свою заумную формулу, согласно которой: «прямой умысел со своим содержанием — это начало осуществления психологического поведения (которое имеет собственные мотив и цель), категорическое предвидение наступления антиобщественного наказуемого результата, т. е. лицо для достижения намеченной цели считает необходимым, неизбежным наступление антиобщественного, наказуемого результата, независимо от того, желателен ли этот результат»?! (с. 33—34, 107).

Однако этим «открытия» автора не исчерпываются. Далее на стр. 40, 70 он утверждает, что «собственно, относительно «эвентуального умысла» нельзя говорить ни о волевом, ни об импульсивном поведении». Он «характеризуется вероятным предвидением лицом наступления общественно непримиримых несовместимых, наказуемых последствий, не считая их необходимыми и неизбежными, при применении физического способа, как деяний в момент осуществления цели волевого поведения» (с. 107). По мнению автора, «самонадеянность — это есть общественно непримиримое, несовместимое нарушение субъектом определенного правила, нормы, когда он «азартно» надеется (убежден) в безопасности этого нарушения, а фактически наступают определенные антиобщественные наказуемые последствия» (с. 107), а «небрежность всегда должна подразумевать общественно непримиримое, несовместимое нарушение субъектом какого-либо правила, нормы, когда он настолько халатен к этому нарушению, что не предвидит наступления предусмотренных законом антиобщественных наказуемых последствий, что фактически наступает» (с. 107). Как видим, все эти суждения по данному вопросу весьма непонятны. Предвидя это, автор предусмотрительно предупреждает читателя, что «данная работа написана для квалифицированного читателя» (с. 72). К сожалению, мы, видимо, не доросли до «квалификации» автора.

Совершенно недопустимо нигилистическое отношение автора к действующему советскому законодательству, к примеру, по вопросам вины, общественной опасности, опасного рецидивиста, ответственности за преступления, совершенные в состоянии опьянения и др. Иначе как неуважением к закону не назовешь его пренебрежительный тон по поводу действующей законодательной формулы умысла (ст. 8 Основ). «Удивительно то, лицемерно восклицает он, — что эта формула умышленной вины признается бесспорной и психологически приемлемой»?!

(с. 30). Не нравится автору и ст. 12 Основ, предусматривающая ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения. Он против привлечения к ответственности лиц, напивающихся до беспамьства и в этом состоянии совершающих опасные преступления. «Совершенно необоснованно утверждается,—заявляет автор,—будто «основой ответственности в этом случае представляется то, что лицо путем опьянения само довело себя до состояния невменяемости». Здесь достаточно отметить, — пишет он, — что «приведение себя в невменяемое состояние» само по себе уголовно не наказуемо» (с. 30). Вот и вся аргументация. Комментарии, как говорится, излишни.

Остается лишь напомнить автору книжки партийную точку зрения о бережном, уважительном отношении к закону. «Уважение к праву, к закону, — говорил на XXIV съезде КПСС тов. Л. И. Брежнев, — должно стать личным убеждением каждого человека» (материалы XXIV съезда КПСС, М., 1972, с. 81). К сожалению, у автора такое уважение отсутствует.

Автор считает, что «психологические понятия не терпят никаких обработок и приспособлений к потребностям уголовного права, если мы только не хотим встать на позиции нормативизма»?! (с. 17). Но автор забывает (а может быть, и не знает), что юристам необходима не психологизация правовых явлений, а перевод социально-психологических и иных понятий на язык права, доступный пониманию практических работников органов уголовной юстиции, применяющих закон и осуществляющих советскую уголовную политику в области борьбы с преступностью и иными правонарушениями.

Автор проявляет пренебрежительное отношение к крупным советским ученым и их трудам. Грубый, подчас издевательский тон красной нитью проходит через все строки книги. Автору, например, «не требуется большого усилия ума для того, чтобы... заметить противоречия» (с. 90) в высказываниях В. Н. Кудрявцева о том, что при небрежности «ответственность наступает, разумеется, не за само психическое состояние личности, а за внешнее поведение, вызвавшее социально вредные последствия, которые субъект мог и должен был предвидеть и предотвратить» (В. Н. Кудрявцев. Право и поведение, М., 1978, с. 11), но «не требуется большого усилия ума» и для того, чтобы пренебрежительно упоминать имена таких ученых как Т. В. Церетели (с. 19—24 и др.), В. Г. Макашвили (с. 65—67, 69—70 и др.), Б. В. Волженкина (с. 104) и других. Подобное пренебрежение к законодательству, научным положениям и к другим ученым автор объясняет тем, что «они не соответствовали нашему направлению» (с. 70). В отличие от автора, мы не рекомендуем ему «обратиться за советами к другим специалистам» (с. 70), так как полагаем, что соответствующие специалисты сами обратят внимание и по достоинству оценят и автора и его «труд», чуждый духу советской науки и этике ученого.

Неуклюже выглядит в книге весьма странная полемика автора с оппонентом. Он заявляет: «Мы условно будем называть такого, мис-

ленно представляемого противника, упрямо-придирчивым, назойливым оппонентом и в диалогах с ним постараемся уяснить принципиальные позиции уголовно-правовой вины и связанные с нею проблемы» (с. 13). Разумеется, в книге при самом ближайшем рассмотрении не найдешь никакого «уяснения принципиальных позиций уголовно-правовой вины и связанных с нею проблем», но зато в изобилии совершенно недопустимые в научной полемике тон и выражения, переходящие нередко в прямое оскорбление не только оппонента, но и читателя.

Автору не нравится, что «условный», «мысленно-представляемый» оппонент, указанный на странице 13, обнаруживает неточность ссылки на страницу источника и делает ему за это упрек (с. 14), а также высказывает замечания по поводу некомпетентных и ошибочных суждений автора. А раз «оппонент неосмотрительно выступил против нас», (с. 23), — заявляет автор, — то он «клеветник», которого «друзья поддерживают в институте» (с. 23) и «непонятливый гид» (с. 51), и «злопыхатель» (с. 64) и «ворона» (с. 70), «и монах Центерадзе» (с. 76) и т. д. и т. п. Просим читателя обратить внимание на такие, например, образчики полемики с «мысленно-представляемым оппонентом»: «Оппонент приписывает все погрешности нам, а о себе забывает. Забывает, что «с одного вола двух шкур не дерут» (с. 22); и далее: «В споре с «упрямо придирчивым оппонентом» он часто напоминает нам одного «поборника правды», который говорил: «Я симпатизирую людям, которые не кривят душой, откровенно выражают свои мысли, которые совпадают с моими» (с. 22—23), и еще: «Мы далеки от мысли, — пишет автор, — что оппонент восстал против нас с целью услужения тому автору, с которым мы не согласны, памятуя при этом поговорку: «Тот, кто услужлив, может стать и клеветником» (с. 23) и т. д. и т. п.

Беспрецедентный в науке и печати случай, когда автор публикации полемизирует, как оказывается, не «с мысленно представляемым», а с реальным лицом, дискутируя по поводу неопубликованной рецензии оппонента на рукопись авторской работы. Автор так и заявляет «Хотя мы говорим о представляемом оппоненте, но... с таким оппонентом действительно можно встретиться в жизни. В лице такого оппонента мы имеем в виду критика с явно обвинительным уклоном, чья страстная заинтересованность, доходя до степени аффекта, не могла бы больше проявиться и у пьяницы, который во время алкогольного голода «готов высосать спирт из компресса ног»... «Что делать, — сетует автор, — обычно такому везет. «Хорошо кому живется, у того и петух несется». Видимо, некоторые и подстрекают его прыгнуть выше собственной головы. А может, его окрыляют «сверху», и «начальство» виновато в том, что он превращается чуть ли не в фортепиано Дидро?...» (с. 76). Подобными высказываниями пестрит вся книга (см. например, с. 53, 54, 56 — 57, 63, 66—67, 72—75, 102 и др.). Так пытается уяснить автор «принципиальные позиции уголовно-правовой вины и связанные с нею проблем». И подобной полемике с «условным» оппо-

нением в книге отведено 80 страниц. Мы привели лишь несколько примеров, но и они, думается, позволяют читателю судить о «научной» ценности рецензируемой книги.

Автор язвительно замечает что, «оппоненту не нравятся рассуждения в этой форме, но, думается, их содержание должно быть понятным каждому юристу» (с. 72).

Для нас также кое-что «непонятно и непостижимо». Непонятно, какую цель ставил перед собой автор, выпуская подобный низкопробный и дезориентирующий читателя пасквиль на советскую науку и законодательство? Непостижимо, как могло издательство опубликовать работу, находящуюся за пределами науки? Непонятно, куда смотрели рецензенты и редакторы названной работы? Однако, совершенно понятно и постижимо одно — автор в низменных целях использовал печатное слово авторитетного издательства, опубликовавшего его работу. Остается довольствоваться тем, что тираж книги небольшой (и он, надемся, будет изъят) и выразить сожаление издательству, напрасно израсходовавшему столь нужную для полезных целей бумагу.

П. С. ДАГЕЛЬ
профессор, заслуженный деятель науки РСФСР
Р. И. МИХЕЕВ
доцент

თენგიზ სიმონის ძე ხოშტარია

საქართველოს ეკონომიკურმა საზოგადოებრიობამ დიდი დანაჯლისი განიცადა, უეცრად გარდაიცვალა მაღალი კვალიფიკაციის სწავლული ეკონომისტი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე სამეცნიერო დარგში, ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი, სკკპ წევრი 1959 წლიდან თენგიზ სიმონის ძე ხოშტარია.

თ. ხოშტარია დაიბადა 1927 წელს ქ. თბილისში, გამორჩენილი პარტიული და სახელმწიფო მოღვაწის სიმონ გიორგის ძე ხოშტარიას ოჯახში. მოსკოვის საინჟინრო-ეკონომიკური ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ, 1952 წლიდან თ. ხოშტარია მოსკოვშივე მუშაობდა. 1956 წელს იგი საქართველოში ბრუნდება და იწყებს მუშაობას საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტში, ჯერ მეცნიერ-თანამშრომლად, 1959 წლიდან კი — ინსტიტუტის სწავლულ მდივნად.

თენგიზ ხოშტარია გუთუნოდა იმ სასახელო ადამიანებს, რომლებმაც საფუძველი ჩუყარეს ჩვენი კულტურის ნათელი ძეგლის ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის გამოცემის დიდმნიშვნელოვან ეროვნულ საქმეს. 1966 წლიდან იგი ხელმძღვანელობს ეკონომიკისა და სამართლის რედაქციას, შემდეგ ინიშნება ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის მთავარი რედაქციის პასუხისმგებელ მდივნად, ხოლო 1972

წლიდან — მთავარი რედაქტორის მოადგილედ. მომდევნო წლებში თ. ხოშტარია მუშაობს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის აპარატში სამეცნიერო-კვლევით დაწესებულებათა და უმაღლესი სასწავლებლების საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრივ მეცნიერებათა დარგის სამეცნიერო საქმიანობის საკოორდინაციო საბჭოს თავმჯდომარის მოადგილედ. 1976 წლიდან, ვიდრე სიცოცხლის ბოლო დღემდე, იგი კვლავ ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტშია დირექტორის მოადგილედ, ამავე დროს, ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისა და ვარემოს დაცვის ეკონომიკურ პრობლემათა განყოფილების ხელმძღვანელად და ჟურნალ „მაცნეს“ ეკონომიკისა და სამართლის სერიის რედაქტორის მოადგილედ.

თ. ხოშტარია აქტიურად მონაწილეობდა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, იგი არჩეულ იქნა საქართველოს სსრ უმაღლესი სასამართლოს სახალხო მსაჯულად, იყო საქართველოს კპ ცკ-ის პოლიტგანათლების სახლის ეკონომიკური სექციის მეთოდოლოგიური საბჭოს თავმჯდომარე.

თ. ხოშტარია რიგი მნიშვნელოვანი სამეცნიერო შრომის ავტორია. მათ შორის, მონოგრაფიული გამოკვლევისა ამიერკავკასიის ეკონომიკური რეგიონის მრეწველობის განვითარების შესახებ, რომელიც განიხილავს ამიერკავკასიის ეკონომიკური რაიონის — საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკების მრეწველობის განვითარების საკითხებს სოციალისტური მშენებლობის ძირითადი ეტაპების მიხედვით.

ყველგან, სადაც კი მუშაობდა თ. ხოშტარია დიდი პასუხისმგებლობით ეცილებოდა მინდობილ საქმეს, არ ზოგავდა მისთვის უნარსა და ძალას. იგი მუდამ უაღრესად გულისხმიერი იყო ამხანაგებისადმი, საყოველთაო პატივისცემისა და სიყვარულს იმსახურებდა. მაღალი ინტელექტუალური ფართო განათლება, მრავალმხრივი და ღრმა მეცნიერული ცოდნა პარპონიულად შერწყმული იყო მის კეთილშობილ ადამიანურ თვისებებთან, უმაღლეს ბიროვნულ ღირსებასთან, უსპეტავეს ზნეობრივ ქმედებასთან.

თ. ხოშტარიას ნათელი სახე დაუფიქრარი იქნება ყველას სიგნაში, ვინც კი მას იცნობდა.

ფასი 85 კპ.

7-7

6⁸⁰/50.

ინდექსი

